Magister-Auctor Saga

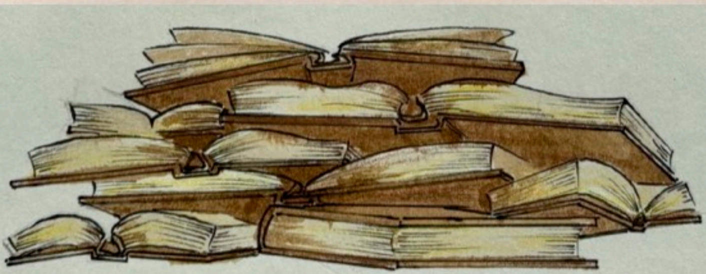

Het voorrecht om te weten

Binh Pham

Umut Aydin

Versie 2.07

Titel: *De Magister Auctor Saga. 04. Het voorrecht om te weten*

Co-Auteurs: Binh Pham e Umut Aydin

E-boek in Pages met lettertype *Charter 14*

Volledig herwerkte versie van 122.25 door Maria Liber

Voor de eenentwintigste eeuw is De Magister-Auctor Saga © 2020-2026 Pascal Paulus met boekomslag van Frank Nuyts uitgegeven onder de licentie CC BY-NC-ND 4.0

Magister-Auctor Saga

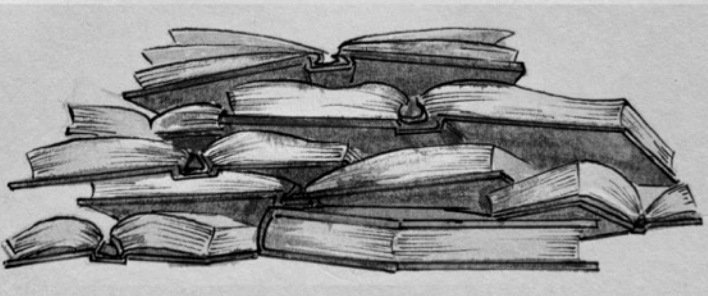

Het voorrecht om te weten

Binh Pham

Umut Aydin

Voor Manuel, Sebastião
en Olívia

De bibliotheek aan de Kaaistraat

Het is koud, erg koud, die novembermaand van 1775. Jan en Madeleine hebben de twee groepen kinderen onder hun hoede in aangrenzende lokalen van de bibliotheek geïnstalleerd. Een kolenkachel verspreidt de nodige warmte om verkleumde vingers te vermijden bij wie schrijft. In de grootste van de twee lokalen is er een open haard, waarin een klein vuur brandt. Een grote ketel water staat lichtjes te dampen. Straks geeft Jan aan ieder dit dat wil een warme cacao-drank gezoet met kandij.

De jongste kinderen krijgen hulp van oudere groepsgenoten om de eenvoudige zinnen te lezen onder de afbeeldingen afkomstig uit de kinderencyclopedie van Comenius. Madeleine neemt met een andere groep enkele teksten door die ze vertaald en aangepast heeft uit één van de boeken van Émilie de Châtelet. Ze moedigt de oudste kinderen aan om over wat ze het liefst lazen wat te vertellen. Naderhand vraagt ze hen om ook een kleine samenvatting van hun verhaal neer te schrijven. Deze middag is Jean-Jacques aanwezig. Hij kijkt geboeid toe hoe zijn moeder de kinderen laat redeneren. Daarna stelt hij zich beschikbaar om raad te geven en woorden voor te schrijven, wanneer de ene of andere leerling moeilijkheden ondervindt bij het opstellen van de samenvatting.

Tegen het einde van de middag komt een derde groep de bibliotheek binnen. Jan en Madeleine werken al tien jaar samen met Karel en Tiene. Het koppel en de door hen begeleidde kinderen hebben er een stevige wandeling opzitten die hen tot buiten de stadspoorten bracht. Ze vermeden de graafwerken in

de buurt van de Kaaistraat. Daar begon men vorig jaar met het aanleggen van de nieuwe dokken, wat dit deel van de stad voor het ogenblik gevaarlijk maakt voor jonge kinderen. Maar ze liepen wel langs de pas gebouwde vuurtoren op weg naar de versterkte dijk en het strand tussen Oostende en Mariakerke. Daar brachten ze enige tijd door met het verzamelen van schelpen. Bij hun terugkeer bezochten ze Jozef bij wie Oom Johannes vis koopt, zoals zijn vader destijds deed bij diens vader Pieter Janszoon. Jozef weet uiteraard veel af van de schelpen die de kinderen hem toonden en hielp hen om ze te leren herkennen.

Terug in de Kaaistraat, spreken ze af dat de oudere kinderen tekeningen zullen maken van de schelpen met de vermelding van de naam en dat de volledige groep een gezamenlijk schelpentapijt zal leggen op een kleien basis. Zo krijgen mossels, oesters, kokkels, enkele zwaardscheden en andere messen, nonnetjes, strand- en slijkgapers, zaagjes, en twee tapijtschelpen hun artistieke bestemming. Ze boorden het geheel af met alikruiken, stekelslakjes en vier wulken, een in elke hoek van het legwerk.

Nadat de kinderen hun werkmateriaal hebben opgeruimd en hun cacao-drank gedronken hebben verlaten ze de bibliotheek en gaan in kleine groepjes de deur uit, huiswaarts.

Het schoolhuis heeft nu tweeënzestig leerlingen. Drieënveertig onder hen betalen schoolgeld. De kinderen van vissers en andere arme ambachtslui hoeven niets te betalen. Toch komt er vaak een kleine bijdrage onder de vorm van verse vis of weekdieren en het gebeurt ook wel eens dat één van de ouders pas gestoken klei of turf meebrengen. Jan en Madeleine tonen

hoe zeer ze die giften op prijs stellen. Die komen ten goede aan de kleine schoolgemeenschap. Toch maken ze steeds duidelijk dat de kinderen ook zonder giften welkom zijn. Ze hebben het recht om de kennis op te doen die de bibliotheek en het samen werken ter beschikking stellen.

De vier volwassenen blijven napraten en beslissen hoe ze de week zullen afsluiten. Overmorgen is het immers zondag, en dan is het schoolhuis dicht.

"Ik ben erg tevreden over het gebruik van de aangepaste teksten van Émilie," begint Madeleine. "De kinderen hebben er weinig moeite mee en het is interessant om te zien hoe sommigen onder hen al vrij goed kunnen redeneren. We zullen wat klei moeten gebruiken om het experiment met de vallende bollen na te doen."

"Eén van de jongens vroeg gisteren waarom het water niet uit de emmer valt als je die aan een koord doet ronddraaien," merkt Jan op. "Karel, zie je de kans om met de oudsten te praten over de regels of wetten van Newton? Ik denk dat jij dat beter kunt dan ik."

"Daar zorg ik voor," antwoordt Karel. "En ik heb een idee dat jou wellicht zal interesseren. Tiene ook trouwens. Toen de kinderen op uitstap daarstraks Jozef uitvroegen over de schelpen dacht ik eraan dat het wel interessant zou kunnen zijn om hen met andere volwassenen te laten praten over hun bezigheden. Dat zou een aanvulling zijn op de tekstjes die de verschillende beroepen beschrijven in *Orbis Sensualium Pictus*, wat denk je?"

"We kunnen dan op basis van wat we horen zelf een boekje samenstellen met tekstjes die aansluiten bij de leefwereld van

veel van onze leerlingen," begint Tiene. "Ik denk dat dit soort leesmateriaal interessanter is dan de soms wel verouderde voorstellingen uit *Orbis,* hoezeer we ook ons best doen om de leesteksten wat aan te passen."
Jan en Madeleine vinden wel wat voor dat idee. "Uiteindelijk," zegt Jan, "hebben de didactici van de *Trap der Jeugd* ongeveer hetzelfde gedacht bij een andere inhoud. Men is in de Noordelijke Nederlanden de Friese Trap aan het aanpassen voor andere steden."
"Heb je nog ander nieuws uit Sluis?" vraagt Karel.
"Niet over de schoolmeester waar mijn grootouders bij verbleven toen ze Oostende verplicht moesten verlaten in '45. De toenmalige stadsschoolmeester was Johannes de Vos en die wist wellicht waar mijn grootouders gelogeerd hadden. Maar hij is overleden enkele jaren na hun verblijf ginds. De huidige stadsschoolmeester kon ons niet verder helpen. Hij heeft ons in contact gebracht met de oudste ondermeesters maar die zijn allemaal pas later aangesteld. Onze briefwisseling was wel heel hartelijk. We zijn overeengekomen elkaar op de hoogte te houden over ontwikkelingen die met de school te maken hebben."
"Zag ik daarnet Jean-Jacques?" vraagt Tiene. "Ik dacht dat hij al vertrokken was."
"We hebben eindelijk een familie gevonden in Leuven bij wie hij kan logeren. Hij vertrekt volgende week," antwoordt Madeleine. "We hopen dat alles vlot verloopt. Hij kan meereizen met één van de Ingelets, die voor zaken naar Brussel moet. Van Brussel naar Leuven reist hij dan alleen verder, maar dat gaat vlot. Hij kan dat laatste stuk per koets afleggen over de steenweg

Brussel-Leuven-Tienen."
"Jullie laten Jean-Jacques dus toch naar Leuven vertrekken," stelt Karel vast. "Ik hoorde niet lang geleden dat ook daar de steeds duidelijker malaise in Frankrijk als gevolg van de absolutistische neigingen van de Koning regelmatig ter sprake komt. Hoewel onze Maria-Theresa ook graag de touwtjes stevig in handen wil houden en daarbij de clerus soms nijdig maakt, lijkt ze meer diplomatie te gebruiken in haar relatie met de adel en de welgestelde burgers in onze gewesten. En ze heeft zich zeker populair weten te maken onder de Oostendenaars. Maar ik denk dat het huis der Habsburgers het hier ook moeilijker zou krijgen, mocht ze zich teveel zou bemoeien met de vrijheden van corporaties, ambachten en gilden. Schreven je ouders vanuit Lille niet dat er onvermijdelijk veranderingen op komst zijn? Als ik me het goed herinner zeggen ze dat de kleine adel, de ambtsadel en de rijke manufacturen eigenaars het ongenoegen aanzwengelen waarbij ze gebruik maken van wat figuren zoals Voltaire of Rousseau scherp stellen?"

Wat Karel zegt is wellicht juist. Verder voel je zowat overal ook het ongenoegen van de armere mensen, niet zozeer omwille van de machtsconcentratie van de regerende vorsten, maar wel als gevolg van de grote moeilijkheden in het dagelijkse leven. Spektakel leidt het volk uiteraard even af van hun voortdurende bekommernissen. Een bezoek van de vorsten met de hieraan verbonden feestelijkheden zijn steeds een welkome afwisseling in het moeilijke bestaan van de arme lieden. Hoewel oproerlingen het wel onder de aandacht brengen, begrijpen

weinigen dat geheven belastingen en cijnzen die feestelijkheden betalen en dus direct of indirect hun mager loon laag houden.
Daarnaast speelt elke economische speculatie op natuurlijke fenomenen een bijkomende nefaste rol. Zo voelt men sinds 1770 zowel in de Zuidelijke als in de Noordelijke Nederlanden het tekort aan melk en karnemelk als gevolg van aanhoudend terugkerende haarden van veepest. Ondertussen steeg de prijs van het graan. In het zuiden is het al lang de gewoonte om met graan of boekweit gekookte melk en karnemelk door aardappelen te vervangen. Ondertussen is dat ook in het Noorden het geval toe in Friesland toe. Dat heeft dan weer tot gevolg dat de Friezen hun oogst zelf consumeren. Het daaruit volgend verbod op uitvoer heeft tot in 1773 tijdelijk voor tekort aan aardappelen gezorgd in de Oostenrijkse Nederlanden.
De betere burgerij die de aardappel lang te min beschouwde nemen de knol steeds meer in hun keuken op. Ze drijft daardoor de prijs op en dat maakt alles nog erger. Er zijn vandaag recepten te over. De familie Lemaître en haar vrienden maken dikwijls gebruik van Knoop's boek uit 1769 waarin hij alle eetbare planten en hun bereiding beschrijft. Daarbij is een groot hoofdstuk gewijd aan de aardappel. De voorgestelde bereidingen doen er geen twijfel over bestaan dat het om recepten gaat voor wie over geld beschikt. Arme lieden kunnen enkel de meer elementaire bereidingen aan. Dat kunnen aardappelpasteien zijn die als enige maaltijd voor de dag gelden. Of aardappelen in eigen kookvocht met wat foelie of marjolein en zout en peper wanneer het kan. In het boek zijn luxueuzer recepten opgenomen waarin rund-, lams- of

schapenvlees verwerkt is. Aardappelen en eventueel andere groenten worden dan aan het in bouillon gestoofde vlees toegevoegd wanneer dit bijna gaar is.
Mochten ze over het boek beschikken dan zouden zelfs minder gegoeden af en toe kunnen denken aan door meel gehaalde, in plakken gesneden halfgare aardappelen, in boter bruingebakken met spek en uien. Maar aardappelen met schelvis in botersaus met peterselie of mosterd zijn duidelijk niet voor iedereen. Vissers hebben vaak wat stokvis bij de aardappelen.
Bij de Lemaîtres zijn populaire recepten aardappelengebak of pannenkoeken van in plakken gesneden gekookte aardappelen, bestrooid met peper, gember, marjolein of knoflook. Maar vooral de op hete kolen bereidde soufflé van fijngemaakte gekookte aardappelen met evenveel eieren met zout en specerijen is geliefd. En de schoolkinderen zijn verzot op de aardappelkoeken die hen af en toe worden opgediend. Die bestaan uit koude fijn gemaakte gekookte aardappelen, tarwe of gerstemeel. Daar roert men water of melk door met eieren, zout en specerijen. Met een pollepel gemaakte koekvormen gaan dan in een hete pan of worden gebakken onder een koperen deksel met vuur erin.

Jan en Madeleine zijn blij dat ze in Oostende wonen. In *Belgium Austriacum* voelt de familie zich niet bedreigd door de in Frankrijk heersende onrust. En zij niet alleen, zoveel is duidelijk uit de opmerkingen van Karel. Het schoolhuis valt in de smaak van de ouders die er hun kinderen heen sturen. Elk jaar opnieuw moeten ze een keuze maken wie ze zullen

aannemen. Bij de samenstelling van de groepen speelt de verhouding tussen meisjes en jongens een rol maar ook tussen wie arm of beter gesteld is. Echt heel rijke mensen wonen er niet in Oostende. De school open houden is slechts mogelijk omdat het gezin inkomsten heeft uit vroegere door John Lesmeister aangegane beleggingen. Johannes, Maria en Dieudonné stuurden die later bij, meanderend doorheen opeenvolgende oorlogen die economische maatschappijen doen ontstaan en verdwijnen.

De beide onderwijzende koppels zijn blij dat ze niet meer alleen zijn om de op spelling gebaseerde lessen ter voorbereiding van het lezen in vraag stellen. Hoewel men op veel plaatsen lang niet toe is aan de betekenisvolle teksten die getekende plaatjes ondersteunen, groeit toch het bewustzijn dat het uit het hoofd leren van kale letters te abstract is voor kinderen. Het hoornplankje en het Haneboek krijgen meer en meer concurrentie van vollediger ABC-boekjes.

De correspondenten uit Nederland spreken over een vrij recent rapport van schoolmeesters, ter voorbereiding van het nieuwe schoolreglement van Zierikzee. Daarin stelt men ondermeer dat spellend lezen slecht aansluit bij de daarop volgende aangenomen methode om te leren schrijven. De kinderen tekenen dan misschien wel mooie letters, maar met een '*zoodanige bedorve spelding dat hunne geschriften belagchelijk zijn en van d'allerverstandigste lieden niet kunnen geleezen worden, waarvan d'exempelen ons dagelijks voor oogen koomen tot merkelijke schade van den burgerstand en schande van alzulke schrijvers*'.

Er duiken voorstellen op om de letters aan te leren gebruik makende van figuren en teksten die de klank en de vorm van de letter doen herkennen, zoals *“De hoepels van K**oo**s en T**oo**n vallen in de sl**oo**t. **OO**, wat een schrik!”*.

Maar beide koppels blijven niet enkel bij het gevaar voor spellend lezen stil. Over hun algemene kijk, schrijft Jan aan zijn vader:

‘Goed, er wordt dan wel gedacht aan een meer efficiënte wijze om kinderen te leren lezen. Maar we kunnen nog steeds niet praten over algemeen onderwijs, met dezelfde aandacht voor arme en rijke kinderen, of met dezelfde aandacht voor jongens en meisjes. Zowel bij ons als bij onze noorderburen maakt men in de door de stad georganiseerde scholen groot onderscheid tussen jongens en meisjes. Deze laatsten moeten enkel bekwaamheid verkrijgen in het lezen, en dat kan op de Kleine School. Verder leren ze breien en naaien in plaats van te schrijven en te rekenen. Scholen die zich hier niet aan houden kunnen zelfs een boete krijgen. Uit onze correspondentie met de plaatselijke stadsschoolmeester, weten we dat in Sluis, in de jaren vijftig, schoolmeesteressen die zich niet aan die regel hielden, tot 50 gulden boetes kregen. Mathilde hoorde van vrouwelijke collega’s dat in verschillende steden, ook vandaag nog oudere schoolmeesters belast zijn met toezicht op die bepalingen. Verschillende gemeentes kondigen wel aan dat de stedelijke kleine school gemengd is voor jongens en meisjes, maar ze leren er niet hetzelfde. Onze aanpak om jongens en meisjes en armen en rijken dezelfde lessen aan te bieden is, voor zover we weten, eerder zeldzaam.

Het is wel overduidelijk, lieve vader, dat er een hemelsbreed verschil

bestaat tussen de ambitie van de humanisten of de aangekondigde politiek van heersers die zeggen open te staan voor de Verlichting, en de werkelijkheid. De gemeentes trekken veel te weinig geld uit om degelijke scholen te bouwen. De armenscholen, zoals die van Oostende, zijn vaak niet veel meer dan weeshuizen. Ze tonen grote gelijkenis met kindergevangenissen en dienen om goedkope jonge werkkrachten te leveren aan manufacturen en werkplaatsen die meer en meer werkvolk aantrekken.
Mensen worden in onwetendheid gehouden, gewoonweg om ze te beletten het privilege te verwerven over wetenschap en kennis te beschikken die machtsverhoudingen doen wankelen. Dat belet hen ook na te denken over het verschil tussen natuurkennis en dogma. Veel te weinig mensen weten van het bestaan af van het werk van Newton. Weinig mensen begrijpen wat geleerden de laatste honderd jaar publiceerden. Het niet geletterde volk heeft slechts een vaag beeld van wat leren is. Geletterden begrijpen het belang van de Koninklijke Academie, waar ze zelf dankbaar gebruik van maken maar willen liefst geen al te grote concurrentie. Weinigen onder hen komen op voor onderwijs in het algemeen, velen blijven in hun eigen wereld vol voordelen."

Jan en Madeleine waren dus helemaal niet verrast toen Jean-Jacques zijn verlangen betuigde het huis te verlaten en van Leuven zijn vaste verblijfplaats te maken. Ze schreven hun vrienden Duchamp aan. Dat zijn leeftijdsgenoten die ze kennen uit Lille en wiens ouders vaak bij de soupers van Jan's ouders aanwezig waren. Het koppel week naar Leuven uit in hetzelfde jaar waarin Jan en Madeleine naar Oostende trokken. Duchamp

kon aan de slag bij de universiteitsbibliotheek. In Leuven wordt het onderwijs hoofdzakelijk aan internen van één van de vier pedagogieën van de Universiteit verstrekt. Maar hun vrienden raden Jean-Jacques het internaat af. Ze denken dat het aanbod van Pedagogie De Valk hem het meest zal bekoren. Die beschikt immers over enkele jonge docenten waaronder Jan Pieter Minckelers. Die studeerde er zelf ook nadat hij de Latijnse School op vijftienjarige leeftijd beëindigde. Het onderwijs in deze Pedagogie houdt vooral bij wat aan nieuwe kennis bestaat op gebied van natuurwetenschappen, maar Jean-Jacques zal er ook aan zijn trekken komen indien zijn belangstelling naar humane filosofie uitgaat. Duchamp heeft de directeur van de Pedagogie aangesproken en regelde met hem dat Jean-Jacques bij hen kan inwonen. Ze wonen in dezelfde straat als waar De Valk zich bevindt.

Kort nadat Jean-Jacques zich in Leuven heeft geïnstalleerd schrijft hij een enthousiaste brief naar zijn ouders. Hij geeft opgetogen zijn eerste indrukken over de docenten die er duchtig op los experimenteren en over hun experimenten praten, zelfs met de jongere studenten.

Jean-Jacques maakt ook kennis met Elise Duchamp. Haar ouders vertellen beide jonge mensen dat het eigenlijk om een vernieuwde kennis gaat omdat ze als kleuters elkaar enkele keren ontmoetten, bij Jean-Jacques' grootouders in Lille. De twee, die slechts een jaar verschillen, schieten goed met elkaar op. Jean-Jacques deelt al te graag met Elise alles wat hij aan de Universiteit hoort. Als hij niet in de universiteitsbibliotheek zit, kan men hem samen met Elise in Duchamp's persoonlijke

bibliotheek vinden. Daar gebruiken ze zijn lessen als basis voor bijkomende zelfstudie. Jean-Jacques weet immers van zijn grootmoeder en zijn moeder dat het privilege om te weten niet voorbehouden is aan mannen hoezeer ook ongeveer alle hogescholen de vrouwen uit hun gebouwen en leslokalen blijven weren.
Zo komt het dat sinds Jan en Madeleine in Oostende wonen, ze de eerste maal ze de kerstdagen doorbrengen zonder hun zoon. De maand december bracht veel sneeuw en ook in januari van 1776 blijft het koud. De haven van Oostende is op het einde van de maand volledig dichtgevroren. De schepen kunnen er maar met moeite in of uit. Op oudejaarsdag is er ongewoon veel volk op de been op de dijk en kijken toe hoe twee vissersboten zich door het ijs worstelen. Verrekijkers en kijkbuizen gaan van hand tot hand, om de woeste tocht van de vissersschepen te observeren.
Jean-Jacques schrijft begin februari dat in Brussel zestien en zeventien graden Réaumur onder het vriespunt zijn vastgesteld en dat het op 1 februari in Leuven nog 16 graden vriest. Van een kennis van vader Duchamp die uit Namen aankomt hoort men dat de Maas daar zo hard bevroren was dat je de rivier dagenlang gewoon kon over wandelen.

Half februari bezoekt Jozef Pieterszoon de school in de Kaaistraat. Jan vroeg hem of hij met een groep kinderen wil praten over de vuurtoren. Jozef komt wat verlegen één van de bibliotheekruimtes binnen. Op een tafel staan twee modellen uit klei. Op één van de torens liggen een aantal kleine steenkooltjes,

op de andere stelt een stukje glas de lichtspiegel voor.
Jozef gaat op de stoel zitten de men voor hem klaarzette en vertelt: “Om de schepen de haven veilig binnen te brengen moeten de stuurmannen precies weten waar ze de schepen naartoe moeten laten varen. Als het mooi weer is kunnen ze goed zien welke richting ze uit moeten. Maar zoals jullie wel weten is de Noordzee dikwijls donker door de wolken of is er storm of mist. Ook gebeurt het wel dat schepen niet op tijd terugkeren of gewoon willen binnenvaren bij nacht. En in de winter is het vroeg donker, nietwaar? Welnu, Keizerin Maria-Theresia die altijd goed is voor onze stad, heeft vijf jaar geleden de toelating gegeven om een toren te bouwen met bovenaan bakken waarin je een kolenvuur kunt aanhouden. En op 15 Oktober van 1772 konden we onze toren in gebruik nemen, na de inhuldiging waar meester Arnold Hoys ook bij was. Nu hebben jullie zeker al gezien dat onder de vuurtoren een huisje staat voor de wachter, die het vuur moet onderhouden. En dat vuur kan gevaarlijk zijn. Een steenkoolvuur knettert en spettert en als er veel wind is vliegen de sintels in het rond. Het dak van het huisje heeft al eens vuur gevat. Het is niet altijd veilig dicht in de buurt te zijn, vooral bij wind en mist, als het vuur wordt opgestookt. Je moet maar eens proberen een lichtgevend steenkoolvuur aan te houden als het water giet. Dus is er beslist het tegen september anders aan te pakken. Dan zullen olielampen voor het licht zorgen in plaats van steenkool. Daarom heeft men lichtspiegels nodig zodat het licht van de olielamp verder in zee gezien kan worden. Ik zeg september, want tegen het eind van dit jaar zullen ook de nieuwe dokken

klaar zijn."
Zowel de kinderen als de onderwijzers stellen deze door buitenstaanders gegeven korte lessen en informaties erg op prijs gesteld. Madeleine en Tiene zorgen vaak voor een tekening die aan het bezoek herinnert en Karel en Jan maken dan een kleine tekst, met daaronder een keuze woorden uit de tekst om het accent te leggen op de schrijfwijze van bepaalde klinkers of medeklinkers. Men kleeft tekening en tekst op een houten plankje en zo verzamelt het schoolhuis gaandeweg een aantal verhalen die de kinderen aanspreken en waarmee ze hun leesvaardigheid verbeteren en versnellen. Dit jaar zijn er tot de zomermaanden, behalve over de vuurtoren, ook plankjes bijgekomen over schepen, vissen, visvangst, brood bakken, de kerken van Oostende en soorten paarden.

De dagen gaan voorbij en naarmate het voorjaar vordert, neemt de visserij-activiteit toe. Ook op de akkers in de polders is er meer werk. Dat alles heeft zoals elk jaar zijn weerslag op de activiteiten van het schoolhuis. De kinderen uit de minst gegoede families zijn vaker afwezig. Ze worden door hun ouders aan het werk gezet om de familiale inkomsten wat te verhogen. Tijdens deze periode is doorgaans één van de vier onderwijzers op zondag beschikbaar voor ouders en kinderen die van de zondagsschool willen gebruik maken.
Eind mei is Jan van zondagdienst. De drie andere vrienden kijken teksten na voor eventueel later gebruik. Tijdens een korte pauze merkt Madeleine op: "We lijken wel een soort kleine *Orde der Volmaakbaren*."

“Wat is dat nu weer,” verbaast Karel zich.
Madeleine lacht: “Iets wat ik onlangs vernam van onze Noorderburen. Maar eigenlijk komt het idee uit zuidoostelijker streken. In Beieren ontstond een genootschap ter bescherming van de literatuur en de leer van de Verlichting. Het is gekend onder de naam *Orde der Volmaakbaren*, of *Illuminati*.”
“De leer van de Verlichting,” merkt Tiene op. “Dat kan van alles betekenen. Weet je meer?”
“Niet veel. Men vertelde me dat de groep uit studenten en jonge docenten bestaat. Ze beschouwen dat Wetenschap een goede zaak is voor iedereen zodra men dogma en esoterie uit de opvoeding weert. Ze nemen het onder meer op tegen het door onderwijs beïnvloed door de Jezuïeten of door anderen met andere sterke religieuze invloed. Maar ze sturen ook aan tegen het bijgeloof en het obscurantisme dat het openbare leven beheerst wanneer de onwetendheid de overhand neemt. Op die wijze willen ze het machtsmisbruik ook vanwege de Staat tegen gaan.”
“Dat zal hen in vele middens niet populair maken,” zegt Karel. “We zien zelf elke dag hoe onwetendheid in de kaart speelt van wie zijn macht gewaarborgd wil zien.”
“Het grote zwakke punt van die *Illuminati* is volgens mij dat ze zich opstellen als een geheim genootschap, een beetje zoals de vrijmetselaars. Ze komen tegen esoterie op maar vertonen zelf een esoterisch gedrag. Niemand weet precies wie ze zijn. De voor de hand liggende reden zal wel zijn om is de leden te beschermen tegen agressie en vervolging, maar net die geheimhouding geeft marge om over de groep onware verhalen

te vertellen. Bovendien kunnen, zoals in gelijk welke geheime groep, minder empathische leden zichzelf al snel superieur opstellen ten aanzien van buitenstaanders, gezien zij volgens eigen zeggen wel over Wetenschap, zeg maar Waarheid, beschikken, en anderen niet. Als een landvoogd, een kerkleider, of zelfs een gemeentebestuur, dan hoort dat één van de doelstellingen van de *Illuminati* is een einde te willen maken aan de machinaties van wie onrecht bewerkstelligt dan kan je snel reacties verwachten zelfs van wie beweert wensen te heersen zonder ze te domineren," gaat Madeleine verder.

"Het is natuurlijk mooi te weten dat er nog een groep bestaat die aan de *Republiek der Letteren* doet denken maar zie net als jij het risico dat een of ander lid van het genootschap de leiding wil nemen en een soort eigen despotisme ontwikkelt," denkt Tiene.

"Misschien loopt het met dat despotisme zo'n vaart niet, het hangt er allemaal van af hoe de groepsleden elkaar behandelen en aanzien. Er kan ook een nieuw soort corporatisme zoals van ambachten en gilden opduiken. En de ontwikkeling van zo'n vorm van corporatisme onder denkers en filosofen lijkt me niet erg gezond. Hoe waarborgt zo'n gemeenschap dat iedereen *Illuminati* kan zijn? Dat blijft altijd de vraag, sinds het begin van het culturele tijdperk," besluit Karel waarop hij Jan die de kamer binnenkomt, vraagt: "Madeleine had het net met ons over de *Illuminati*, wat is jouw idee?"

"Ik weet niet waar jullie het over hadden, maar ik hoorde wel je laatste opmerking. En ik koester mijn droom dat de kinderen waarmee we werken, net door onze werkwijze, allemaal over de gemeenschappelijke Wetenschap en Kennis kunnen beschikken.

Weten mag geen privilege zijn, het zou een algemeen recht moeten worden, niet?" antwoordt Jan.

"Hebben jullie het nieuws gehoord in de haven?" Met die vraag komen Karel en Tiene bij Jan en Madeleine binnen.
"Zijn er moeilijkheden bij de graafwerken?" vraagt Jan.
"Dat is geen nieuws, dat is dagelijkse kost," lacht Tiene.
"Nee," zegt Karel, "Het nieuws kwam per schip. De Britse kolonisten in Amerika hebben verklaard dat de door hen bezette gebieden onafhankelijk te zullen maken van de Britse kroon."
"Begrijp ik het goed?" vraagt Madeleine. "De nazaten van de Britten, die in naam van de Britse Kroon de plaatselijke bevolking vermoordde of verdreef, zeggen nu dat ze de Britse Vorst niet meer als hun landheer erkennen?"
Karel kijkt Madeleine lang aan. Dan zegt hij: "Dat is een interessante kijk op de zaken. Je zegt daarmee eigenlijk dat ze zichzelf tot nieuwe plaatselijke bevolking uitroepen. Ik denk dat het hoofdzakelijk te maken heeft met bezit. Ik denk dat wie zich ginds verrijkt niet langer belastingen wil afstaan aan een ver weg wonende Europese Vorst."
"De scheepsofficieren waarmee we daarnet praatten hadden het over de vrachten die ze naar de rebellen in de Amerikaanse staten zullen vervoeren. Daar is veel oorlogsmateriaal bij. Het ziet er naar uit dat we binnenkort nog maar eens over een oorlog zullen horen, ditmaal tussen oude en nieuwe bezitters," vervolledigt Tiene.
"Zijn die overzeese Britten van plan hun eigen koninkrijk op te bouwen?" vraagt Jan.

“Daar kan je op dit ogenblik enkel maar over speculeren. Laat ons de volgende weken en maanden proberen meer te weten te komen,” antwoordt Karel.

Nu de lesactiviteiten tijdens de zomermaand geschorst zijn, hebben de vrienden wat vrije tijd. Vandaag nodigt het mooie weer uit tot een wandeling richting dijk, duinen en strand. Voorzien van de nodige zonnehoeden en parasols gaat het viertal op stap. Wanneer ze aan het strand, westelijk van de vuurtoren aankomen kunnen ze met eigen ogen vaststellen wat ze al gehoord hadden. Ook dit jaar is zeebaden toegestaan. Het baden op zich wordt meer en meer gezien als een gewone zaak, nu de wetenschap aantoont dat je er de huid niet mee beschadigt en dat wie regelmatig baadt minder last heeft van allerlei aandoeningen. Maar over zeebaden in het bijzonder gaan veel tegenstrijdige verhalen rond. Volgens sommige geneeskundigen brengt het baden in zout water alleen maar voordelen mee voor de gezondheid. Ze raden zelfs aan het zeewater te drinken. Andere geneeskundigen denken dan weer dat baden in ander water dan bronwater nadelen met zich meebrengt. Vissers, die soms beroepshalve ongewilde zeebaden nemen, vinden het maar een rare gedachte om je uit vrije wil in de golven te werpen. Nu ja, in de golven… De laatste week kan je moeilijk van golven spreken aan de rand van het strand. Van op afstand volgt het viertal enkele jongeren die zich in het water wentelen. Jan merkt op dat zodra het baden echt meer aantrek zal vinden, er eerder opmerkingen zullen komen over onzedelijkheid ervan dan over het ongezond zijn. De anderen

lachen en geven toe dat de ontblootte lichamen op de kansel wellicht als schandelijk zullen worden afgedaan.

De volgende dagen kijken de vier de aantekeningen van Madeleine na. Ze heeft van de schoolpauze gebruik gemaakt om haar opzoekingen in de bibliotheek van Jan's grootouders en de informatie uit haar correspondentie te systematiseren. Ze wil een deel van de menselijke culturele activiteit in kaart brengen tussen 1750 en vandaag. Het ligt vooral in haar bedoeling een beeld te schetsen van wat ze de versnelling noemt van de opvolging van gebeurtenissen en kennisvergaring. De vier zijn het eens dat ze uit dit compendium van Madeleine veel informatie kunnen lichten om nieuwe leesteksten te maken voor hun oudste leerlingen. Ze bundelen de meest opvallende ontwikkelingen in de astronomie, de wiskunde, de plant- en dierkunde en de geneeskunde. Verder schenken ze ook aandacht aan enkele gevolgen van onderzoek en ontdekkingen. Karel vindt het erg belangrijk om over de hemel en observatie ervan te praten. Hij stelt voor om het even over Kant te hebben. Die zei in 1754 wiskundig te kunnen bewijzen dat de snelheid waarmee de aarde om de zon draait gaandeweg lichtjes afneemt. Jan denkt eveneens dat wiskunde met astronomie verbinden nuttig is. Ze kunnen de aandacht vestigen op de observaties van Halley, die met zijn berekeningen voorspelde dat de door hem in 1705 waargenomen komeet in 1758 terug zou opduiken, wat vervolgens waar bleek te zijn. Verder vindt de vier te moeten spreken over observaties en berekeningen die de schijnbare bewegingen voorspellen van de sterren ten aanzien

van de aarde in haar jaarlijkse omloop om de zon. Tiene vindt het de moeite waard Charles Messier's getekende observaties van een spiraal van sterren in de *Canes Venatici* aan de oudste kinderen te laten zien. Ze denkt dat het ook nuttig is om het even te hebben over de rivaliteit tussen astronomen. Ze geeft als voorbeeld hoe Elert Bode volgens eigen zeggen een waarneming optekende van een andere spiraal sterren in *Urso Maior.* Hij gaf er de naam *Bode Constellatie* aan. Daarop beweerde Charles Messier die spiraal te hebben ontdekt *(1)*.
Jan vindt, dat bij het overzicht over de vooruitgang in de wiskunde het jaar 1759 moet worden aangehaald omwille van de postume publicatie van Émilie de Châtelet's vertaling van Newton's *Principia*. Verder stelt hij voor Euler te vermelden ter gelegenheid van diens publicaties over de differentiaalrekening in 1755. Volgens Karel mag de naam van Lambert niet ontbreken die in 1761 bewees dat *pi* niet precies kan bepaald worden, hoewel het getal, bij elke cirkel die men tekent, de verhouding weergeeft tussen de straal van de cirkel en diens omtrek. Hij vindt het nuttig om dit aan te brengen, wanneer hij met de kinderen de beginselen van de geometrie doorneemt en hen cirkels laat maken met koord en krijt of houtskool.
Tiene en Madeleine willen graag meer aandacht besteden aan de planten- en dierenwereld nu Linnaeus sinds 1753 zijn systematische plantenclassificatie begon en in 1758 ook zijn taxonomie voor de dierenwereld invoerde. Zo'n systeem maakt het inpassen eenvoudig van nieuwe soorten, zoals onlangs het geval was voor de poolbeer en de ivoormeeuw na de Phipps-

---

[1] Later zal de constellatie bekend blijven onder de naam Messier 81

Noordpoolexpeditie van 1773.
Beide vriendinnen vonden in de bibliotheek het werk terug met botanische illustraties van de in 1758 overleden Elizabeth Blackwell naast de boeken van Maria Sibylla Merian. De boeken overleefden blijkbaar de familiereizen van Amsterdam naar Oostende over Frankfurt en Köln.
Uiteraard spreekt het viertal dikwijls over de zeevaart met de kinderen. Daarbij horen ook de verhalen over de ziektes aan boord en hoe de zeelui al een hele tijd geleden geleerd hadden dat eten van aardappelen kon helpen. Nu heeft Madeleine een exemplaar doorgenomen van *Examen chymique des pommes de terres* door de apotheker Antoine Parmentier in 1774 in Parijs gepubliceerd. Dit werk doet de aardappel nog meer ingang vinden in bredere lagen van de bevolking.
Maar beide vrouwen zijn vooral opgetogen met *Theoria Generationis* uit 1759 van Casper Wolff waarmee hij de theorie van *epigenese* ondersteunt. Ze vinden het erg belangwekkend dat een foetus niet een volwassen specimen in miniatuur is, maar een wezen in ontwikkeling. Dat geeft een groter draagvlak voor wie een natuurwetenschappelijke uitleg zoekt voor de individualiteit van de persoon, de eigenheid van de mens en diens verbondenheid met de dieren- en plantenwereld. Het is natuurlijk ook een interessante hypothese om het idee te weerleggen dat God de mens naar zijn evenbeeld schiep.
De verzorging van zwangere vrouwen is op een generatie tij veel verbeterd. Een bevalling houdt nog steeds zware risico’s in voor moeder en kind maar er zijn vandaag meer vroedvrouwen met een specifieke opleiding. Uiteraard is dat vooral zo in de

steden. Op het platteland komt de bijstand nog altijd hoofdzakelijk van buurvrouwen die ervaring opdeden bij vorige bevallingen. Toch is er niet alleen in Bologna veel onderzoek gevoerd in verband met het baren. In 1758 startte Angélique du Coudray met een twee maanden durende opleiding voor toekomstige vroedvrouwen. Haar handleiding *Abrégé de l'art des accouchements* is sinds 1775 in de Vlaamsche contreien uitgegeven onder de titel *Onderwys voor de leerlingen in de vroedkunde ofte konst der kinderbedden*.

Tijdens de laatste vijfentwintig jaar zijn er nog meer belangrijke nieuwe ontwikkelingen in de geneeskunde. Na de vaststelling dat variolatie in vele gevallen een bescherming biedt tegen de fatale afloop van de pokken onderzocht Francis Home in 1758 of hij een soortgelijke bescherming kon maken tegen de mazelen die voor veel jonge kinderen fataal zijn. In 1774 ontdekte Edward Jenner dan weer vrij toevallig een veiliger procedé om mensen te beschermen tegen de pokken in plaats van de variolatie die hij net als elke arts toepast. Hij onderzocht het boerenverhaal dat wie koepokken heeft gehad, geen pokken meer krijgt. Koepokken is bij koeien een infectie met weinig gevolgen tenzij wat blaasjes op de uier. Jenner nam kennis van het werk dat Geert Reinders in de Noordelijke Nederlanden verrichtte bij enting tegen runderpest. Melkmeisjes hadden wel vaker koepokken, en toen een van hen Jenner raadpleegde, zag hij zijn kans om zijn theorie uit te testen. Hij infecteert James, de zoon van zijn tuinman, met de koepokken van het melkmeisje. Na licht ziek te zijn geweest is James binnen een week beter. Jenner beschrijft de handeling als '*inoculatie met vaccinia*'. Wanneer hij hierna een variolatie uitvoert bij James

reageert deze er niet meer op. Blijkbaar kan een besmetting met de relatief goedaardige koepokken de besmetting met mensenpokken vermijden.
Het viertal komt overeen in het lespakket met leestekstjes enkele korte verhalen op te nemen waarin ze het hebben over het belang van het zich wassen, van het zoeken naar parasieten zoals vlooien en luizen en hierbij ook kennis mee te geven over waar geneesheren tegenwoordig in staat zijn. Dat kan helpen bij het voorkomen van enkele gevaarlijke ziektes.
De vier onderwijzers bekijken daarop de nieuwe inzichten in verband met de aardbol. Ze vinden het interessant om in een tekstje de geschiedenis van de planeet te beschrijven met de vier geologische periodes die Giovanni Arduino voorstelde 1759: primitief, secondair, tertiair-vulkanisch en quaternair tijdperk. Ze blijven wel voorzichtig en leggen uit dat het over een hypothese van de natuurwetenschapper gaat.
Verder verzamelen ze recente wereldkaarten. Op één ervan kan je de aanpassingen van kapitein Cook zien, die in 1769 vaststelt dat Nieuw Holland en Nieuw Guinea niet met elkaar zijn verbonden. Verder schaffen ze kaarten aan met hoek getrouwe kegelprojectie en met azimutale oppervlakte getrouwe projectie die Johann Lambert publiceerde in 1772. Het is een aanvulling op de Mercator cilinderprojecties die ze al hadden.
Beide koppels willen de redenering van de kinderen stimuleren door er op te wijzen hoe de wens om de planeet in kaart te brengen en de kennis erover te vergroten tezelfdertijd ook gevaren inhoudt. Ze stellen twee teksten op die voor deze gevaren waarschuwen. De eerste gaat over de exploratie van de

Beringzee en de beschrijving van een groot zeezoogdier door Georg Wilhelm Steller in 1741. De tekst legt uit dat die beschrijving een intensieve jacht op het dier op gang bracht, omwille van vlees, huid en olie, waar de jagers grof geld voor kregen. Vanaf 1768 kan niemand nog op het dier jagen. Het winstbejag van avonturiers en handelaars maakt dat slechts een kleine dertig jaar na de eerste beschrijving het laatste exemplaar wordt gedood.

De tweede tekst baseert zich op de voortdurende strubbelingen tussen Amerikaanse kolonisten en Koning George III na de ondertekening van het verdrag van Parijs in 1763 en de Proclamatie-act. Madeleine schrijft een verhaal, gebaseerd op de avonturen van woudloper Daniel Boone die in 1767 in Kentucky rijke jachtgronden ontgint. De plaatselijke bevolking betwist die ontginning. Madeleine stelt een genuanceerd beeld op en stelt de revolte van de kolonisten niet enkel voor als een opstand tegen de belastingdruk van het moederland en tegen de monarchie. Ze toont ook aan hoe de kolonisten de verdragen die de autochtone bevolking met de vertegenwoordigers van de monarchie opstellen naast zich neer willen leggen om zó hun drang naar bezit te bevredigen. Wanneer Jan en Madeleine hierover van gedachten wisselen met de rest van de familie en met andere correspondenten, brengt men onder hun aandacht dat ze hiermee een standpunt innemen dat ver afligt van de gangbare versie over een vorm van republikeinse opstand tegen de oude adel en de monarchie. Toch denken de vier dat het belangrijk is om aan te tonen hoe onder de legitieme wens voor een comfortabeler leven veel kolonisten nog altijd een houding

aannemen om alle mensen die niet van Europa afkomstig zijn totaal weg te cijferen. Velen blijven het vanzelfsprekend vinden de plaatselijke bevolking te verdrijven en eventueel te doden en dat het normaal is slaven in te voeren om op de in bezit genomen grond te werken.
Tenslotte hebben de vier het ook nog over het werk van James Watt die zo'n goede tien jaar geleden voor grote verbeteringen zorgde aan de stoommachine. Ook de zonne-oven van Saussure vermelden ze wanneer ze het over nieuwe vormen van energie hebben.

Eind 1776 is het eerste handelsdok van de nieuwe haven van Oostende in gebruik. Op 24 november vindt de plechtige opening van de zeesluis plaats. Het achterland van Oostende biedt ruimte voor andere activiteiten. Johannes spreekt met Jan over de steeds grotere vraag naar oesters. De gebroeders De Loose polsten hem om mee te investeren in de uitbreiding van de oesterkwekerij die begon op een terrein van twee hectaren in de Sint-Catharinapolder. Hoewel het monopolie dat ze verkregen voor de hele binnenlandse afzet in 1770 afliep, gaat het erg goed met de oesterkweek en -verkoop. Jan komt met Johannes overeen een deel van het familiekapitaal dat hij voor Dieudonné beheert in die oesterkweek te investeren en zo de positie van de familie in de plaatselijke visserij en aanverwante activiteiten te versterken. Wanneer Tiene hoort dat Jan een kleine deelgenoot wordt in de plaatselijke oesterteelt geeft ze hem grappend dadelijk een nieuw recept van *aardappelen in oesterschelpen*. Dat gaat zo: '*aardappelen, met behoorlijk zout*

gaar gekookt, maakt men fijn, roerter boter en peper door en doet dit deeg in de schelpen, die men in een koperen ketel zet, met veel vuur op het deksel, om bruine korstjes te maken, doende van onderen niet meer vuur dan nodig is, om de schotel warm te houden'.

De vrienden van de Kaaistraat volgen op de voet de door Keizerin Maria Theresia van Oostenrijk gewilde hervormingen in het onderwijs. Die startten iets meer dan tien jaar geleden hoofdzakelijk in de gymnasia. De centrale regering wil de scholen eenvormig maken en vaardigt daarom een aantal richtlijnen uit in verband met *poësis* en *rethorica*. De instellingen moeten voortaan volledige schooljaren plannen en hiervoor de leraars op jaarbasis aanstellen. Er komt een verbod op het doceren van dialectiek op straffe van 1000 gulden boete. Het opheffen van de Jezuïetenorde heeft de sluiting van 17 gymnasia tot gevolg. Vandaag telt men er nog een veertigtal in de Zuidelijke Nederlanden. De gymnasia hervormingen van de Keizerlijke regering geen directe invloed hebben op het werk in de Kaaistraat. Maar de Lemaîtres en hun vrienden zijn er zich wel van bewust dat ze met hun lessen en teksten verder gaan dan wat de regering verwacht van het onderwijs voor de kinderen tussen zes en twaalf jaar. Niemand spreekt hen daar echter direct over aan en dus voelen ze zich ook niet tegengehouden om gewoon verder te werken.
Iedereen begrijpt dat het de landvoogdes niet zozeer te doen is om een of andere plaatselijke preceptor of privé-school, maar om de kerkinstellingen als dusdanig die vaak Heerlijkheden in

rijkdom overstijgen. De invoering van een meer gecentraliseerd schoolbeleid en de grotere controle op de gymnasia gaat trouwens samen met het verbod om de novicen nog langer te verplichten een bruidsschat in te brengen. Verder komt er een strenger beleid op de parochies. En tiendenheffers moeten voortaan zelf moeten instaan voor de bouw van de parochiekerken.

In heel Oostende en omgeving is vanaf het jaar 1777 Jan Lemaître gekend als actieve aanklager van de slavenhandel in de overzeese gebieden. Hij geeft grif toe dat het leven van de arme mensen in de Vlaamse gewesten miserabel en beklagenswaardig is. Maar hij versteende bij het lezen van de verslagen van John Stedman en daarom klaagt hij nu publiek de slavenhandel aan. Stedman zelf vertrok als soldaat naar Suriname om ginds een slavenopstand mee te helpen onderdrukken. Zijn leven sloeg een andere richting in toen hij verliefd werd op een slavin die hij volgens probeerde vrij te kopen. Een exemplaar van zijn boek *Five years Expedition against the revolted Negroes* neemt vandaag een zichtbare plaats in op de boekenrekken van de Kaaistraat. Jan laat geen gelegenheid voorbij gaan om aan bezoekers de mensonterende afbeeldingen te tonen die het bevat. Hij schrijft regelmatig collega's aan in de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden over alles wat hij leest in verband met de slavenhandel en wat hij hoort van binnenvarende zeelui. Als gevolg hiervan krijgen Jan en Madeleine in het najaar het bezoek van een koppel schoolmeesters uit Sluis dat bevriend is met de opperstuurman

die meevoer op *De Eenigheid* in opdracht van de Middelburgse Commercie Compagnie.

De gasten van de Lemaître beschrijven de laatste dagen voor een oversteek van Afrika naar Berbice, Essequebo en Demerary zoals het aan hen verteld werd. Alles bij elkaar gaat het over een periode van drie en een halve maand. Vóór de gezamenlijke beproeving van de oversteek die voor alle gekochte gevangenen gold hadden sommigen er al vijf maanden opsluiting op het schip opzitten. Op die bepaalde reis werden 329 tot slaaf gemaakte mensen opgekocht. De aankoop gebeurde vaak zonder dat het schip moest aanleggen aan Afrikaanse vasteland. Doorgaans liet de kapitein voor de kust een kanonschot lossen om te laten weten dat hij geïnteresseerd was in het drijven van handel. Daarop konden plaatselijke handelaars per kano hun handelswaar aanbieden waaronder tot slaaf gemaakte gevangenen. Langzaam voerde het schip de kust af, op gezette tijden een schot lossend, om tot handel uit te nodigen. Direct bij de koop werden mensen als anonieme koopwaar opgetekend, zonder naam of volgnummer. Het was dus voor de opperstuurman niet mogelijk te weten of de eerst gekochte slaven de tocht overleefden of niet. In het logboek van die reis stond enkel opgetekend dat zeven van de ingekochte slaven overleden nog voor de oversteek. Die ving dus aan met 322 slaven aan boord. De kapitein bleek vooral bezorgd over de dure aankoopprijs van de slaven en minder over het verlies van sommige koopwaar door overlijden. Volgens hem waren er vergissingen niet alleen bij het optekenen van de waarde van de ruilgoederen maar ook bij de keuze van sommige van die

goederen. Katoenen doeken zijn duidelijk een verlieslatend product aan de goudkust. Alles bij elkaar had de koopwaar aan de bovenkust ongeveer 60 gulden per “slaaf gemaakte” gekost later bijna 100 gulden in de streek van Kaap Lahoe en in de streek tussen die kaap en Elmina tenslotte tot 170 gulden.
De zeven doden voor het vertrek naar de Caraïben zouden het gevolg zijn van vechtpartijen tussen gevangenen toen het schip bijna vol was, het ruim te nauw werd en er gebrek was aan degelijk voedsel. Een deel van de gevangenen liep scheurbuik op en het ingekochte limoensap kon niet alles verhelpen. Onder de doden was zeker één jong meisje. Van drie mannen wist men niet of ze effectief overleden. Ze verdwenen door in zee te springen. Men dacht dat ze de kust niet bereikt konden hebben gezien de verraderlijke getijen en de haaien.
Wanneer Jan en Madeleine horen op welke manier het vervoer van de slaven van Afrika naar Berbice, Essequebo en Demerary in zijn werk ging, stellen ze onthutst vast dat het verhaal net zogoed over veevervoer zou kunnen gaan. Hun gasten zeggen dat ze hetzelfde gevoel hadden. Bij zijn verslag over de reis gaf de opperstuurman waarmee ze bevriend enkel blijk van de bezorgdheid voor ‘*de lading*’ zoals elke koopman is die zijn koopwaar in conditie houdt om een goede premie te kunnen krijgen bovenop de gage. Hij legde uit dat men gierst aan boord nam om de gevangenen van pap te voorzien. Op slavenschepen, zo beweerde hij, werd er vrij veel aandacht besteed aan de voeding van de gevangenen om ze gezond te houden. Men zorgde ervoor voldoende lendendoeken aan boord te hebben om de gevangenen te kleden. Er was ook een grote hoeveelheid

water ingeslagen zowel voor de bemanning als voor de slaven. Men kookte altijd eerst wat te drinken werd gegeven ook aan de gevangenen. De gerstepap werd aangelengd met zout water. De gort werd afgewisseld met paardebonen, een voortreffelijk veevoeder.
De gevangenen kregen overdag rookgerief en er was, zoals vaak op lange reizen, een grote voorraad limoensap dat als reukmiddel diende op het tussendek waar de gevangenen sliepen en ook scheurbuik bestrijdt. Limoensap en wijn zijn in dergelijke situaties goede medicijnen.
Men besprenkelde dus het tussendek met limoensap en schrobde het eenmaal per week schoon. Jeneverbessen en wierook dienden om de stank uit te roken. Dat alles maakte dat er uiteindelijk vrij weinig slaaf gemaakten stierven. Alles bij elkaar gingen er 13 mannen, 4 vrouwen en 3 kinderen dood tijdens die oversteek van de *Eenigheid*. Met de zeven doden voor de Afrikaanse kust en nog zes anderen tijdens de verplaatsing tussen *Berbice* en *Demerary* stierven alles samen 33 mensen tijdens dit transport. Volgens de opperstuurman was het niet uitzonderlijk dat slaaf gemaakten stierven gewoon omdat ze niet wilden eten of in een diepe melancholie verzonken. Voor de rest was diarree de voornaamste doodsoorzaak.
Bij de eerste twee veilingen in Berbice, bracht de verkoop gemiddeld slechts 250 gulden per slaaf op. Dat is toch drie tot drie-en-een half maal het jaarloon van wie in een werkplaats of *manufactuur* arbeidt en ongeveer een vierde van de jaarlijkse gage van de burgervader van Brugge. In totaal bracht de verkoop van de 296 nog levende slaven bijna 100.000 gulden

op, een gemiddelde van bijna 340 gulden per slaaf. Zoals gebruikelijk werden de jonge kinderen samen met de moeder verkocht.
Volgens de opperstuurman was die reis van de *Eenigheid* die zo'n tien jaar geleden plaatsvond zowel voor de Compagnie als voor de officieren een goede reis geweest. De Middelburgse Commercie Compagnie haalde immers een winst binnen van meer dan 2.200 pond Vlaams, ruim 13.300 gulden. De kapitein kreeg voor de hele reis bijna 600 pond Vlaams, de opperstuurman die het verhaal vertelde, ongeveer 220. Daarvoor waren ze iets meer dan 600 dagen in de weer geweest en 18 maanden van huis. Omgerekend kreeg de kapitein voor 20 maand werk alles bij elkaar bijna 3600 gulden, tweemaal het jaarinkomen van de Brugse burgemeester. Het jaarinkomen van de opperstuurman was ietwat lager dan dat van de burgemeester maar evenveel als dat van eerste schepen. De officieren verdienden deels in functie van de verkochte slaven. Ze kregen een premie per verkochte slaaf, wat voor de kapitein op een totaal bedrag kwam van bijna 200 pond Vlaams en voor de opperstuurman bijna 60 pond Vlaams.
Jan merkt op dat nu zoals toen nu de slavenhandel veel geld opbrengt. Zoals gebruikelijk komt een derde van het loon van de kapitein van de premie op de opbrengst van de verkochte slaven. De openhartigheid van die opperstuurman tegenover zijn vrienden over zijn eigen inkomens verschilt sterk met de vage beweringen die Jan in de Oostendse haven hoort als hij scheepsofficieren aanspreekt die rechtstreeks of onrechtstreeks bij de slavenhandel betrokken zijn of geweest zijn.

Daar zijn de Zeelandse gasten het mee eens. Uit het verhaal van hun vriend kwam ook duidelijk naar voor dat net zoals aan land er ook op zee grote loonverschillen zijn. Op de besproken reis was de totale gage van een matroos net geen 50 pond Vlaams voor anderhalf jaar van huis weg, een jaarloon van ongeveer 200 gulden, zo'n 3940 stuivers. De scheepsjongens kregen voor die reis van 18 maanden een gage van net iets meer dan 102 gulden. Dat is komt overeen met het jaarloon van een werkplaatsarbeider. Het gewone scheepsvolk mocht wel in beperkte mate voor eigen rekening wat handel te drijven maar over wat dat effectief opbrengt kunnen Jan's gasten niet zeggen. Ze weten wel dat de door de *Eenigheid* overgebrachte zwarte slaven door een veertigtal kopers werden opgekocht. Één van de belangrijke kopers is dominee. Jan stelt vast dat die predikant zoals vele anderen wellicht aannam dat God hem de daad toestond om mensen te verhandelen als goederen zolang het geen christenen waren. Of hij had Voltaire gelezen en was het met hem eens dat het om een andere mensensoort ging. Deze soort was dan wellicht niet naar God's beeld geschapen zijn zodat hij zijn eigendom niet als God's kinderen moest beschouwen.

Madeleine maakt de bedenking dat de wijze waarop Europese heersers de eigen bevolking behandelen al heel wat vragen oproept. Maar hun macht gebruiken om die eigen onderworpen bevolking uit te zenden en ertoe te brengen om bewoners van andere streken, plaatselijke heersers incluis, als een andere, minderwaardige mensensoort te beschouwen, heeft voor haar iets ziekelijk demonisch. Christelijken en niet-christelijken, veel

Europese humanistische voortrekkers incluis, geven een rationele uitleg om het tot slaaf maken of uitmoorden van de oorspronkelijke bevolking van de gebieden die ze bezetten en het verplicht verplaatsen van andere volkeren te verantwoorden. Het gaat over brute en dodelijke overheersing en onderwerping. Daarbij wordt God te pas en te onpas misbruikt als zou Hij de toelating geven tot slachtpartijen en mishandeling van mensen die in bepaalde mensenogen niet als soortgenoten worden gezien. Karel merkt op dat die ziekelijke nood tot mishandeling doorheen de geschiedenis vandaag misschien een eigenschap van de heersers is. En dat Europese heersers die zelf zo driest te werk gaan een verschrikkelijk voorbeeld zijn voor wie in hun naam grond en rijkdommen verovert en hierbij even woest of nog woester te werk gaat. Daarop herinnert Jan eraan dat de instructie om wapens te leren hanteren en te doden zonder gedood te worden, een scholing is met een lange succesvolle traditie die tot lang vóór de gladiatoren teruggloopt. Scholing enkel tot meerdere kennis en wetenschap van de natuur kan hier blijkbaar niet tegen op. Volgens Tiene komt dat omdat door heersers uitgewerkte en opgelegde dogma's het geweld niet verbieden. Ironisch genoeg stellen dezelfde dogma's de limieten voor de verspreiding van natuurkennis, soms op straffe van boete of dood. Madeleine merkt ietwat somber op dat hun schoolhuis een kleine anonieme uitzondering is op de algemene gang van zaken. Maken ze het de kinderen moeilijker in plaats van gemakkelijker om zich in de omringende gemeenschap in te voegen? Alle vier zijn ze ervan overtuigd dat leren redeneren en analyseren beter is dan onwetend gemanipuleerd te worden.

Scholen en taveernen

Voltaire sterft op 30 mei 1778. Jan en Madeleine vernemen zijn overlijden per brief uit Lille. Mathilde merkt in die brief op dat Voltaire wel altijd bleef zorgen voor de publicatie van Émilie's werk maar dat hij hoogstens een Europese en zekere geen universele humanist was. Bij haar weten heeft hij zijn opmerkingen over verschillende mensensoorten nimmer gecorrigeerd. Daardoor droeg hij bij tot het *status quo* ten aanzien van de knechting van volkeren buiten Europa en de eraan gekoppelde winstgevende slavenhandel.

Een goede maand later overlijdt ook Jean-Jacques Rousseau. Zoals hij vroeger beloofde laat hij al zijn bezittingen na aan Therese Levasseur. Toen ze huwden maakte hij haar tot enige erfgename. Hij laat aan veel schoolmeesters zijn toch wel controversiële ideeën na in verband met de opvoeding van kinderen. Hij schreef zijn voorstellen neer maar paste ze nooit zelf toe op zijn eigen kinderen. Die heeft hij trouwens nooit erkend volgens wat Madeleine en Jan te weten komen.

Wat ze niet kunnen vermoeden is dat Joseph Lancaster die op 25 november van ditzelfde jaar geboren wordt een veel sterkere invloed zal hebben op het latere schoolsysteem en de schoolmeesters erin. Zijn voorstel tot schoolorganisatie in combinatie met de instructie voor de armen zoals die werd uitgewerkt onder meer door Jean Baptiste La Salle zullen de verplichte scholing steeds verder doen afwijken van de universele kennisgeving tot de wetenschap. Het gigantisch instructiemodel om kinderen van jongs af aan in een bepaalde

rol te duwen of te houden krijgt steeds duidelijker contouren.

Op veel plaatsen verdienen de schoolmeesters van de kleine school vandaag tussen de 350 en de 500 gulden per jaar. De ouders betalen rechtstreeks tot één vijfde van dit bedrag rechtstreeks onder de vorm van schoolgeld. De jaargage van een schoolmeester is minder dan een vierde van wat een kapitein van een slavenschip vijftien jaar geleden verdiende en heel wat minder dan de helft van de gage van een opperstuurman in dezelfde periode.
Het onderwijs en de bevoegdheden van de kleine school en van de colleges zijn in de *Oostenrijkse Nederlanden* tegenwoordig geregeld bij keizerlijk decreet. Op dit ogenblik zijn drie van de vijftien geplande Theresiaanse Colleges effectief in gebruik, respectievelijk in Brussel, Antwerpen en Gent. Aan het hoofd van elk college staat een 'principaal' die tot de clerus behoort. Wetenschappen, wiskunde, aardrijkskunde en hedendaagse geschiedenis vullen een belangrijk deel van het uurrooster maar de nadruk blijft liggen op katholieke godsdienst en Latijn. Vandaag vangen de Theresiaanse Colleges ongeveer drie op de tien van het totaal aantal gymnasium-leerlingen op. De meeste ouders die hun jongens op een secundaire school willen of kunnen inschrijven verkiezen de Colleges van Augustijnen, Dominicanen, Franciscanen of Oratorianen.
Van de gewenste centralisatie van het schoolonderricht is nog minder terug te vinden in de kleine school dan in de gymnasia of colleges. Aan de opvoeding en het lot van de kinderen in de weeshuizen of armenscholen schenkt blijkbaar niemand veel

aandacht. De meeste stedelijke kleine scholen krijgen eerder vage richtlijnen. Dat is ook het geval met de armenschool van Oostende. De school krijgt nauwelijks steun, tenzij van enkele rijkere burgers die zo hun eigen zieleheil menen te verzorgen. Het onderwijs is er lamentabel. De laatste vijf jaar volgden de schoolmeesters elkaar in hoog tempo op, of omdat ze hun opdracht niet naar behoren vervulden, of omdat het magistraat dat dacht. Men blijft meer belang hechten aan een rudimentaire opvoeding die de tewerkstelling van de jongeren bij een baas of op een werkplaats verzekert. De dismeesters zien erop toe dat de kinderen niet enkel gevoed en gekleed worden, maar dat bijvoorbeeld de meisjes huishoudelijk werk leren naast kantwerken, breien en naaien, om zich behoorlijk voor te bereiden voor het werk als dienstmaagd. Als het even kan, laat men de jongens gratis een ambacht naar eigen keuze aanleren. Zo kunnen ze als hulp in dienst bij een meester en heel eventueel meesterschap te verwerven in de gekozen stiel.
Volgens Jan en Madeleine's vrienden verschilt de situatie in Zeeland niet erg van die in de Oostenrijkse Nederlanden. Voor kleine kinderscholen, waar jongens en meisjes de letters leren, was er tot twintig jaar geleden nauwelijks meer nodig dan een centrale toelating. Men ging ervan uit dat wie zo'n toelating vroeg bekwaam was om jongens en meisjes te leren spellen en lezen. Pas sinds midden jaren vijftig bezoeken speciaal aangestelde schoolmeesters de kleine schooltjes, waarbij ze vaak kleine geschenken uitdelen aan wie het best kan lezen. Dat zorgt nu voor een grotere vraag naar centrale regels in verband met de nodige basiskennis van de schoolhouders en

schoolhoudsters. Op dit ogenblik zijn in veel plaatsen in Zeeland de vergunningen onderhavig aan die centrale regulering.

Uit Leuven komt er persoonlijker nieuws. Jean-Jacques en Elise Duchamp zijn dol verliefd op elkaar. Jean-Jacques laat dat duidelijk blijken in zijn brieven aan zijn ouders. Hij kan het ook bijzonder goed stellen met de ouders van Elise wat Jan en Madeleine wel hadden verwacht. De jongelui wonen bij Elise's ouders in en dat zal zo blijven zolang Jean-Jacques aan de universiteit studeert maar er wordt druk plannen gemaakt. Ze willen in Brugge een gelijkaardig schoolhuis openen als dat van Jean-Jacques' ouders in Oostende. Ze willen ook verder werken aan een onderwijsfilosofie die het leren en niet het lesgeven centraal stelt. Ze beogen een mathetische eerder dan een didactische aanpak om het met Comenius te zeggen. De dynastieke tendens duikt nogmaals op, zo denkt Jan, wanneer het jonge koppel zegt gezamenlijk onderzoek te willen doen in een wereld waarin de mannelijke arrogantie de vrouwen nog steeds het recht ontzeggen om de hogeschool te doorlopen. Het is Elise immers verboden lessen bij te wonen aan de universiteit.
Jan schrijft zijn ouders over deze ontwikkelingen. Dieudonné antwoordt dat Mathilde en hijzelf erg opgetogen zijn dat één van de kleindochters van vroegere *dîner*-genoten zich nu verbindt met één van hun eigen kleinzoons.
In dezelfde brief legt Dieudonné uit dat Mathilde en hijzelf besloten een aantal teksten te publiceren waarin ze openlijk de stelling onderschrijven over de onmogelijkheid het bestaan van God wetenschappelijk te bewijzen. Ze nemen zodoende resoluut

de sceptische houding van Hume en Kant aan. Maar ze proberen een stap verder te gaan. Dit is de enige manier is om hun kosmopolitisme te onderbouwen en hun overtuiging te staven dat er slechts één enkele mensensoort bestaat. Ze kunnen daarmee ook het onderscheid maken tussen natuurwetenschappen en de wetenschap van de mens. De natuur is zoals ze is en heeft geen menselijke god nodig om zich te onthullen. Integendeel, het is het collectief menselijk vernuft dat gaandeweg voor een beter inzicht zorgt aangaande natuurlijke fenomenen. Die fenomenen zijn processen op zichzelf en ontwikkelen zich onafhankelijk van de wil van de mens, en daar zit volgens Dieudonné en Mathilde geen enkele Grote Architect achter. Ze nemen afstand van eender welk obscurantisme of geloof in transcendente tussenkomst. Om dezelfde reden waarom ze geen buitenmenselijke intelligentie zien in het bestaan van *numeri primi* — eerste getallen —, zien ze dat ook niet in de regelmaat van planeetbanen of de beweging van sterren ten opzichte van elkaar op bepaalde tijdstippen van het jaar. Net zoals eclipsen gemakkelijk te verklaren en te voorspellen zijn zodra men Newtons mechanica begrijpt en gebruikt, zullen, volgens hen, ook vulkaanuitbarstingen, aardbevingen, de schijnbare verwantschap tussen bepaalde dieren of bepaalde planten, en zovele andere nog niet begrepen zaken van de natuur, ooit begrepen worden. Daarom willen ze hun kleinkind aanmoedigen om samen met zijn levensgezellin die mathetische aanpak van de scholingsprocessen waar ze zich voor interesseren, steeds voor ogen te houden. Inzicht verwerven met de enige bedoeling nieuwe hypothesen voor te stellen om dat inzicht collectief te verdiepen, dat lijkt hen de nobele taak te zijn

van wie zich bezig houdt met het onderzoek naar de menselijke geest, hoe die zich individueel en collectief vormt en voedt, en wat het belang is van de interactie tussen menselijke geesten.
Voor Dieudonné en Mathilde is de godsbeleving een strikt persoonlijke ervaring. In vele culturen van vele volkeren heeft die beleving een troostende functie zoals bij rouwprocessen maar ook een geruststellende functie bij onbegrepen verschijnselen. Ze zijn ervan overtuigd dat de combinatie van beide functies mede de mensen tot evenwichtigheid brengen. Dat geldt voor eender wie. Evengoed kan eender wie zich van een evenwichtig denkkader voorzien waar geen god aan te pas komt.
Het is vervolgens maar een kleine stap om vast te stellen hoe wie macht beoogt het godsidee van anderen misbruikt en hoe vals de oproep tot vernietiging van andersdenkenden is. Wie arrogante macht uitoefent misbruikt immers het geloof van velen en vergiftigt de gelovigen met persoonlijke interpretaties van macht en bezit. Dieudonné vertelt hoe hij de laatste jaren tijdens de *dîner*-bijeenkomsten steeds vaker bijbelverhalen navertelt waarbij hij de nadruk legt op subtiele wijze waarop veel leden van de clerus de bijbelverhalen naar hun hand zetten als gratis zoethouders of om eigen macht te verantwoorden. Dat zorgt voor wat spanningen. Er heerst een onrustig klimaat in Frankrijk en sommigen zien de standpunten van Mathilde en Dieudonné als een verdediging van al wie Koning en Kerk kritisch beschouwen, terwijl anderen er dan weer als een waarschuwing in horen tegen de intolerantie van wie alles, ook Koning en Kerk, in vraag stelt.

Intolerantie… Op de Europese wegen zorgt het toenemend aantal reizigers, dat moet gelaafd worden of naar overnachting zoekt, ook buiten de steden voor een steeds groter aantal herbergen. Alleen al in het graafschap Vlaanderen dat deel uitmaakt van de Oostenrijkse Nederlanden zijn er in 1778 zo'n drieduizend. Die herbergen schenken dikbier en dunbier of kleinbier. Dit laatste heeft een heel laag alcoholgehalte en is op veel plaatsen een alternatief voor niet bestaand drinkwater omdat waterwegen en sloten vervuild zijn. Verder schenkt men ook likeur en vaak ook brandewijn. Wijn, koffie en thee blijven duur en herbergen schenken die dranken doorgaans niet.

De centrale regering probeert paal en perk te stellen aan de wildgroei van herbergen met de hulp van de Kerk. Sinds 21 juli van 1779 geeft eenzelfde plakkaat in het hele Graafschap Vlaanderen richtlijnen. Maar vaak zijn die zinloos of onuitvoerbaar zijn. Kerk en herberguitbaters liggen vaak met elkaar overhoop. Volgens de clerus zijn herbergen bederfelijke plaatsen die gemengde ontmoetingen van ongehuwden aanmoedigen. Dat is de voornaamste reden waarom de kerk de pogingen van het centrale bestuur steunt om het drankverbruik te beperken. Maar zelfs de regering ziet ten slotte in dat het nutteloos is vrijgezellenfeesten en einde-zomerfeesten te verbieden. Jongelui vinden altijd wel de gelegenheid om elkaar in publiek of clandestien te ontmoeten, alle excommunicatie of boetes ten spijt.

Het plakkaat met nieuwe ordonnanties zorgt dan ook voor groot protest. En gezien de plaatselijke besturen verantwoordelijk zijn voor de te nemen maatregelen is het geheel niet realistisch. De

herbergen maken deel uit van de gemeenschap. Avondklok, verplichte sluitingstijden en het beperken van schietwedstrijden en kermissen zijn verre van populair. Een deel ervan verbieden kan het omgekeerde effect creëren en snel tot onlusten leiden. De plaatselijke besturen houden het daarom niet voor mogelijk een lijst op te stellen van overbodige, te sluiten herbergen.

In Leuven is er wat hoop. De verminderde greep op de Pedagogieën vanwege meer behoudsgezinde sectoren van de Kerk en de verdere ontwikkeling van de experimentele wetenschap zorgen ervoor dat het onderwijs van nieuwe kennis en onderzoek er nu beter voorstaat.
Jan Pieter Minckelers die zelf oud-student van de Pedagogie De Valk is bestudeert een brandbaar gas waarvan hij ontdekte dat het uit steenkool kan gewonnen worden. Hij gebruikt dit reukloos gas zelf om er zijn auditorium mee te verlichten.
Maar buiten de universiteit voorspelt de vooruitgang van de kunstmatige verlichting en het gemak dat dit met zich meebrengt nieuwe problemen. In het verslag van een onderzoek bij jonge spinsters toont Noël Retz aan dat hun activiteit de oorzaak is van hun gezondheidsproblemen. Vele meisjes krijgen te kampen met droge hoest en pijn in de borst. De vrees is terecht dat betere verlichting in de koude wintermaanden tot langere werktijden leidt wat de moeilijkheden van de spinsters alleen maar zullen vergroten.

In de Europese muziekwereld krijgen melomanen nieuwe geluiden te horen. Jean-Jacques en Elise bewonderen niet enkel

het werk van Bach. Beïnvloed door de ouders van Elise, hebben de jonge mensen enkele kameropvoeringen bijgewoond met werk van Haydn en van de 23-jarige Mozart die op meer dan één plaats de titel *het wonderkind* krijgt. Men verneemt dat de vaderlijke wens om een wonderkind voort te brengen ook leeft bij Johan van Beethoven. Waar hij maar prijst hij zijn zoon Ludwig levendig aan. Hij zou volgens horen zeggen op negenjarige leeftijd reeds het welgetempereerde klavier van Bach uit het hoofd hebben gespeeld.
De muziekminnende Elise vindt dat in het schoolhuis waar ze met Jean-Jacques aan wil werken de muzikale opvoeding niet mag ontbreken. Niet alleen moeten kinderen kunnen luisteren naar bekwame muzikanten op snaar- en tokkelinstrumenten maar ze moeten er ook zelf op kunnen experimenteren. Ze denkt hierbij aan de gitaar of de in Mantua, Milano en Veneza sinds kort erg populaire mandoline en verder aan de klavecimbel of piano forte. Horen dergelijke instrumenten thuis in lokalen waar nog jonge kinderen leren lezen, schrijven en tellen? Of enkel bij de zogenaamde wonderkinderen? En, denkt Elise verder, wat is het verband tussen opvoeding, instructie en wonderprestaties?

De haven van Oostende geniet van grote drukte. Sinds het begin van 1780 is het geen uitzondering meer dan 50 schepen te zien vetrekken per getijde. De meeste ervan zetten koers richting Amerika, maar er zijn ook andere commerciële bestemmingen. Ook de visserij heeft letterlijk de wind in de zeilen. Het succes van de haven gaat samen met de plannen voor stadsuitbreiding van

de gemeentebestuurders. De Keizerin heeft ze steeds gunstig onthaald. Wanneer ze op 17 november komt te overlijden zijn de Oostendenaars verdrietig maar niet te erg bezorgd. De hervormingslust van de zoon die haar opvolgt is gekend. Zelf maande ze hem tot voorzichtigheid aan in de eerder conservatieve Oostenrijkse Nederlanden. Maar men vernam uit goede bron dat de nieuwe heerser Jozef II prins Kaunitz reeds aanschreef met de wens van Oostende een vrijhaven te maken om de economische gevolgen op te vangen van de vredesakkoorden tussen de omringende mogendheden. Zolang de Engelse, Nederlandse en Franse koningshuizen hostiel bleven onder elkaar was dat voor de commerciële verbindingen via Oostende een voordeel. En nu gaat Jozef II ervan uit dat een vrijhaven aan de kust van *Belgium Austriacum* als een binnenlandse aangelegenheid zal worden gezien en geen wrevel zal opwekken bij de buurlanden. De voorbereidingen voor zijn blijde intrede in de stad volgend voorjaar zijn bijna rond. Wellicht zal de proclamatie tot vrijhaven deel uitmaken van het programma van de feestelijkheden.

De Kaaistraat volgt uiteraard de ontwikkeling van de stad. Meer commerciële activiteit betekent meer mensen en meer financiële mogelijkheden en daar heeft de school baat bij. Er is veel te doen. Jan heeft niet altijd de tijd om verder te werken aan zijn onderzoekingen in verband met school- en jeugdboeken, maar toch… Zijn vader vertelde hem dat hij in de bibliotheek van grootvader John een boek uit 1722 van Manoel de Figueiredo zou moeten vinden waarin de auteur ook al kritiek gaf op het spellend leren lezen. Wanneer hij die kritiek doorneemt en zelf

de exemplaren van de hoornboekjes, het *Haneboek* en de *Trap der Jeugd* bestudeert, kan hij alleen maar akkoord gaan dat deze schoolboeken dezelfde trage en geestdodende weg uitstippelen om het lezen aan te leren als die boeken waar de Figueiredo het indertijd over heeft.

Hij denkt na over de inleiding van Bastiaan Cramer bij de *Trap van de Jeugd* van 1772. Hierin oppert Cramer dat een nieuwe vorm van schoolgeld met vaste maandelijkse bedragen per gezin in functie van het gezinsinkomen het schoolgaan ten goede zou komen. Een vast maandelijks bedrag zou er ook voor zorgen dat de kinderen vaker naar school komen. Want zegt Cramer '*'t is alleen maar Liefdeloosheid, als de Kinderen maar leeren den geheelen dag in de aarde als Mollen wroeten; ter schoole gaan dat komt'er niet op aan, men kan ze ook niet missen*.' Wie over hogere inkomsten beschikt en wel al de gewoonte heeft zijn kinderen naar school te sturen zou wat meer schoolgeld betalen en op die manier ook bijdragen om de meesters van een beter vast inkomen te laten genieten.

Jan begrijpt de redenering van Cramer als die zegt dat de ouders die zelf geen of nauwelijks school volgden niet inzien dat de school belangrijk is. Maar leidt een verplichting tot het betalen schoolgeld, zelfs laag, wel effectief tot schoollopen? Cramer legt wat gemakkelijk de beslissing in handen van de '*Heilzoekende Vaderen des Vaderlands*' en wijst op vier voordelen:

- Veel kinderen die nu in onwetendheid sterven zouden veel meer leren en vatbaar zijn voor de wezenlijke dingen waarvan de ouderen geen weet hebben;
- De meesters zouden beter kunnen leven en zich hierdoor ook

meer kunnen bezighouden met hun beroep zonder dat ze elders bijkomende bezoldigingen zouden moeten verzorgen.
- Het zou makkelijker zijn om meer bekwame lieden aan te trekken om in de scholen te werken.
- De armste ouders zouden veel meer kinderen naar school kunnen sturen voor hetzelfde geld als wat ze nu betalen voor minder kinderen.

Uiteraard is de *Trap der Jeugd* volgens Bastiaan Cramer een uitstekend boek om de kinderen meer bij te brengen dan met ABC-boekjes het geval is. Maar daar is niet iedereen het mee eens. In Veere is de *Trap der Jeugd* al sinds 1743 niet toegelaten op school. De overheid beschouwde toen dat zelfs dit boek '*meer tot vermoeinge dan nut en voordeel der jeugdt*' was. Het is niet duidelijk of dit te maken heeft met de nog steeds vrij grote invloed van het spellend leren lezen, of met de inhoud van de leeslessen. Volgens de vrienden uit Sluis is de kritiek vrij algemeen in Zeeland. Tegen 1780 zijn op vele plaatsen enkel nog het ABC-boek en de schoolboekjes van Bakker, Maes en Heugelenberg toegestaan. Verder werden het *Kort Begrip der Nederduitsche Spraakkunst* en het *Nieuw Nederduitsch Speldeboek* van Reinier Arrenberg ingevoerd. De Middelburgse drukkerij A.L. Callenfels en Zoon meende dan weer dat het interessanter was het ABC in een andere vorm uit te geven: op 25 vierkante stukjes bord-papier zijn de letters in acht verschillende vormen opgeplakt, '*dienende om kinderen by wyze van een spelletje of al spelende gemakkelyk het geheele A.B.C. te leeren kennen*'.

Alles bij elkaar, stelt Jan vast, blijft men zowat overal uiteindelijk toch vast houden aan het spellend leren lezen. Hoewel de

methode in vraag wordt gesteld, omdat dit het leesproces vertraagt en veel moeilijkheden veroorzaakt bij het verbinden van letters aan klanken, stappen maar weinigen over naar klankmethodes. De boutade van John en Mariana dat, historisch gezien, schrijven vóór lezen komt en dat decoderen kan ná eerst gecodeerd te hebben, is blijkbaar te abstract voor de meeste leerkrachten. Wie didactisch redeneert, werkt vanuit het standpunt van de lesgever en dat maakt het mathetische gezichtspunt over coderen onzichtbaar.
Jan denkt aan wat Jean-Jacques hem schreef over de zogenaamde wonderkinderen in de muziekwereld. Wanneer die kinderen op jonge leeftijd componeren gebruiken ze dan de bestaande codering-technieken? Of gebruiken ze een eigen codering, die ze later met hun meesters omwerken tot een meer universele code? Hij weet het niet. Kan je wie niet kan lezen een verhaal laten vertellen? Ja. Dat toont de geschiedenis. Kan dat verhaal opgeschreven worden? Ja. Door wie? Scriba's bestaan al lang. Maar dat was met volwassenen. Hebben kinderen die geen wonderkinderen zijn kans iets te vertellen?
Wanneer hij er met Madeleine over spreekt antwoordt die: "En wat wordt er aan de kinderen verteld? Verhalen voor kinderen, of verhalen van volwassenen?"
De vraag Madeleine is terecht te noemen. Tiene en zijzelf zijn zich gaandeweg bewust geworden dat boeken echt voor kinderen eigenlijk niet bestaan. Er is natuurlijk de catechismus met aangepaste eenvoudiger bijbelverhalen. Gelukkig schijnt *De Spiegel der Jeugd* niet meer in trek te zijn. Je kon dat nauwelijks een jeugdboek, laat staan een kinderboek noemen. Het boek

was eerder slechte scheldliteratuur waarbij haat en vrees aangewakkerd werd.
Er zijn natuurlijk de helden- en avonturenverhalen voor volwassenen die vaak aan de jeugd worden verteld maar weinig zin hebben voor jonge kinderen. Madeleine en Tiene denken hierbij onder meer aan het boek *Robinson Crusoë* van Defoe uit 1719. Onlangs kregen ze een exemplaar in handen van een boek van Campe: *Handleiding tot de natuurlyke opvoeding of Robinson Crusoë, geschikt te dienste der jeugd.* Het is een vertaling van *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. De titel alleen al maakt duidelijk dat dit ook weer geen jeugdboek is. Het gaat om een verzameling moralistische verhalen waarbij Campe *Robinson Crusoë* van Defoe en *Emile* van Rousseau als inspiratiebronnen gebruikt. In dit boek vertelt een gezinsvader dertig avonden lang episodes van het verhaal van Robinson Crusoë, de tegenpool van het Goede Gezin met juiste vader en moeder en brave kinderen. De kinderen worden in het verhaal aangemoedigd om Robinson te prijzen telkens hij zijn leven wat verbetert. Ze worden ook uitgenodigd om kleine uitvindingen van Robinson, zoals een zonnescherm, na te maken. Maar je zou ook kunnen zeggen dat het boek eigenlijk meer voor de opvoeder bedoeld is als een soort eigenaardige praktische handleiding voor de *natuurlijke opvoeding* van Rousseau.
Volgens Tiene en Madeleine zijn de boekjes met liedjes voor kinderen en hun ouders soms dubieus. Rijmpjes zoals

> *'Lieve Telgen, waardste Schatten,*
> *Speelt vry om en op myn' schoot!*

Als myne armen u omvatten,
Ben ik als een Vorst zoo groot.'

kunnen natuurlijk ouders op hun ouderrol wijzen en kinderen overtuigen dat hun ouders hen echt wel graag zien. Maar Tiene en Madeleine hebben toch hun twijfels bij het zien van de levensomstandigheden van veel te vroeg tewerk gestelde arme kinderen. De ouders zitten in een economisch keurslijf vast waarvan ook de kinderen het slachtoffer zijn.

Zodra Keizer Jozef II aan de macht komt wil hij zijn bestuurlijke moderniseringsplannen in de *Oostenrijkse Nederlanden* snel wil doorvoeren. Hij beoogt een sterk centraal bestuur van nationale eenheid. Dat houdt geseculariseerde diensten in gecontroleerd door hiervoor bevoegde ambtenaren. Hiermee wil hij de invloed van de Roomse kerk op interne staatszaken te verminderen. Volgens de Keizer komt een centraal bestuur zijn gewenste hervormingen ten goede wat de de publieke steun ervan zal vergemakkelijken.

In 1781 ziet de regerende vorst persoonlijk toe op de invoering van de burgerlijke tolerantie. Dit geeft protestanten en later ook joden volledige burgerrechten en een — weliswaar nog beperkte — godsdienstvrijheid. Het is voldoende voor het zaaien van onrust in de katholieke lage landen. Tijdens een geheim bezoek aan de *Oostenrijkse Nederlanden* wekt de Keizer nog meer onrust bij de lokale katholieke gezagsdragers die hun vrijheden als bestuurder in gevaar zien komen. Kardinaal Franckenberg legt de Keizer zijn bezwaren voor. Deze ziet niet in waarom hij voor zijn Nederlandse onderdanen uitzonderingen

zou moeten maken op maatregelen die elders in zijn Rijk een succes waren. Dus gaat Jozef II gewoon door. Hij schaft per keizerlijk besluit het lijfeigenschap af. De landheren verliezen hun persoonlijke macht over knechten, meiden en landbouwers. Vanaf nu heeft iedereen het recht om te huwen zonder hiervoor toestemming te moeten vragen aan de landheer. Het huwelijk is geldig zodra een ambtenaar van de burgerlijke stand hiervan acte opstelt. Op papier krijgt iedereen ook het recht zijn meester te verlaten en elders werk te zoeken of een ambacht naar zijn keuze aan te leren. De verplichte *in natura* of niet betaalde karweien worden afgeschaft. Op zich zijn dat maatregelen die het gewone volk ten goede komen. Maar een besluit op papier vermijdt de pesterijen en omzeilingen niet. Landheren van een bepaalde streek kunnen uiteraard samenspannen om ervoor te zorgen dat iemand die een andere meester zoekt gewoon niemand vindt die hem of haar wil aannemen. Ook maakt de kleine landadel en de clerus handig gebruik van de onwetendheid van het weinig geschoolde gewone volk om de maatregelen van de Keizer af te schilderen als gevaarlijk en tegen de wil van God.

Jan herinnert zich dat zijn vader en grootvader regelmatig opmerkten hoe de uitdrukking ’*God heeft de standen gewild*’ te pas en te onpas gebruikt wordt zelfs door vele humanisten. Hoe gemakkelijk kon men in de kerk en op het land zand in de ogen strooien van onwetende lieden en laten doorschemeren dat die nieuwerwetse ideeën van de Keizer alleen maar leiden tot eeuwige verdoemenis van wie hieraan ‘onderworpen’ wordt? Vorige generaties van de Magister-Lemaître-dynastie zagen al

eerder hoe centraal genomen besluiten, intrinsiek voordelig voor wie over weinig rechten en weinig opvoeding beschikt, op subtiele en minder subtiele wijze onpopulair worden gemaakt, ook bij wie er in de eerste plaats baat bij heeft. Het ziet ernaar uit dat arrogante kleine machthebbers handiger in hun eigen voordeel inspelen op de ignorante bevolking dan de arrogante verlichte despoot dat doet zelfs wanneer hij oprecht overtuigd is beslissingen te nemen in het voordeel van diezelfde ignorante bevolking.

Maria komt de laatste tijd vrij veel over de vloer bij Jan en Madeleine. Ze is ontroostbaar sinds van Begga de Bruges nu bijna een jaar geleden overleed. Ze heeft nood aan gesprekken over de aan de gang zijnde politieke veranderingen nu ze haar gesprekspartner van een leven moet missen. Begga was slechts zes jaar ouder dan Maria en had al gauw dezelfde genegenheid voor haar gevoeld als ze ook voor diens moeder had. Jan en Maria hebben het over de tolerante maatregelen van de Keizer. Maria weet zeker dat de begijn zou vinden dat die toch niet ver genoeg gaan.
Na het overlijden van Begga correspondeert Maria ook vaker met Mathilde. De familie is daardoor tegenwoordig beter op de hoogte van de ontwikkelingen in Frankrijk dan voorheen. En ginds zijn de spanningen van een andere aard dan in de Oostenrijkse Nederlanden. Mathilde Larouge haalt haar correspondentie met enkele edellieden aan. Over Nicolas de Caritat, Markies van Condorcet zegt ze dat die volgens haar die niet enkel noodzakelijke en verregaande veranderingen beoogt

in het financieel beleid van de Staat, maar hij ook aan de secularisatie van het onderwijs denkt. Hij stuurt eigenlijk aan op een vorm van machtsovername zoals veel van zijn standgenoten. Die hervormende aristocraten keuren de wijze af waarop intriganten zich de steun verzekeren van de arme en ongeletterde bevolking, inclusief door opruiende taal te verspreiden of te onderschrijven. Naarmate Mathilde de ver uiteen liggende redenen voor de ontevredenheid beter begrijpt voorziet ze een scenario dat wellicht zal uitdraaien op geweld, broedermoord en doodslag, zoals dat het geval was tijdens de reformatie en de contrareformatie.
Ze deelt haar zorgen met Maria in twee brieven. In één ervan geeft ze toe dat Dieudonné en zijzelf vaak met argwaan worden bekeken. Dat komt omdat ze machtsmisbruik, zowel binnen de kerk als bij het staatsbestuur, openlijk aan de kaak stellen. Zoals hen ook vroeger overkwam beschouwen sommigen hen als samenzweerders tegen de feitelijke absolute macht van de koning, terwijl anderen hen dan net weer zien als trouwe aanhangers van absolute koning omwille van hun kritische houding tegenover de inmenging van de kerk en de ultramontanen in seculiere zaken.

Oostende viert feest. Na enkele dagen de kust te hebben afgevaren vanaf Dunkerque doet Keizer Jozef II zijn intrede in de stad langs de Westpoort. Het is 11 juni en op die voor de Oostendenaars heugelijke dag krijgt de haven officieel het statuut van vrijhaven voor zo goed als alle goederen.
De vrijhaven heeft een nieuwe stadsuitbreiding tot onmiddellijk

gevolg. Door de ontmanteling van oude vestingwerken komen nieuwe percelen vrij voor nieuwe woonhuizen. De familie Lemaître en hun vrienden Karel en Tiene volgen van nabij de geplande uitbreiding. Ze willen de te klein geworden woning aan de Kaaistraat verkopen en een nieuw schoolhuis met bibliotheek en woonst optrekken indien hun financiële mogelijkheden het toelaten. Ze voorzien dat de vrijhaven heel wat nieuwe bewoners naar de stad zal lokken en dat hun goed onderhouden huizen een flinke verkoopwaarde zullen hebben. In het najaar zijn de stedelijke plannen duidelijk. Eind juli begon men met het afgraven van de wallen en het opvullen van de grachten ten westen van de Kaaistraat. De Kaaipoort gaat onder de sloophamer samen met drie ravelijnen, twee ten westen van de poort, één ten oosten ervan. De stad neemt bezit van de vrijgekomen gronden en van Johannes weten Jan en Karel dat een deel van die gronden openbaar zullen worden verkocht. Johannes weet ook te vertellen dat stadspensionaris Ridder Thomas de Grysperre een eenheid van stijl wil voor de nieuwe kaai met zicht op de nieuwe dokken en zijn ideeën er zeker zal doordrukken. Door bemiddeling van Johannes, slaagt de familie erin een lot bouwgrond te verwerven in de buurt van het Waterhuis aan wat de Keizerskaai zal heten. Ze moeten wel het bouwproject aanvaarden van de architect die waakt over de door de Grysperre gewenste eenheid van stijl. Dat is wat Johannes aan Jan en Madeleine meedeelt, kort na het bezoek van aartshertogin Christina van Oostenrijk, eind augustus.

Om de activiteiten van het schoolhuis niet te onderbreken, onderhandelt Jan de verkoop van het pand aan de Kaaistraat

met de voor het nieuwe gebouw financierende bank. Het nieuwe pand zal vermoedelijk klaar zijn eind 1782 of begin 1783. Bij de in gebruik name zal er ruimte zijn voor vier tot vijf klasgroepen en de vier schoolmeesters gaan akkoord om een derde koppel in te schakelen. Voorwaarde is dat de nieuwkomers over een goede basiskennis beschikken en op de hoogte willen blijven van de ontwikkelingen in wetenschap en techniek. Zoals zijzelf moeten ze ook over eigen kapitaal beschikken. Het Schoolhuis in de Kaaistraat en binnenkort aan de nieuwe kaai is geen louter commercieel initiatief. Het is een ontmoetings- en leerplaats voor de kinderen en volwassenen. De initiatief nemende koppels willen over voldoende tijd beschikken om over hun werk als meester en meesteres na te denken en mogen dus niet enkel afhankelijk zijn van wat het schoolhuis aan schoolgeld opbrengt.

Het herbergbezoek verminderen is Vlaanderen even moeilijk als het schoolgaan stimuleren. Zowat overal blijft na vijf maand het resultaat van de ordonnantie tot het sluiten van drankhuizen die een negatief advies kregen dode letter. Karel weet te vertellen dat de heren van het Brugse Vrije onlangs zelfs officieel aan de Fiscale Raad van Gent lieten weten dat het gewoon niet mogelijk is het aantal drankhuizen te verminderen.
Om de dronkemansruzies na zonsondergang beter in het oog te kunnen houden en ook de veiligheid op straat te verhogen werken de bestuurders van Oostende wel een nieuw reglement uit voor de verlichting van de stad. Er komen lantarens met lichtschermen te hangen op alle kruispunten van de stad,

zesenvijftig in het totaal.
Ook in verband met vuilnis, ziekte en wateroverlast zijn nieuwe reglementen nodig. Nu het belang van wassen en baden ook in zee meer aanhang vindt, is dat duidelijk voor centrale en lokale bestuurders. Gaandeweg is hygiëne geen persoonlijke zaak meer en maar een collectieve verantwoordelijkheid. In december van 1781 komt er een bekendmaking dat watervervuiling en luchtvervuiling door verbranding van stoffen of door het verspreiden van slechte reuk een strengere aanpak krijgt. Jan en Madeleine stellen een nieuwe tekst voor om in te voegen in het tekstenboek voor de kinderen die in hun klassen leren lezen.
In die periode stelt Karel voor oud-schepen en postmeester Jacobus Bowens te ontmoeten. Karel weet dat Heer Bowens een kroniek aan het samenstellen is over de stad Oostende. Wellicht zit in die kroniek stof voor verhalen om de kinderen zich een beeld te laten vormen over de ontwikkeling van de stad. Het gesprek komt er ook en heeft als onmiddellijk gevolg dat Tiene en Madeleine een drietal tekstsen samenstellen op basis van de informatie die Jacobus Bowens ter beschikking stelt. De teksten zijn in de praktijk korte verhalen in de ik-persoon verteld. Elk verhaal speelt zich af in een specifieke korte tijdspanne. Het laatste verhaal behandelt de huidige stadsuitbreiding.

De Zeelandse vrienden van Jan en Madeleine zijn verwonderd over het relatief grote aantal kinderen in de school aan Kaaistraat. In de stadsschool van Sluis leren op dit ogenblik 45 kinderen lezen, rekenen en schrijven, waarvan 28 jongens zijn. In de wezenschool zitten er 13 kinderen, waaronder 7 meisjes.

Beide scholen zijn gemengd voor zowel jongens als meisjes. In die zin is er gelijkenis met de armenschool in Oostende die evenwel wat meer leerlingen telt en met het schoolhuis van Jan, Madeleine, Karel en Tiene.

De vrienden bevestigen dat ook in de Noordelijke Nederlanden voor kinderen geen andere dan schoolboeken bestaan. Het geïllustreerde *Orbis Sensualium Pictus* van Comenius kan je in deze context zien als een soort kinder-encyclopedie. Verder zijn er de boekjes van Van Alphen die vrij goed verkopen. Niet lang geleden verscheen er een satirische uitgave van het ABC-boek om de Prins van Oranje te hekelen. Hoewel een leerboek als basis dient, kan men zich echt wel afvragen of dit boek de voor kinderen bedoeld is.

Verder is er het ABC-boek van Swildens met wat men kan beschrijven als moraalteksten. Hierin vindt je dialogen zoals: ‘*Een mensch die zeer ryk is, in een groot en prachtig huis woont, koets en paarden houdt, en zich van veele menschen kan laaten dienen, zou zulk een mensch daarom eigenlyk wel beter zyn dan andere menschen?*

A. Neen zeker niet. En als zulk een mensch niet verstandig en deugdzaam is, dan kan hy een zeer slecht en gevaarlyk mensch zyn, ja veel slechter en gevaarlyker dan een gemeene deugniet, die langs straat loopt: want dan kan hy veel meer en veel grooter kwaad doen.’

Kleine en grote scholen

De oorlog in Amerika tussen kolonisten en Britse troepen blijft de havenactiviteiten in Oostende gunstig beïnvloeden. Helaas, denkt Jan, is dit een steeds weerkerend fenomeen. Zodra er ergens een gewapend conflict uitbarst, zijn er handelaars die hiermee veel geld verdienen en stijgt de economische bedrijvigheid.
Maar de vrijhaven heeft ook andere investeerders aangetrokken. De Schotse groothandelaar Herries krijgt de toelating om een bank en wisselkantoor op te zetten in de Brabantstraat.
De oude stad is aan grondige verbouwing toe en op de nieuwe percelen rijzen handelshuizen en stapelplaatsen als paddestoelen uit de grond. Het is tegenwoordig niet ongewoon tot twintig klerken te vinden in bepaalde burelen en nog meer inpakkers in de magazijnen.
Tijdens hun zondagswandelingen lopen Jan en Madeleine en hun vrienden dikwijls langs de ontmantelde omwallingen en observeren de voortgang van de nieuwe bouw op verschillende plaatsen in de stad. Vanaf half augustus 1782 bezoeken ze regelmatig de vordering van de bouw van wat hun nieuwe schoolhuis en woonst zal zijn, op de kaai ten noorden van de nieuwe dokken en waarvan Keizerskaai ondertussen de officiële naam is.
Tiene en Madeleine hebben naarstig gezocht naar kandidaten om in het nieuwe schoolhuis mee te werken. Tiene spreekt erover met Louise, kleindochter van Pieter van Heurck. Louise's zoon Boudewijn is kort geleden in het huwelijk getreden met

een van de kinderen Hoyt. De jonge mensen hebben duidelijk meer belangstelling voor hoofdelijk werk dan voor de vishandel. Op een avond komen ze bij Jan en Madeleine op bezoek vergezeld van Tiene en Karel. Boudewijn stelt zijn vrouw Gertrude voor. Jan vraagt hen waarom ze geïnteresseerd zouden zijn om samen met vier oude knarren te werken.
Gertrude steekt meteen van wal: "Jullie weten wel zeker dat Boudewijn en ik vrienden zijn van Jean-Jacques en dat we elkaar dikwijls opzochten voor hij naar Leuven vertrok. Toen Jean-Jacques vorig jaar op bezoek was in Oostende hebben we vaak samen gepraat. Hij vertelde ons over zijn plannen om met Elise in Brugge een soort school te beginnen zoals jullie hier in de Kaaistraat al hadden toen we nog kinderen waren. Ik sprak erover met Boudewijn. Hij las alle werken van Rousseau. Omdat hij erg in de natuurlijke opvoeding geïnteresseerd is kwam hij een pedagoog op het spoor in de Confederatie van XIII kantons. Jullie hoorden misschien al over hem. Zijn naam is Pestalozzi. Toen we eind vorig jaar zijn boek *Lienhard und Gertrud* in handen kregen dacht ik aan de gesprekken met Jean-Jacques. Ik was dolblij toen ik hoorde dat Tiene en Boudewijn's moeder elkaar kennen en Tiene zei dat jullie eraan denken het schoolhuis uit te breiden."
Madeleine die verwonderd opkeek toen ze de naam Pestalozzi hoorde, zegt nu: "Dus jullie houden bij wat er zoal geschreven wordt over de natuurlijke opvoeding en over het werk met kinderen? Ja, we hebben ook al enkele teksten van Pestalozzi gelezen. We zouden trouwens graag beter willen begrijpen hoe hij de armoede wil aanpakken. Hij zou ooit gezegd hebben dat

de armen uit de armoede moeten verheven worden. We onderschrijven helemaal zijn stelling dat je de ongelijkheid niet aanpakt met liefdadigheid, maar met het verwerven van kennis. Het is ons nog steeds niet duidelijk of hij de meeste filosofen van vandaag volgt en specifieke opvoeding voorstaat voor armen. Volgens mij laat dat de kloof tussen arm en rijk voortduren zelfs indien de armen meer autonomie hebben om hun eigen leven te besturen zoals de Keizer blijkbaar administratief wil regelen met het lijfeigenschap af te schaffen."

Boudewijn kijkt op en vraagt: "Maar denken jullie dat Pestalozzi die weg inslaat?"

Karel antwoordt: "We hebben er geen klare kijk op. Wat we wel weten is dat we tot vandaag geen equivalent vonden van ons project dat bewust kinderen van verschillende middens laten samenwerken. Natuurlijk weten we dat er scholen zijn die het schoolgeld bepalen in functie van het vermogen van de ouders maar dat is eerder uitzondering dan regel. Bovendien zijn de verschillen vaak niet erg groot. In Oostende tellen we geen kinderen van de aristocratie onder onze leerlingen op enkele zonen en dochters van hier gelegerde hoge officieren na. Wat wij voorstellen beperkt zich niet tot specifieke opleiding voor armen maar behelst een specifieke opleiding voor alle kinderen. De beroepsopleiding gebeurt hierbij niet te vroeg."

Gertrude vraagt: "Maar is een vroege beroepsopleiding niet net de conditie om armen uit hun armoede te doen ontsnappen? Is beroepskennis niet de sleutel tot zelfstandigheid?"

"Natuurlijk is beroepskennis de sleutel tot zelfstandigheid," merkt Tiene op. "Maar dat is voor iedereen het geval, niet alleen

voor de armen. We stellen echter vast dat de ongelijkheid blijft zolang kinderen van welgestelden langer dan kinderen van armen basiskennis kunnen opdoen vooraleer aan specifieke beroepskennis te beginnen. Wij proberen dat aan te tonen. Om het *Omnes Omnia Omnino* principe van Comenius te benaderen moeten we ook zijn systemisch voorstel aannemen zo denken we. Die bestaat uit zes jaar kleine school en zes jaar gymnasium voor iedereen vooraleer iemand aan een beroepsopleiding begint. Misschien is dat niet haalbaar. Misschien wil niemand met een grote basiskennis knecht of de arbeider zijn van iemand anders. Bezitters willen of kunnen niet zonder ondergeschikten als ze hun bezit willen veilig stellen. En kan in een gemeenschap iedereen zelfstandig werken ook met een geringe basiskennis? Hebben we de laatste vijftig jaar niet net de omgekeerde beweging gezien? Hoe kleine zelfstandige lieden hun productie moesten verkopen aan bezittende tussenhandelaars die de productie gingen concentreren in werkhuizen en daarbij kleine arme zelfstandige lieden ombogen tot kleine arme afhankelijke lieden? Misschien hebben zowel wij als Pestalozzi het mis en lachen de rijke bezitters in hun baardje omwille van zoveel naïviteit van onze zijde."

"Wat niet wegneemt," begint Jan, "dat we onze groep inderdaad met nog een koppel willen uitbreiden. Denken over het leren en het leerproces is erg belangrijk, of we nu als naïef worden nagewezen of niet. Persoonlijk vind ik het erg prettig te weten dat jullie vrij goed op de hoogte zijn van wat sommigen vandaag schrijven over de kunst van het leren en over de kunst van het lesgeven. Bovendien," en hierbij kijkt Jan de anderen

aan, “lijkt het mij een goede zaak voor de school om jongere mensen aan te trekken om met ons mee te werken. Wat denken jullie?”

Twee dagen later krijgen Boudewijn en Gertrude het bericht van Tiene dat men akkoord is het partnerschap met hen uit te breiden. In september beginnen ze mee te werken eerst als bijkomende volwassene in de bestaande groepen. Onmiddellijk na de verhuis zullen ze samen verantwoordelijkheid dragen voor een nieuwe groep. Wel blijft het principe gelden dat in alle groepen eender welke volwassene beschikbaar kan zijn voor één of meerdere kinderen in specifieke omstandigheden.

Diezelfde maand september vestigt het pasgehuwde koppel Jean-Jacques Lemaître en Elise Duchamp zich in Brugge op slechts enkele uren afstand van de Kaaistraat. Ze beginnen er hun schoolavontuur met een kleine groep kinderen waarvan het jongste bijna vijf jaar is en het oudste iets meer dan negen. De drie jongste kinderen krijgen zinvolle activiteiten ondermeer met stropopjes met het luisteren naar verhalen aan de hand van wandplaten en geïllustreerde boeken. Er is een piano forte en er zijn twee mandolines. Elise kan vrij goed overweg met de instrumenten en laat kinderen naar muziek luisteren. Iedereen mag de piano forte uitproberen.

Terwijl het jonge koppel nog meer probeert te bedenken voor het kleine schoolhuis in het Brugse van het jaar 1782, slaapt de baby Friedrich Fröbel in Oberweißbach/Thür Wald. Voor bijna iedereen is het nog vijftig jaar te vroeg om aan papiervouwen en bouwblokken te denken. En het is ook nog te vroeg om zelfs maar te vermoeden dat een lid van de dynastie haar pad zal

kruisen met dat van Friedrich.

In Frankrijk manen vrienden van Mathilde en Dieudonné wederom met klem aan zich kalm te houden. Net zoals in de jaren dertig, toen ze Parijs moesten ontvluchtten als gevolg van de pamfletten die bij hen thuis werden gevonden en van hun standpunten in verband met de kerk en de scholing van de arme bevolking, neemt de argwaan tegenover hen toe.
Dieudonné krijgt last met de geestelijke overheid omwille van zijn originele wijze om de bijbelverhalen te brengen. In één van zijn teksten over de privileges van het Weten argumenteert hij dat wie zich wetenschappelijk onderlegt gemakkelijk het verschil leert zien tussen een geloofsboodschap en het misbruik van een dogma om ignorante individuen te manipuleren en hen eigen standpunten op te dringen. Wie macht uitoefent en effectief eigen morele en geloofsstandpunten oplegt neemt hem die tekst niet in dank af.
Dieudonné onderzoekt ook de Moorse invloed op de wetenschap. Hij veronderstelt dat enkele bloeiende universiteiten in de kalifaten van 200 tot 700 jaar geleden deels te maken hebben met mindere kennis van de Aristotelische wetenschap maar vooral met met een minder dogmatiseren ervan. Volgens hem is een bijkomend gevolg hiervan dat er minder belang gehecht werd aan de achterhaalde getallenleer van de Grieken. Bovendien was men er goed op de hoogte van de Oosterse astronomie en astrologie. Dat alles maakte dat in de Universiteiten waar mohammedaanse filosofen werkten en studeerden kennis beschikbaar bleef die door de alles

controlerende christelijke kerken als vals werd afgedaan zodra ze niet strookte met de stellingen van Aristoteles. Maar, zegt hij erbij, dit betekent niet dat de mohammedaanse wereld zich ontdeed van arrogante mannelijke leiders die controleren op welke wijze het gewone volk en in het bijzonder de vrouwen de toegang krijgen tot de natuurwetenschappen, net zoals in de christelijke wereld het geval is. Hier, net zoals in de christelijke wereld, zegt Dieudonné leggen bezitters, wereldlijke en religieuze leiders hun wil op desnoods met geweld.

Dieudonné is een verteller. Hij put zijn eigen epische verhalen uit de bijbel. Uit oude teksten van Granada stelt hij zijn vertellingen over het Alhambra samen. Uit die vertellingen neemt hij elementen over die de christenen niet altijd van hun beste zijde tonen. Dat maakt hem nog meer verdacht in het katholieke Lille.

Mathilde en Dieudonné blijven de carrière volgen van Nicolas de Caritat, Markies van Condorcet. Sinds kort is die opgenomen in de Académie Française. Met hetzelfde enthousiasme waarmee ze in Parijs John en Mariana introduceerden toen die het gevaar van de arrogantie en de ignorantie ter sprake brachten, verspreiden ze vandaag de ideeën van Markies van Condorcet in verband met de rechten van de mensen. Ze leggen hierbij in het bijzondere de aandacht op de vrouwen en de mensen met een andere dan een blanke huidskleur. Dat blijven ze doen hoewel ze weten dat Markies van Condorcet zelf gaandeweg meer en meer sympathie toont voor de kolonisten in Amerika. Met hun opstand tegen de Britse kroon geven die wel hoe langer hoe meer vorm aan een niet door een monarch

bestuurde federatie van staten, maar ze zetten weinig of geen stappen in de richting van de afschaffing van de slavernij. Hij spiegelt duidelijk zijn voorstellen voor economische en bestuurlijke hervormingen in Frankrijk aan wat in Amerika gebeurt. Dat vergroot zowel zijn aantal aanhangers als tegenstanders. En nogmaals, in de koningsgezinde kringen van Lille is wie sympathieën toont voor eender welk idee van Nicolas de Caritat automatisch een verdacht figuur. Mathilde schrijft aan Jan dat het aantal gasten die de uitnodigingen voor de *dîner*-bijeenkomsten aanvaarden beduidend kleiner is dan tien jaar geleden. Een deel ervan zijn natuurlijk ook een dagje ouder maar ze herkent de intolerantie ten aanzien van wie zich gedreven voelt door Kennis en Wetenschap. Die is opnieuw beduidend sterker geworden. Het is nu eenmaal zo, zegt ze in een andere lange brief, aan Maria, dat wie over meer Kennis en Wetenschap beschikt sneller en scherper inziet wanneer en hoe iemand enkel machtsargumenten en drogredenen gebruikt om zijn eigen idee op te leggen. Het is merkwaardig hoe men er velen kan toe brengen energie te steken in het bestrijden van de Kennis en de Wetenschap in plaats van in het verwerven ervan. Wellicht is de wijze van onderwijzen van die Wetenschap op de kleine en grote scholen hieraan niet vreemd, besluit Mathilde.

Tegenwoordig is het niet zo eenvoudig om op de hoogte te blijven van wat er in de wereld zoal gebeurt als in de tijd van Wolfgang. Dat lijkt paradoxaal nu hoe langer hoe meer nieuwsbladen en tijdschriften gepubliceerd. Veel van wat vroeger nauwelijks verder is nu wel nieuwswaardig. Ook de

uitvinders lijken wel een soort versnelling van de nieuwsstroom in te luiden. En niet enkel op wetenschappelijk vlak. Melomanen spreken na het baanbrekende werk van Bach en Mozart over de 12-jarige Beethoven die net zijn Dressler-Variationen uitgaf. Verder heeft wie over geld en tijd beschikt om instrumenten te kopen en meteorologische observaties te doen een stokpaardje gemaakt van de weerwaarnemingen. Te Mannheim heeft Karl Theodor keurvorst van de Palts de *Societas meteorologica palatina* opgericht. Dit moet het mogelijk maken om dagelijks overal ter wereld op exact hetzelfde ogenblik meteorologische waarnemingen uit te voeren met gelijkaardige instrumenten van de hand van de *Societas* en zo een wereldbeeld te krijgen van de weerfenomenen. Johan Jacob Hemmer neem de leiding van het project in handen en plant voor 1783 het eerste nummer van *Ephemerides Societatis meteorologicae palatinae Manheimi*. Op dit ogenblik is men druk bezig met de verspreiding en het opzetten van de instrumenten. Op 19 februari 1781 stelde de *Palatijnse Meteorologische Maatschappij* voor om samen te werken met de Brusselse Academie. De instrumenten kwamen echter pas ruim een jaar later toe in Brussel en daarop duurt het nog meer dan een jaar vooraleer er gepubliceerd kan worden. Wat niemand kan vermoeden is dat dit onderzoek, zoals vele andere, tien jaar later gestopt zal worden door verwoestende Franse troepen die Mannheim zullen belegeren en het kasteel van de keurvorst vernielen.

Eind 1782 krijgen de Oostendse onderwijzerskoppels informatie over de Ier David Manson en zijn school. Één van de

kapiteins die voor Jan Ingelet werkt moest noodgedwongen zijn reis onderbreken op de terugtocht uit Amerika. De eerste najaarsstormen beschadigden het schip zodanig dat het in Belfast moest worden opgekalefaterd vooraleer naar Oostende verder te kunnen varen. De kapitein bracht de wachttijd door bij een prominente familie die met de Ingelets en met Amerikaanse invoerders handelsbetrekkingen onderhoudt. Enkele leden van de familie liepen school bij Manson zelf.

De kapitein is een jeugdvriend van Boudewijn. Op een decembernamiddag komt hij op bezoek aan de Kaaistraat. Hij vertelt: “Wat ik te weten kwam is dat David Manson in de jaren ’50 een kleine brouwerij opstartte met zijn vrouw. Één van de stamgasten was Henry Joy, eigenaar van *The News Letter.* Samen met David boomde hij graag door over alles en nog wat ook over onderwijs. David zou toen vaak gezegd hebben dat het mogelijk moest zijn om een soort spelende school op te richten waar het lesgeven op amusement zou lijken.”

“Hmm,” zegt Karel, “heeft dat idee om te spelen iets te maken met het natuurlijk leren, of is het enkel een soort wens om van leren amusement te maken?”

“Dat kan ik niet beoordelen,” vervolgt Boudewijn’s vriend, “maar luister verder. Misschien kan je zelf conclusies trekken. Wat men me vertelde is dat Manson zijn eigen school startte in 1755 in Clugston’s Entry. Hij kondigde aan dat hij tegen een matige prijs kinderen de Engelse taal kon leren lezen en begrijpen zonder gebruik te maken van de roede. Hij verkoos de instructie met prettige oefeningen aan te pakken om de kinderen te boeien. Hij koos zoals jullie voor een gemengde school van jongens en

meisjes. Henry Joy's oudste kind werd één van de eerste leerlingen van Manson er kwamen ook onmiddellijk kinderen uit vooraanstaande families zoals McCracken, de naturalist John Templeton en dokter MacDonnell.

David Manson gaat ervan uit dat kinderen zichzelf kunnen leiden bij het leren en zich daarbij als assistent van hun meester zien. Manson bootst in de klas de wereld van de volwassenen na. De beste leerlingen van de dag krijgen de rol van koning en koningin. Anderen worden met titels bedacht in die 'koninklijke gemeenschap' in functie van de opgedane grammaticale kennis. Daarop volgt wie zich minder kan herinneren. Dat zijn dan huurders en onderhuurders. De verschuldigde huur houdt het volgen van een deel van een lees- of grammaticale les in. Wie hoger in de ranking staat wordt er dus toe gebracht anderen te helpen. Eenmaal in de week roept de koning in zitting het parlement samen om de algemene staat na te gaan. Het grote verschil met de wereld der volwassenen is dat de hiërarchie niet vast ligt en dat iedereen van rang kan veranderen gezien iedereen de vrijheid heeft zoveel lessen aan te nemen als wat ie prettig vindt.

Na de beginfase om over een groep voldoende zelfverzekerde leerlingen te beschikken kon Manson kinderen aanvaarden die een afkeer hadden gekregen van het lezen als gevolg van voortdurende strenge straffen. Hier werden ze tot niets verplicht maar konden zelf zien hoe het spel evolueerde. Wie daarop aandacht schonk aan het lezen kon meespelen en dus vroegen de nieuwkomers gaandeweg dit zelf.

Nog altijd is Manson ervan overtuigd dat men lusteloosheid en

angst uit de kleine school moet weren. Hij benadrukt keuze in plaats van dwang. Over kennis, ijver en nuchterheid beschikken is niet voldoende voor een onderwijzer. Hij moet ook geduld hebben en welwillend zijn om van instructie en opvoeding een spel te maken zowel voor de kinderen als voor zichzelf. Dat is ongeveer wat ik begreep van de ideeën en de praktijk van David Manson vandaag," besluit Boudewijn's vriend.
De onderwijskoppels kijken elkaar aan.
"Het gaat duidelijk om een belonend systeem en niet om een straffend systeem," zegt Jan.
"Ik zie hier invloeden van Rousseau," merkt Tiene op. "Zonder alles aan de natuur over te laten, gaat Manson er wel van uit dat de kinderen willen leren, en dat strenge en straffende onderwijzers die wil tot leren wegnemen."
"Wat ik enigszins grappig vind," begint Madeleine voorzichtig, "is dat Manson ook Locke's idee opneemt dat kinderen denkende wezens zijn die daarom het respect verdienen gehoord te worden."
"En wat is daar grappig aan?" vraagt Karel.
"Dat op zichzelf is niet grappig," zegt Madeleine. "Wat grappig is, is dat ik uit de woorden van onze vriend kan afleiden dat Manson Locke *niet* volgt, noch door een verschil te maken tussen jongens en meisjes, noch tussen meer gegoede of arme kinderen gaat. In de praktijk lijkt Manson misschien wel verder te gaan dan Locke en kinderen samen laat werken in een wisselende hiërarchie onafgezien de afkomst."
"Ik begrijp natuurlijk waarom Jan zegt dat het om een belonend systeem gaat," gaat Karel verder. "En wat ik nu zeg is misschien

gewoon '*wishful thinking*'. Het lijkt op beloning met de bedoeling coöperatie te bevorderen. Kan je hier van een coöperatief systeem praten?"
Boudewijn merkt op: "Voor zover we weten is David Manson ondertussen met een avondschool gestart om onderwijzers op te leiden. We kunnen meer over inhoud van die cursus proberen te weten. Misschien is hij gewoon pragmatisch, of beter op de hoogte over hoe kinderen afhaken en hoe je ze terug zin geeft om te leren."
"Dat is een goed idee," beaamt Jan. "Boudewijn en Gertrude zouden zelfs in Belfast op bezoek kunnen gaan bij Manson's onderwijzersschool."
"Daar moeten ze dan wel de noordzeegolven bezoeken," grapt Boudewijn's vriend. En terwijl hij hen aankijkt zegt hij nog: "Maar ik ben ervan overtuigd dat Ingelet jullie als passagiers toelaten indien jullie zo'n reis willen aangaan."

De eerste dagen van het nieuwe jaar zijn koud en winderig. De kinderen van het schoolhuis kunnen niet vaak naar buiten. Ze studeren, lezen, tekenen binnenshuis. Tiene en Madeleine maken dankbaar gebruik van het talent van Gertrude om samen met de oudste kinderen enkele maquettes af te werken. Sommigen helpen met het inpakken van boeken en kastinhoud in te pakken voor de nakende verhuis naar de Keizerskaai. Op één van de vele korte wandelingen van de Kaaistraat naar de Keizerskaai tijdens de laatste week van januari komen Boudewijn en Gertrude Boudewijns moeder tegen. Die weet te vertellen dat bij de Liebaerts de 19de een jongetje is geboren. Op

Boudewijns vragende blik verduidelijkt zijn moeder: “Je weet wel, we ontmoeten de Liebaerts af en toe bij de activiteiten van de Rederijkerskamer *Wat ryp wat groen, komt wysheyd voën*.”
Karel en Jan plagen er Boudewijn enkele dagen mee wanneer ze vernemen dat hij de rederijkerskamers soms bezoekt. Beiden hebben al vaker kritiek geuit op de hoogdravende taal ervan. Verder neemt de Rederijkerskamer over het algemeen een afstandelijke houding aan ten opzichte van het gewone volk. Nog niet zo lang geleden hadden ze een vrij scherpe discussie met twee leden van die Kamer in verband met de opzet van hun school. Het is duidelijk dat niet alle gegoede burgers van Oostende akkoord gaan kinderen uit verschillende milieus samen te laten werken en spelen.

De hele verhuis naar de Keizerskaai is ongeveer rond wanneer in april nieuwe berichten de haven binnenkomen over de spanningen tussen de Amerikaanse kolonisten en het Britse koningshuis. Gaandeweg kan men trouwens van een heuse oorlog spreken. Die oorlog is een goede zaak voor het neutrale Hamburg. De scheepvaart tussen die havenstad en de Nederlanden neemt toe. Het gaat niet enkel om vervoer van goederen naar de eindbestemming. Veel goederen gaan eerst naar opslagplaatsen in tussenhavens vooraleer grotere schepen de waar hetzij naar Groot-Brittannië hetzij naar de zich vrijvechtende Amerikaanse kolonisten brengen.
Daarbij pikt vrijhaven Oostende in de Zuidelijke Nederlanden zijn deel in. De uitbreiding en modernisering van de stad, die zo’n kleine tien jaar geleden begon, zorgde voor drie nieuwe

handelsdokken ten zuiden van de oude stad. De nieuwe Keizerskaai is de noordelijke grens van die uitbreiding. Een van de stedelijke schepenen vertelt Jan en Madeleine hoe stadspensionaris Thomas de Grysperre Brussel reeds meldde dat er benoorden de handelskommen reeds 30 nieuwe gebouwen staan. Ze zijn toch wel wat fier dat ze deel uitmaken van de groep eigenaars en bewoners van zo'n nieuw pand waarin hun schoolhuis verder groeit. Vanop de Keizerskaai observeren ze de steeds drukkere havenactiviteit. Ook ten zuiden van de dokken komen er woonwijken. Het Hazegras ontwikkelt er zich en palmt het noordoostelijke deel van de Sint Catharinapolder in met woningen en met handelsruimtes.

Half juni spreidt zich een hardnekkige 'droge mist' uit over het doorgaans vochtige noorden. Niet lang hiervoor kwam er een bericht uit Frankrijk dat de gebroeders Montgolfier een onbemande hete luchtballon de hemel instuurden. Onmiddellijk is er wie hoog bij laag beweert dat die hete luchtballon een godslasterlijk project is, dat de ballon wellicht naar het noorden week en de 'droge mist' er het gevolg van is.
Vanaf juli duiken er meer wetenschappelijke verklaringen op.
De onderwijzerskoppels beschikken over verschillende kranten en vernemen hoe zowel meteoroloog Baron Eugène de Poederlé d'Olmen als Abt Chevalier een verband leggen tussen dit natuurverschijnsel en aardbevingen in het zuiden van Europa. Jan en Madeleine horen van hun ouders dat in Frankrijk de stelling van De la Lande opgang maakt. De nevelen zijn volgens hem te wijten aan de verdamping van de bodem. Maar volgens

anderen klopt dat niet. Waarnemingen van die mist wijzen er duidelijk op dat het om een droge, naar zwavel ruikende nevel gaat die de zon een ongezonde gele kleur geeft. Er is wie zegt dat de zon aan geelzucht lijdt! Zowel in de Oostenrijkse Nederlanden als in Frankrijk maken mensen zich vooral zorgen omdat met de nevel ook epidemieën opduiken vooral van rotkoorts maar ook van mazelen en longziektes. Voorlopig weet niemand of er echt een rechtstreeks verband bestaat tussen beide verschijnselen. Het is natuurlijk koren op de molen van de doemdenkers die hierin nog maar eens de aankondiging zien dat het Laatste Oordeel nabij is.
De nevel maakt er de zomer niet minder warm om, wel integendeel. Ondanks de versluiering van de zon is het voortdurend warm. In Oostende duiken de badkarren op aan het strand naar het door William Hasketh uitgedachte model. Hierdoor kan een bader de aangeprate goede invloed van het zee ondergaan zonder de moraalridders tegen het hoofd te stoten. Met de badkarren is het zeebaden zedelijker dan eender welk volksbal.
De hele maand juli is het warm maar niet altijd droog. Zowel in het binnenland als aan de kust barsten soms plots hevige onweders los en de wateroverlast gevolgd door nieuwe hitte maakt er de zomer niet gezonder op.
Het aanhoudend goede weer heeft als gevolg dat het laatste van de drie nieuwe dokken in spoedtempo kan worden afgewerkt. Uiterlijk tegen 15 augustus wil men het voor schepen openstellen. De landvoogden Albert Casimir, hertog van Saksen-Teschen en Maria Christina, zuster van keizer Jozef II zullen de

openingsplechtigheid van het dok met hun tegenwoordigheid vereren.

Op 13 augustus komen zijne Hoogheden vergezeld van hun genodigden, waaronder graaf de Belgiojoso en prins de Ligne, per bark bij hoogtij toe aan de sluizen van Slijkens. Raadsheer De Grysperre begroet er hen. Hij vaart hen tegemoet met een vloot versierde roeiboten bemand door jonge mensen van de Gilde van de Binnenschippers van Oostende. De landvoogden en hun gevolg nemen plaats in een van de versierde boten. De optocht komt de Oostendse haven binnen voorafgegaan door het *Turks Muziek*. Men vaart het nieuwe middelste handelsdok binnen en vervolgens het voor de scheepswerven bestemde kielbankdok. Landvoogden en minister zijn tevreden met het getoonde werk. Terug bij het eerste dok kan iedereen waarnemen hoe gemakkelijk de dubbele bruggen over de geulen tussen de dokken kunnen draaien. Vervolgens aanschouwen de genodigden en de stadsvertegenwoordigers het binnenvaren van verschillende schepen.

Op de reeds bestaande obelisk ter aandenken van de keizer staat nu de volgende tekst gegraveerd: '*Aan Jozef II, doorluchtige vorst en allergrootste weldoener, vader des vaderlands, die op 11 juni 1781 te Oostende kwam, en dezelfde dag de rechten afschafte door de vrijheid van de koophandel in te stellen, en weldra, op bevel van de keizer, werd de stad uitgebreid, werd het schuildok voor de schepen verruimd en werd een veiliger toegang voor de haven tot stand gebracht; aan hem hebben de dankbare Oostendenaars dit gedenkteken opgericht ter herinnering aan deze grote gebeurtenis.*'

De rest van die dag breidt het feest zich uit over heel Oostende en 's avonds is de stad verlicht.

De herfst nadert en de warme zomermaanden schijnen langzaam plaats te willen maken voor koudere dagen. Wel zijn er enkele heftige nazomerse onweders met grote bliksems en zwaar gedonder. De landbouwmeteoroloog Baron Eugène de Poederlé d'Olmen geeft nu een nieuwe uitleg, zowel voor de zwavelhoudende nevel van de laatste maanden, voor de met buien afwisselende aanhoudende warmte, de tegenstrijdige tekens van de plantenwereld die op sommige plaatsen op vergiftiging wijzen, en bepaalde oogsten die boven elke verwachting uitstijgen. In heel het noord-westelijk deel van Europa is nu immers geweten dat op 8 juni in IJsland een grote vulkaan uitbarstte en dat de lavastroom tot vandaag niet gestopt is. De stof- en rookontwikkeling en de aanhoudende winden uit het noordoosten en het noorden zijn een veel betere verklaring voor de droge mist of gele nevel dan de eerste hypotheses. De vulkaan *Lakagígar* was blijkbaar verantwoordelijk voor de aanhoudende mist.

De Montgolfier-gebroeders experimenteren ondertussen flink verder met hun hete luchtballonen. Op 19 september laten ze een schaap, een haan en een eend een vlucht maken in zo'n ballon boven Versailles. De dieren zouden de ervaring overleefd hebben. Het is dus maar een kwestie van tijd eer dat soort ballonnen ook mensen de lucht in brengt. In december van dit jaar verneemt men in Oostende met enig ongeloof dat het op 21

november reeds tot zo'n vlucht kwam. Natuurwetenschapper Jean-Francois Pilâtre de Rozier en Markies François-Laurent d'Arlandes maakten een heuse reis per ballon. Anders dan bij vorige experimenten was de mand bij die gebeurtenis niet meer met touwen aan de grond bevestigd. Men kan dus echt zeggen dat mensen nu leren zich vliegend te verplaatsen en daarbij gebruik maken van de opgedane wetenschappelijke kennis. Karel en Jan zijn opgetogen, Boudewijn nog meer. Gertrude en hijzelf vragen zich af of het ooit mogelijk zal zijn door de lucht naar Belfast — of elders — te reizen in plaats van per boot.
Uit Frankrijk komt nog verder een politiek bericht. Volgens Mathilde's Parijse vrienden heeft Groot-Brittannië in november de onafhankelijkheid van Amerika erkend met de Vrede van Parijs. Daarmee aanvaardt de Britse vorst expliciet de onafhankelijkheidsverklaring van 1776. Tiene merkt wat cynisch op dat de wapenhandelaars een nieuwe oorlog zullen moeten bedenken om hun winstgevende handel te behouden. Op gelijkaardige sarcastische toon meent Madeleine dat de roof en daaropvolgende onderdrukking van zwarte afrikanen die handel ook ten goede komt. Bovendien heb je in Rome godvrezende lieden onder wie sommigen steeds bereid zijn een nieuwe oorlog tegen andere godvrezende lieden uit andere regionen aan te moedigen.
Het is niet helemaal zonder reden dat de vrienden het over de godvrezende lieden hebben. De animositeit werkt in beide richtingen. Uit Sluis vernemen ze dat de gevestigde macht in Middelburg nog steeds maatregelen neemt om roomsgezinden te treffen. Rooms-katholieke vrouwen krijgen een verbod tot het

houden van een kleine kinderschool. Wie poogt de school te vermommen als een 'galanteriewinkel' is eraan voor haar moeite. Het corporatisme helpt een handje mee. Uit protest weigeren niet roomse schoolmeesteressen hun jaarpenning aan het schoolmeestersgilde te betalen zolang er concurrentie is van de katholieke collega's. Al snel komt er een algehele verbod op rooms-katholiek onderwijs. De bemoeienis van de Kerkraad op de aanstelling van meesters en meesteressen door stedelijke colleges in de scholen die door publieke instanties worden ingericht is voor iedereen duidelijk. Van bemoeienis over de religieuze achtergrond van arme kinderen in het professioneel onderwijs is weinig te zien. Op de naaischool kunnen zowel lutherse als roomse kinderen terecht. De vrienden van Jan en Madeleine uit Sluis denken trouwens dat de hele godsdienstige hetze het onderwijsaanbod verandert. De nieuwe scholen in het Vrije van Sluis zoals Cadzand, Retranchement, Schoondijke, Waterlandkerkje en Zuidzande krijgen financiering met gelden van de geestelijke goederen.
Is Oostende is er ook een nieuw godsdienstig initiatief. Op 18 december komen in het Engels Hotel op de Groentemarkt 80 anglicanen samen met de bedoeling een kerkgemeenschap van de Church of England op te starten.

Tegen kerstdag is behoorlijk koud en overal ligt sneeuw. In heel het westen van Europa vriezen de rivieren en kanalen dicht wat tot februari van het scheepsverkeer zal bemoeilijken. De laatste dag van het jaar 1783 registreren verschillende meetstations in de Oostenrijkse Nederlanden temperaturen van

13 graden Réaumur negatief tot 24,4 graden Réaumur negatief. De dagelijkse barges van 15 stuivers van Gent naar Brugge en van 10 stuivers van Brugge naar Oostende ondervinden hinder van de vrieskoude. De koets van Brugge naar Oostende die aansluit op de aankomst van de barge uit Gent blijft voor de prijs van zes schellingen per persoon wel in dienst. De diligence van Gent naar Rijsel voorziet zoals ook in gewone winters het geval is geen reizen tussen november en februari. In gewone omstandigheden duurt de reis minstens 12 uur, van 6 uur ’s morgens tot 6 uur ’s avonds. Met de vrieskoude zouden de donkere uren veel reizigers fataal kunnen zijn.

Begin januari celebreert de Church of England-gemeenschap van Oostende haar eerste dienst in een pakhuis in de Sint Franciscusstraat. Het schoolhuis aan de Keizerskaai ontvangt enkele kinderen van deze gemeenschap. Jan en Madeleine zijn opgetogen over de groeiende diversiteit van de groep.

Jean-Jacques en Elise komen voor een kort bezoek naar Oostende. Ze willen hun Brugs project bespreken met de onderwijzersgroep van Jean-Jacques’ ouders. Jean-Jacques brengt twee exemplaren mee van de *Almanak dienstig voor de bisdommen van Gent, Brugge, Iperen en Doornyk*. Nu de IJslandse vulkaanuitbarsting zo goed bekend is in deze contreien, wijdt ook de almanak aandacht aan deze gebeurtenis. Verder neemt het een ‘*verschrikkelijk verhaal over de aardbeving in Messina*’ en ‘*het droevig ongeluk geschied aan het eiland Formosa in december 1782*’ op. De vuurbrakende bergen, zoals de Almanak ze noemt, zijn duidelijk in de mode.

Jean-Jacques brengt verder een exemplaar mee van de door

dezelfde drukker uitgegeven '*Den Katholyken Pedagoge ofte christelijken onderwyzer in den catechismus*', die hij voor 35 stuivers kocht.
Enkele dagen later heeft de groep het na hun avondmaal over de Almanak en de lessen voor de christelijke onderwijzer.
"Als we de voorzeggingen van de Almanak vandaag vergelijkt met die uit de tijd van grootvader Pieter," begint Jan, "dan mogen we misschien wel zeggen dat de astronomie het won over de astrologie."
"Je bedoelt dat er geen vage voorspellingen meer voorkomen in de zin van '*Er zullen vrienden van je sterven*', of '*het zal regenen tijdens deze maand*', maar we er een tabel met maan- en zon eclipsen vinden alsook één met de maanstanden?" vraagt Madeleine.
"Ja, die maanstanden zijn natuurlijk nog altijd belangrijk om de dagen te bepalen voor religieuze feesten die van de maankalender afhangen, en daarom omgerekend moeten worden naar de jaarkalender," weet Karel. "De berekeningen van de toekomstige plaats van de hemellichamen zijn ook nog steeds nuttig. Maar bijgeloof is moeilijk uit te roeien en de horoscopen zijn nog altijd populair, zo meen ik te weten."
"Iets anders. Hebben jullie de tijd gehad om de '*Katholieke Pedagoog*' te doorbladeren," vraagt Jean-Jacques.
Boudewijn lacht. "Ik vond alvast de openingszin interessant, als antwoord op de vraag wat het voordeel is van de Catechismus. Tegen het argument van samensteller Pater Petrus Van den Bossche opneemt kan je weinig inbrengen: *de Catechismus is een goede handleiding tot het Katholieke geloof*. Het is haast een

lapalissade."
"Ja, luister" leest Tiene voor, "hij schrijft *'V. Hoe kan men het profyt van den Catechismus doen blyken? A. Omdat men in den Catechismus handelt van d'hoogste Mysterien en Waerheden van de Christelyke Religie'.*"
"Over bepaalde delen van het boek is weinig te zeggen. Het is coherent met de hele manier van denken van wie de Rooms-katholieken voorgaat," begint Madeleine. "Waar Begga de Bruges ondanks haar diep-christelijkheid last mee zou hebben is de wijze waarop ook hier het lichaam beschreven wordt. De naar Gods beeld geschapen mens is wellicht lichaamloos, waarom zou er anders zo negatief over worden gesproken?" Ze citeert: " *'V. Wat staet ons te bemerken op het lichaam van den mensch? A. Ook dry dingen. Ten eersten, zyne verworpendheyd en slechtigheyd, te weten dat het van slyk en van aerde is en haest in stof en stinkende wormen zal veranderen, ja, vol vuyligheyd is, en ontallyke ellenden onderworpen. Ten tweeden, zyne schaedelykheyd, te weten, dat het lichaem eenen vyand is van de godelyke gratie en onze zaligheyd, vol van quaede begeirten'.*"
Karel glimlacht. "Je bent niet helemaal eerlijk, lieve vriendin," zegt hij. "Er is immers nog een derde bemerking, en die is wat minder negatief: *'Ten derden, zyne weirdigheyd, te weten, dat het lichaem is de woonplaetse van zoo eene weirdige ziele, en een instrument der godelyke gratie en der heylige Sacramenten, en bequaem om eens glorieuzelyk met de ziele te verryzen.'* Dat is toch wel een belofte, niet? Het zal zelfs smetteloos verrijzen, ondanks eerst uit vuiligheid te bestaan."
Jan kijkt hem aan: "Hier zie ik de noodzaak voor de scheiding

tussen wetenschap en dogma. Uiteraard kan eender welk geloof dienen om troost te bieden aan de mensen die het moeilijk hebben om de sterfelijkheid onder ogen te zien, en als dat helpt, dan kunne we daar alleen maar blij om zijn. Maar ondertussen toont de wetenschap wel duidelijk dat een dood stoffelijk lichaam alleen maar verder verderft. Volgens mij is die verrijzing enkel symbolisch te op te vatten, niet letterlijk."

"De inhoud is, zal ik zeggen, wat nijdiger, als het over de vijanden van Christus gaat," stelt Elise vast.

"Ja," beaamt Gertrude, "hoe staat het er? Ik heb het: '*V. Wie noemt gy de vyanden Jesu CHRISTI, en zyns Kruys? A. Afgodisten, Heydene, Turken, Joden, en Ketters, zyn vyanden van CHRISTUS en van zyn Kruys, Philip. 3. v. 18*'. Volgens mij is dit haat zaaien. Ik kan niet begrijpen hoe wie het heeft over vijanden volgeling kan zijn van een liefhebbende figuur, een figuur die, volgens de vertellers van hetzelfde verhaal, alle de lasten van de wereld op zijn schouders neemt."

"Tegen dit soort opmerkingen zullen die volgelingen stellen dat God ons voldoende signalen geeft dat Hij niet gesteld is op Zijn vijanden," antwoordt Karel.

"Er is in het Christelijke geloof een voortdurend dilemma tussen een boze, straffende en vernietigende god en een vriendelijke, begrijpende en vergevende god. Dat staaft mijn mening dat het hele verhaal menselijk en niet transcendent is. Die emotionele uitbarstingen lijken me projecties van een zelfgeest op een ander soort zelfgeest. Of anders moeten we aanvaarden dat we effectief geschapen zijn naar het beeld van een capricieuze transcendente figuur, een soort Zeus die wel zijn best wil doen

maar zich toch nooit kan beheersen."

"Leuk dat je over Zeus begint," zegt Jan. "Ik vond één van de voorbeelden die de kracht van het kruis tonen interessant. Luister: '*Eenen Katholyken en eenen Ketter te samen over weg gaende naer Geneven, Flo.1.8.C.4.S.1. is er subitelyk opgestaen een groot onweder van donder en blixem: den Katholyken, volgens zyne gewoonte, maekte het teeken des Kruys; maer den Ketter dat ziende, begonst daer mede te spotten en te schimpen, en vraegde of hy de vliegen daer mede van zyn aenzicht verjoeg. Doch God Almagtig, die niet uytgelachen word, heeft terstond met eenen blixem uyt den Hemel dezen lasteraer ter aerde dood geslagen; en den Katholyken, die aen zyne zyde stond, is ongehinderd en ongekrenkt gebleven*.' Het is interessant om verschillende redenen. Eerst en vooral is er het Zeus-humeur: je lacht me uit, há, pak aan. En dan is er de Zeus-bliksem. Ziedaar. De opstandige reus is een zondige ketter geworden.

Maar tezelfdertijd kunnen we ons een bedenking maken over de discussie tussen geloof en *bij*geloof. Beschermt een kruisteken echt tegen de blikseminslag? Kunnen we niet beter de uitvinding van Benjamin Franklin gebruiken? Ik hoorde niet lang geleden dat er op aanraden van de natuurkundige Krayenhoff een bliksemafleider werd geplaatst op de toren van de Hervormde Kerk van Doesburg. De Katholieken kunnen natuurlijk beweren dat de kerk die blikseminslag moest lijden in 1717 om de Hervormers te straffen, ruim honderd jaar nadat de Reformatie in Doesburg plaatsvond. God had het wellicht niet gelijk door. De zogenaamde ketters kunnen dan weer beweren dat ze om hun gebedsplaats te beschermen meer vertrouwen

hebben in de natuurkunde dan in dogmatische symbolen…”
“Vader, ik vrees dat je je aan zondige gedachten schuldig maakt,” merkt Jean-Jacques op met licht ironie.
“Het is maar een gedachte, dus is het geen dadelijke zonde”, riposteert Jan.
“Daar ben ik niet zo zeker van lieverd,” zegt Madeleine. “Als ik mijn Van den Bossche goed heb gelezen, is een dadelijke zonde iets dat je uit eigen vrije wil doet of niet doet. Als denken ook “iets doen” is dan ben je al in overtreding enkel door een gedachte te schenken aan die ketterse uitvinding.”
“Ja, ja,” plaagt Tiene, “kijk maar Jan. Het staat hier duidelijk geschreven: ‘V. *Hoe veel zaeken zyn'er van noode tot de daedelyke zonde* ?
A. Dry: ten eersten, dat wy ieds doen, ofte laeten met onzen wil tegen den wil Gods.
Ten tweeden, dat wy het vrywillig doen, dat is te zeggen, dat het in de magt van onzen wil is, te doen, ofte te laeten.
Ten derden, dat wy het doen met eenige kennisse van het quaed, ofte dat wy het quaed genoegzaem konnen en moeten kennen.’ Ik denk nooit dat je hier gemakkelijk onderuit komt.”
Jean-Jacques blijft ook meedoen: “Het is zelfs nog erger, vader. Ik zou zelfs zeggen dat je je aan een dagelijkse zonde schuldig maakt, als we er Heilige Augustinus bij halen. Een lichte zonde maar gevaarlijk als je niet biecht. Hoor maar!” Jean-Jacques leest voor:
“V. *Wat is een daedelyke zonde?*
A. Den H. Augustinus zegt, dat zonde is al hetgene men met vry-en wil spreekt, doet, ofte begeirt tegen de eeuwige Wet, ofte den wil

Gods. Lib. 22. contra Faust. cap.27.
Hiermede word ook beschreven de dagelyksche zonde, als men by dat woordeken tegen, voegt, ofte buyten de eeuwige Wet, enz. want al is 't dat de dagelyksche zonde eygendlyk niet stryd tegen de Wet Gods, als die veragtende, ende vriendschap Gods brekende, zy is nochtans eenigzins buyten den eysch van de eeuwige Wet en den wil Gods .
Deze beschryvinge van de zonde behelst ook de zonden die geschieden tegen de wettelyke geboden der menschen, aen de welke wy schuldig zyn te gehoorzaemen, 't zy geestelyke, ofte weireldlyke; want de verbintenisse van hunne wetten, ofte geboden, heeft haeren oorsprong uyt de eeuwige Wet Gods. S. Th. 1. 2. q .95. a. 2.
Onder deze beschryvinge van de zonde word ook begrepen de zonde van achterlaetinge van het gene door de eeuwige Wet geboden is te doen, te spreken, ofte te begeiren. S. Th. 1. 2. q. 71. a. 6. ad 1'."
"Die passage is erg interessant," meent Gertrude. "Hier haalt de samensteller niet enkel de Bijbel aan. Het is Augustinus toegelaten in naam van God uit te leggen wat de zonde is, in zijn argumentatie tegen Faustus, in boek 22, paragraaf 27. In de Spaanse versie van Augustinus' werken staat er duidelijk '*Pecado es un hecho, dicho o deseo contra la ley eterna*'. Zeggen of wensen is dus al zondig. Maar wat mij opviel is dat de katholieke pedagoog de raad krijgt beter Sint Thomas te volgen die zelfs de wereldlijke menselijke wet onmiddellijk doet afhangen van de goddelijke wet."
Tiene en Madeleine kijken op: "Dat is inderdaad een ver dragende passage," beaamt Madeleine. "Hier geeft de leraar van de Katholieke Pedagoog zonder meer aanwijzingen dat de wereldorde door God gewild is en dat je als arme zondaar de

wetten van de machtigen moet naleven. De enige troost is dat die dagelijkse zonden niet direct de gramschap van God over je brengen volgens Zijn katholieke vertegenwoordigers op aarde. Van den Bossche antwoordt immers op de vraag *'Wat zijn dagelijkse zonden?'*: *'Dat zyn zonden, die, al is't dat zy God mishaegen, nochtans den mensch niet stellen uyt den staet der gratie, en de vriendschap Gods, en de welke lichtelyk vergeven worden, en waerin ook godvreezende menschen dagelyks vallen'*."

Jean-Jacques neemt terug het woord: "Van de dagelijkse zondes kan iemand dus gemakkelijk af, biechten is voldoende. Ik weet niet of de handel in aflaten nog bestaat maar voor dit soort zonden is afkopen wellicht niet nodig. Waarmee de pedagoog zich echt moet bezig houden is met de uitleg over eender welke doodzonde. Dat is een ernstige zaak dus is het beter er een profeet bij te betrekken. Ik lees voor: *'Het is eene zonde, die de ziele vanden mensch geestelykerwyze doodigt, gelyk den Propheet Ezechiël zegt: De ziele, die zal gezondigt hebben, zal sterven. Want deze zonde beneemt aen de ziele het bovennaturelyk leven, te weten de gratie Gods, en stelt haer in den staet van de eeuwige verdoemenisse. Van de doodelyke zonde hebben wy alreede gesproken, en gezeyt, dat zy is eene overtredinge van het Gebod Gods, 'tzy met werken, 'tzy met gedachten, waerdoor wy berooft worden van de heyligmaekende gratie, vyanden Gods worden en plichtig van 'teeuwig vuur. Wat haer voordernoch aengaet, kan men zien en hooren uyt het vervolg van deze Lesse.'*

Het viel me op dat het hele hoofdstuk over de doodzonde bestaat uit op kringredeneringen gebaseerde voorbeelden aangevuld met retorische syllogismen waarvan de eerste

premisse vaak een dogmatische stelling is. Uiteraard mag een goede gelovige niet twijfelen aan de juistheid van zo'n stelling. Daarna gaat de tekst over *hoofd*zondes. Je daaraan schuldig maken is ook niet voor de poes. Ik kreeg net als bij het lezen van andere delen van de tekst het gevoel dat de katholieke pedagoog als preceptor niet veel succes zal hebben wanneer hij poogt zijn leerlingen te overtuigen om niet te zondigen. Kijk naar de hoofdzonde gierigheid, om van de onkuisheid maar te zwijgen. Op de vraag '*Wat is gierigheid*' volgt het antwoord van Thomas van Aquinas: '*Het is eene ongeregelde ofte onmaetige begeirte tot tydelyk goed. S. Th.2. 2. q. 118. a.1*'. Gierigheid is niet alleen de vrees om bezittingen te verliezen, maar ook de wens om rijk en machtig te zijn en dat brengt volgens Van den Bossche enkel onrechtvaardigheid en kwaad met zich mee. Hij maakt gebruik van de bijbel er het karakter van een hoofdzonde aan te geven: '*Omdat de begeirte van ryk en magtig te worden ofte de vreeze van onze goederen te verliezen, oorzaeke is van menigvuldige onrechtveirdigheden en andere quaeden, waervan deze zonde den oorsprong is: daerom zegt den Wyze man: Eccli. 10. 8. 9. Daer is niet erger als eenen gierigen mensch; en den Apostel Paulus, Ephef. 5. 8. 5., noemt de gierigheyd eene slavernye der afgoden.*' Erger nog is wat uit gierigheid voortkomt. Hier leert ons dit boek voor de katholieke pedagoog, en ik haal aan: '*V. 'Wat zonden spruyten uyt de gierigheyd? A. Deze zes: onbermhertigheyd, ongerustigheyd des herte, bedrog in woorden en werken, geweld, valsche eeden, verraederye*'. Is dat niet helaas wat we zo vaak zien gebeuren ***bij*** elk conflict, maar ook ***na*** elk conflict? Maken de machtigen der aarde er geen gewoonte van

verdragen te ondertekenen om ze weer naast zich neer te leggen? Zweren ze niet volop valse eden? Plegen ze niet voortdurend verraad?” Jean-Jacques is er lichtjes opgewonden bij geworden.
Karel kan het niet nalaten te zeggen: “We mogen ons terecht afvragen of die edellieden en andere machtige figuren het überhaupt kunnen stellen zonder aflaten. Een andere vraag die we zouden kunnen stellen is of ze eigenlijk echt geïnteresseerd zijn in de eeuwige zaligheid. Thomas Morus beschrijft Utopia als een plaats waar er geen persoonlijk bezit is. Dat is zeker geen toeval hoewel we kunnen twijfelen of hij veel volgelingen had zowel onder zijn katholieke vrienden als onder wie de opkomende kerk van Engeland van Hendrik VIII steunde.”
Elise moet lachen: “Ik geloof niet dat eender wie onder ons wensen koestert om rijk en machtig te zijn. Maar ik ben wel benieuwd welke bestuurders en bezitters hun relatie met God in orde zullen hebben na het laatste oordeel. Of denken ze dat ze Hem gemakkelijk kunnen omkopen. Denken ze echt dat Hij zo naïef is?”

Eind februari is er nieuws uit Rijsel. De wintermaanden bemoeilijkten de briefwisseling. Zowel de Amerikaanse wetenschapper Benjamin Franklin in diplomatieke dienst in Parijs als zijn franse collega de Montredon denken nog steeds dat het maandenlange afwijkende gedrag van temperatuur en neerslag te maken heeft met de IJslandse vulkaanuitbarstingen. Het verkeer tussen Rijsel en Gent is nu wel terug ingezet hoewel de plotse dooi voor veel wateroverlast zorgt.

Lieve kinderen,

Het is al een tijd geleden dat we nieuws kregen uit Oostende. Ik veronderstel dat jullie ook last hebben gehad van deze koude wintermaanden. Hoe gaat het met de projecten van Jean-Jacques en Elise, zo is toch de naam van zijn vrouw? En jullie? Valt het nieuwe koppel waar jullie nu mee samenwerken mee? En hebben jullie de uitbreiding van jullie schoolhuis kunnen waarmaken, nu jullie op die nieuwe Keizerskaai wonen?

Hier sukkelen we een beetje. Dieudonné heeft in het najaar veel last gehad van de warmte en de gele nevel. Veel mensen zijn hier in Lille zwaar ziek geweest. De invallende koude heeft de toestand niet verbeterd. Jan, je vader heeft steeds vaker zware hoestaanvallen en je broers en ik zijn toch wel wat bezorgd over zijn algemene gezondheid. Zijn ademhaling piept. Zelf zegt hij dat oude karren piepende assen hebben, en dat het allemaal wel los loopt.

Uit Parijs horen we dat er tegenwoordig steeds vaker ballonnen boven de stad hangen. Montgolfières zeggen de mensen. Jullie weten al dat de broeders Montgolfier blijven proeven nemen met hun hete luchtballon. Ik hoorde dat Benjamin Franklin die nog steeds in Frankrijk verblijft waar hij de Vrije Amerikaanse Staten verdedigt al droomt van een ballonreis naar Ierland. Over die Amerikaan wordt ons veel goeds verteld hoewel men ook zegt dat hij zich in kringen beweegt die zowel de kerk als de koning niet wel gezind zijn. Dat heeft wellicht te maken met het feit dat hij de naam heeft één van de grondleggers van de jonge onafhankelijke Amerikaanse Staten te zijn. Volgens vrienden die hem persoonlijk kennen zou hij ook een einde willen stellen aan de slavernij maar dat zou hem zelfs in Amerika minder populair maken…

Herinneren jullie je nog François de Robespierre, Jan en Madeleine? Vrienden uit de hierbij gelegen stad Arras vertellen ons dat zijn zoon niet enkel in het voetspoor van zijn vader loopt maar ook dichter is. Hij heeft net een in Metz een prijs gewonnen. François was iets ouder dan jullie en heeft ooit in Douai gestudeerd waar hij onder meer les had van een studiegenoot van Pierre. Zijn vrouw stierf in het kraambed na haar vijfde bevalling, en François is dat nooit te boven gekomen. Hij verhuisde kort daarop naar een Duitse stad en men zegt dat hij er enkele jaren geleden is gestorven. Soit. Wat we van onze vrienden vernamen is dat Maximilien (naar zijn grootvader genoemd) het grootste deel van zijn jeugd bij zijn grootouders doorbracht, en ook tot de gens de robe *behoort. Hij zou rechter zijn of geweest zijn bij de Bisschoppelijke rechtbank. Ik zeg 'geweest zijn', want blijkbaar zou hij afstand genomen hebben na zich uitgesproken te hebben tegen het ter dood veroordelen van een misdadiger. Het is ons niet duidelijk of hij tegen de doodstraf in het algemeen is, of enkel tegen het ter dood veroordelen bij bepaalde misdadige handelingen zoals bijvoorbeeld tegen de kerk. De vrouw je broer Karel, Jan, verbleef ooit met Charlotte, één van de dochters van François, in dezelfde instelling voor jonge vrouwen van goede standing zonder veel geldelijke middelen. Ze probeert meer te weten te komen. Maximilien zou net zoals zijn vader weinig belang hechten aan de Kerk als instelling. Maar in tegenstelling tot zijn vader is hij geen voorstander van een koning met teveel macht. Je begrijpt al waarom we geïnteresseerd zijn meer over hem te weten.*

Lieve kinderen, we hopen op een minder wispelturig weer voor de volgende tijden. Dat zou de gezondheid van Dieudonné ten goede

komen. Ik probeer hem er af en toe van te overtuigen dat de door de wind aangevoerde zeelucht hem wellicht ten goede zou komen nu Lille vaak onder de schoorsteenrook zit maar hij wil van geen verplaatsing naar Oostende horen.

Ik omhels jullie allemaal.

Het lijkt wel dat ballonnen op veel plaatsen thema van gesprek zijn. Elise's ouders laten weten dat Graaf van Arenberg op zijn kasteel in Heverlee volop proeven neemt met gassen bij het vullen van ballonnen. Aan de universiteit van Leuven meent professor Minckelers dat het lichtgas de oplossing is om de draagkracht van de luchtballonnen te verhogen.

De ballon-gekte waaide ook naar Oostende over waar reeds op 8 februari een *Montgolfière* opsteeg.

Op de Brugse aprilse paardenmarkt horen Elise en Jean-Jacques hoe de ballonnen het bijgeloof opnieuw aanzwengelen. Zoals elders, zijn ook hier velen van mening dat ze de oorzaak zijn van de rare weerfenomenen van vorig jaar. Er is wie bij hoog en laag beweert dat de maan wel eens voor altijd verduisterd kan worden door die ballonnen die steeds meer het luchtruim vullen, of was men misschien al vergeten wat een goed maand geleden gebeurde? De maan kleurde zich rood en verdween toen zowat gedurende bijna een uur. Wie dit verhaal brengt en de verdwijning van de maan aan de ballonnen toeschrijft wordt door anderen toch op gelach onthaald: de maan verdwijnt van tijd tot tijd, en dat heeft niets met ballonnen te maken maar met het zondig gedrag op aarde! Daar moeten dan anderen weer om lachen. Ernstiger is dat ook de zon nogmaals zou kunnen

verdwijnen en niet enkel in wat mist of nevel zoals vorig jaar. Nee, de zon zou zomaar ophouden met schijnen. Weinig bezoekers van de Brugse markt zullen ooit te weten komen hoe een dergelijke verduistering van de zon twee maand eerder paniek zaaide onder de slavenbevolking op de eilandkolonies van de noorderburen in de Caraïbische Zee.
Hier en nu windt Jean-Jacques zich op. Hoe is het mogelijk dat er nog zoveel onwetenheid bestaat omtrent een tegenwoordig zó eenvoudig uit te leggen en voorspelbaar fenomeen als een eclips waar zelfs de oudste almanakken al over spraken! Misschien gaat het niet enkel om onwetenheid. Misschien willen mensen gewoon in sprookjes geloven…

Het Hazegras is niet erg ver verwijderd van de Keizerskaai. Op een namiddag in mei wandelt Jan die richting uit. Hij wil met eigen ogen de bouwwerf bekijken voor de nieuwe smelterij waar walvisvaarders het spek zullen aanvoeren om het tot traan te verwerken. Oom Johannes sprak hem over dit nieuwe bedrijf dat medegefinancierd wordt door een Brusselse bankier die tot zijn kennissenkring behoort. De familie blijft immers geïnteresseerd is om verder te beleggen in activiteiten die met de zee en de visserij te maken hebben. Na een hartelijk gesprek met de handelspartner van Johannes’ kennis loopt Jan in gedachten verzonken naar huis terug. Niet enkel de investering in het bedrijf lijkt hem interessant. Hij zou graag willen overleggen met de reders Ingelet en Jozef Pieterszoon en met de ouders van Boudewijn en Gertrude. De rederij is een goede belegging nu de activiteiten op zee flink toegenomen zijn.

Misschien kan hij Boudewijn en Gertrude zelfs overtuigen om niet volledig met hun familiegeschiedenis te kappen. Opgewekt doet hij de huiskamerdeur open om met Madeleine over die nieuwe plannen te spreken. Maar dan ziet hij haar wenend naar hem opkijken, terwijl ze enkele vellen papier in haar hand houdt. Ze reikt hem de brief over die hij met trillende handen leest:

Beste broer,

Ik hoop dat je niet alleen bent als je mijn brief in handen krijgt. Ik weet dat je nu al benauwd denkt, waarom schrijft Karel mij zo kort na een brief van moeder. Ja lieve broer, je mag benauwd kijken. Wat ik je moet schrijven is helemaal niet aangenaam. Het gaat over onze vader. Ik weet dat moeder je schreef dat hij last had van zijn ademhaling na de warme zomer en de koude winter van vorig jaar. Lille is echt niet van de gele mist gespaard gebleven, en vele families moeten doden betreuren als gevolg van de epidemieën die hoofdzakelijk te wijten zijn aan die weersomstandigheden. Sinds het begin van dit jaar, drongen we regelmatig aan om naar de kust te verhuizen of op zijn minst beter verluchtte plaatsen op te zoeken, nu vader het moeilijker had met ademhalen. Maar je weet dat hij altijd een stijfkop is geweest.

Beste broer, ik weet dat ik moet je moet schrijven wat komt. Vergeef me dat ik het zo moeilijk heb om dat te doen. Onze lieve vader, Jan, onze lieve vader is op 6 mei gestorven. Ik weet het, het is hard dat zo te moeten lezen, en het is hard het zo te moeten zeggen, Jan.

De dagen na zijn dood waren lang niet gemakkelijk. En we hebben dat snelle einde niet zien aankomen anders had moeder je

er in de vorige brief over geschreven. Niets liet uitschijnen dat hij nu meer moeilijkheden had dan vorig jaar. Soms kreeg hij een hevige hoestbui, maar daarna leek het wel of het weer een tijdje beter ging. Op 5 mei waren we bij de ouders van Madeleine op bezoek. We hadden een prettige avond met een goed glas wijn. Alles leek gewoon. Zoals vaak de laatste tijd stond moeder de volgende dag vroeger op dan hij. Ze ging de dagtaken afspreken met de huishoudster en verbaasde zich erover dat vader nog niet verschenen was. Toen ze de slaapkamer terug binnenging vond ze hem levenloos in bed.

Moeder probeert zich sterk te houden, maar ik zie wel dat ze futloos is. Ze maakt zich zorgen over wat er met haar zal gebeuren. Vrienden van haar blijven beweren dat zowel vader als zijzelf zich nogal wat vijanden op de hals haalden in de franse machtskringen maar dat ook oproerlingen hun soms radicale houding ten aanzien van bezit en arrogantie niet appreciëren. Heel Frankrijk lijkt op dit ogenblik wel een enorm kruitvat te zijn, echt! Je merkt mensen steeds meer argwanend staan tegenover elkaar.

Kortom, moeder wil liever niet in Lille blijven nu vader er niet meer is. Ik heb begrepen hoe ze samen als een soort twee-eenheid spraken en leefden volgens hun eigen ethische interpretatie van het humanisme. Elk gesprek, elke bijeenkomst, elke tekst bereidden ze samen voor. Nu ze er alleen voorstaat voelt ze zich zwak en bedreigd. Ik heb hier lang met mijn vrouw over gepraat. We denken dat het beste wat we kunnen doen is moeder vergezellen en naar Oostende overkomen.

Terwijl ik de brief schrijf die je nu aan het lezen bent is moeder reeds tante Maria aan het aanschrijven. Ze stelt zelf voor bij haar

in te trekken. Wijzelf zoeken nog uit wat we voortaan gaan doen. We willen wel graag moeder naar Oostende begeleiden, maar we zullen er wellicht niet blijven. We denken aan de Noordelijke Nederlanden, of aan Cambridge. Kan je ons hierbij helpen met jouw contacten? Onze broer blijft in Lille en zal de bezittingen van de familie beheren. Dat lijkt mij een goede oplossing, wat denk jij?

Beste Jan, ik weet dat je erg ontredderd heb met wat ik je vandaag schreef en het spijt me dat ik het ook zomaar over de toekomst na vader's overlijden heb. Ik hoop dat jullie samen kracht putten uit de vele herinneringen die jij en Madeleine hebben aan onze lieve vader en dat we elkaar binnenkort terug in de armen kunnen sluiten. Ik had liever een grote familiebijeenkomst gezien onder zijn begeleiding, maar het heeft niet meer mogen zijn. Ik kijk met verlangen je antwoord tegemoet,

Je Karel.

Lieve Karel,

Ik kan niet verwoorden in welke staat je brief Madeleine en mijzelf liet. Het is moeilijk om zo plots iemand te verliezen. Het enige wat we kunnen zeggen is dat we zullen proberen moeder, je vrouw, je dochter en jezelf zo goed mogelijk te ontvangen. Gisteren was Tante Maria op bezoek. Ze maakt al plannen om de inrichting van haar huis aan te passen zodat moeder er zich zo snel mogelijk kan thuis voelen. Ze hoopt echt dat ze een troostende vriendin voor haar kan zijn. Ik weet dat ze altijd brieven hebben uitgewisseld, en dat ze allebei met Begga de Bruges een sterk band onderhielden.

Madeleine en ik zullen heel blij zijn om jullie drie bij ons te ontvangen, zolang jullie in Oostende willen verblijven. We zullen

jullie ook graag helpen bij jullie eventuele verdere uitwijkplannen. Ik zeg eventueel, want wie weet vinden jullie het leven in Oostende zó aangenaam dat jullie besluiten hier te blijven. En in dat geval zijn we uiteraard ook bereid jullie verder te helpen.

Het lijkt me verstandig dat onze broer zich buigt over de familiebezittingen in Lille. Ik zou wel aanraden dat jullie voor jullie vertrekken duidelijke afspraken maken en de broer van Madeleine te raadplegen. Zoals moeder weet heeft hij de zaken van vader Lacour overgenomen, en hij zal er zeker voor zorgen dat alles wettelijk netjes geregeld wordt. Laat het voor jullie duidelijk wezen dat wij nergens aanspraak op maken en dat we liever zouden zien dat jullie een regeling uitwerken die moeder en jezelf wat financiële veiligheid geven de eerstvolgende jaren tot alle ingrijpende veranderingen in jullie leven achter de rug zijn.

Lieve broer, tot binnenkort, hier in Oostende.

De zomer is begonnen. Het is het moment voor de eerste van de twee Oostendse jaarmarkten van dit jaar. Jan en zijn broer Karel observeren. Het aantal uit Frankrijk overgewaaide families neemt geleidelijk aan toe. Naast het Oostendse dialect hoor je veel frans praten en aan de tongval is duidelijk te merken dat de het gaat om mensen uit de grensstreek. Volgens Karel wijken de Parijzenaars die het te heet onder hun voeten krijgen naar grotere steden uit zoals Londen of Amsterdam of zelfs steden in het Rijngebied. Er is ook een forse toename van uitwijkelingen richting Confederatie van de XIII Kantons. Hoewel het elders ook soms rommelt trekken de grote universiteiten humanisten en stedelingen aan. De beide broers wandelen de dijk op vlak bij

de vuurtoren en komen William Hasketh tegen. Hij is enthousiast omdat hij dit jaar naast badkarren ook een *cabane temporaire* mag houden op het strand om verversingen te verkopen aan zeebaders. De Oostendse magistraat heeft hem hiervoor net de toelating gegeven. Oostende is vandaag een druk bezochte plaats, niet enkel door Fransen of binnenlanders, maar ook en vooral door Engelsen die de Noordzee overvaren en hier enkele tijd doorbrengen. Daar is de havenontwikkeling die Keizer Jozef II in de hand werkte niet vreemd aan. Maar niet alles wat de keizer decreteert verloopt vredig. Er komen grote protesten tegen het verbod om in de toekomst mensen te begraven binnen de stadskernen. Slechts weinigen begrijpen dat het om een sanitaire maatregel gaat. Velen beschouwen dit als een aanval op familie-privileges van wie in of aan de centrale kerk begraven wil worden.

Half september hoort Jan dat er zich vrijmetselaars verenigen in *la loge des Trois Niveaux établies à l'Orient d'Ostende* en vraagt zich stilletjes af of zijn broer hier de hand in heeft. De loge is van internationale inslag maar heeft wel een rooms-katholieke signatuur en dat maakt zijn broer's betrokkenheid eerder onwaarschijnlijk. Hij spreekt er Karel niet rechtstreeks over aan omdat hij wel weet dat hij toch enkel evasieve antwoorden zou krijgen. Ondertussen, en ondanks hun belangstelling voor het schoolhuis van de Keizerskaai beslissen de drie toch verder te trekken naar het noorden. Ze zullen zich in Utrecht vestigen waar Karel als onderzoeker aan de slag kan aan de universiteit. Officieel kunnen vrouwen nog steeds niet in het hoger

onderwijs terecht maar zijn vrouw en zijn ongehuwde dochter kunnen ginds wel met Karel meewerken zonder nagewezen te worden. Ze willen de eerste generatie ondernemers en ondernemingen van de laatste eeuw in kaart te brengen. Ze willen daarbij naar tendenzen zoeken en zien of er mogelijks afwijkingen zijn in de publieke man-vrouw verhoudingen.
Eind november mist Jan het gezelschap van zijn broer een beetje wanneer hij de tweede jaarmarkt van Oostende bezoekt. Toch is het een familiewandeling want Jean-Jacques en Elise zijn voor die gelegenheid in Oostende. Samen met Jean-Jacques' ouders, grootmoeder Mathilde en groottante Maria wandelen ze richting dijk en zee. Het strand ligt er winters en verlaten bij. Geen badkarren of verfrissingentent van Hasketh. Wel lopen tussen vloedlijn en zeerand heel wat mensen strandgapers te steken.
Tijdens hun wandeling komen de nieuwe verordeningen van de Keizer ter sprake.
"Ik denk dat de Keizer zich op gevaarlijk terrein begeeft met zijn edict dat het huwelijk seculariseert," , meent Mathilde.
"Hij zal in elk geval in één klap heel wat bisschoppen tegen zich krijgen", denkt Elise.
"En niet alleen bisschoppen. Dit zal de traditionele families die vaak de hoge kerkfiguren voortbrengen vast geen plezier doen," voegt Jan hieraan toe. "De kerk verliest hier duidelijk een deel van haar macht want men hoeft geen rekening meer te houden met de beletsels die ze normaal gezien opwerpt, vooral om huwelijken te ontbinden. Was dat niet de oorsprong van de Kerk van Engeland? En dit maal raadpleegt niemand de paus of valt niemand hem aan, men gaat er gewoon van uit dat het huwelijk

tussen twee mensen geen goddelijke, maar een burgerlijke aangelegenheid is. Ik vrees dat na de kroegen- en herberghysterie, de hetze rond de begravingen zich naast de zichtbare oppositie van de bisschoppen ook het onzichtbare verzet eraan komt, even onzichtbaar als die maaneclips die in augustus plots in volle dag plaatsvond.”

“Je vergelijkingen zijn even vergezocht als die van je vader destijds,” merkt Mathilde weemoedig glimlachend op, “maar ik denk dat je gelijk hebt. En het Hof is echt niet voorzichtig nu het ook duidelijk maakte dat de ultramontaanse invloeden uit het theologisch onderwijs te zullen weren en dat de kloosterordes minder van Rome afhankelijk moeten zijn.”

Jean-Jacques voegt hieraan toe: “Ik ben benieuwd wat er zal gebeuren met het tot vandaag door de kerk gecontroleerde onderwijs in het algemeen. Elise’s vader vertelde ons van de voorbereidingen om alle seminaristen naar een keizerlijk seminarie in Leuven te zenden. Op dit ogenblik brengt men al de benoemingen van het docentenkorps onder Keizerlijke controle.”

“Nu we het toch over het Hof hebben. Ik weet helaas niet veel over het kunstzinnig leven ervan. Maar ik weet wel dat de Keizer nog altijd de grote beschermheer van de Weense Opera is en hoog oploopt met Wolfgang Mozart,” meent Maria. “Weten jullie dat de jongste broer van de Keizer, de huidige aartsbisschop en keurvorst van Keulen, ondertussen het muzikale wonderkind Beethoven in dienst genomen heeft? Die is nu 13 en heeft ook al een pianoconcert op zijn naam, zo vernam ik van één van de hofdames van landvoogdes Maria-

Christina."
"Hoe kunnen we meer muziek en toneel naar Oostende krijgen," vraagt Madeleine zich af. "Het zou de kinderen ten goede komen. Helaas is goede muziek nog altijd schaars, zelfs in de kerk. Om over opera en kamermuziek maar helemaal te zwijgen."
"Jean-Jacques en ik proberen meer artistieke vorming in te bouwen in ons Brugs schoolhuis," zegt Elise. "We hebben contact met een genootschap, maar het is altijd moeilijk volwassenen te overtuigen de deuren te openen om kinderen kamermuziek te laten zien en horen. Als die kinderen bovendien niet uit de hoge burgerij en de aristocratie voortkomen, denkt iedereen al onmiddellijk dat er gestolen zal worden. Wel verwachten we steun van bisschop Brenart, nadat we bij hem een audiëntie hadden. Mijn vader kent hem van toen hij regelmatig in Leuven kwam voor zijn studie over de geschiedenis van de Katholieke Kerk in de Zuidelijke Nederlanden. Als humanist drukt hij duidelijk zijn bezorgdheid uit omtrent het misbruik van de macht over onwetenden, deels door laks om te gaan met het bijgeloof. *Sine Minerva Nihil*, Niets zonder Wetenschap, is zijn bisschoppelijke leuze. Je kunt dit op vele wijzen interpreteren natuurlijk, maar toch. Verder lijkt het mij dat hij zich liet beïnvloeden door de onlangs gestorven Prins-Bisschop van Luik, François-Charles de Velbrück. Die heeft niet enkel veel werk verzet voor het verder inplanten van armenscholen — já ik weet dat dit niet noodzakelijk wil zeggen dat het om evenwaardig onderwijs gaat als voor de aristocratie —," voegt Elise hieraan toe, als ze Madeleine's reactie ziet,

“maar hij heeft zich ook ingezet voor muziek en schilderkunst.”
“Net zoals Claudius Cardinalis indertijd, zijn er ook vandaag bisschoppen en gezagsdragers van de Kerk die het humanisme en de ideeën van humanistische filosofen interessant vinden en deels overnemen,” begint Mathilde. “Maar we kunnen ons beter niet te veel voorstellen van de impact hiervan op de armen en de gewone bevolking. Zoals jullie vader en grootvader duidelijk maakte naarmate hij de teksten analyseerde van denkers zoals Voltaire, Rousseau, en ook Hume waarmee hij persoonlijk contact heeft gehad is het humanisme erg standgebonden. Weinig humanisten hebben dezelfde aandacht gewijd aan armen en slaven als aan de verspreiding van wetenschappelijk gedachtengoed onder de aristocratie, de ambtsadel en de gegoede burgerij.
In één van de eerste brieven die Karel uit Utrecht stuurde vertelt hij dat de roomse pastoors in de dorpen rond de stad blijven protesteren tegen het gebruik van de Heidelbergse Catechismus. Waarschijnlijk willen ze liever de door de Jezuïeten samengestelde Mechelse Catechismus blijven gebruiken zelfs nu de orde officieel ontbonden is. Maar wat ik eigenlijk wil vertellen, is dat, volgens wat Karel te weten kwam, in de Utrechtse dorpen, allen door elkaar iets meer dan vijf op tien rooms-katholieke mannen, bij hun huwelijk hun naam kunnen schrijven. Maar daaronder zijn slechts 3 op de tien dagloners en 7 op de tien zijn boeren of artisanale werkers. Bij de aanhangers van de hervormde kerk kunnen drie op vier mannen hun naam schrijven, waarvan één op twee dagloners of armen. We weten natuurlijk niet of de dorpen rond de universiteitsstad Utrecht

model staan voor alle provincies van de Noordelijke Nederlanden. En het is ook moeilijk te weten of er een rechtstreeks verband met als kind school te hebben gelopen."

"Ik denk dat ik begrijp wat je zegt, grootmoeder," zegt Jean-Jacques na een korte stilte. "Bovendien kan je niet afleiden of iemand die zijn naam kan schrijven ook over kennis en wetenschap beschikt. We zijn er ons van bewust dat we concreet moeten kijken naar het werk met de kinderen liever dan te luisteren naar wat aangekondigd wordt. We proberen sleutelfiguren te interesseren voor ons werk, maar echt leren doen we slechts met wie, net als wij, nadenkt over de beste wijze om kinderen gedurende lange tijd de mogelijkheid te bieden om aan hun kinderlijke belangstelling menselijke kennis te koppelen."

Wanneer Jean-Jacques Lemaître en Elise Duchamp met hun Brugs schoolhuis beginnen, na de zomer van 1785, heeft Jean-Jacques al een vrij grote kring burgers rond zich verzameld die hun vrije tijd besteden aan het opdoen van kennis. Dankzij enkele vrienden van grootmoeder Mathilde die naar de Confederatie van de XIII Kantons uitweken komt het koppel meer te weten over de schoolboerderij van Johann Pestalozzi en Anna Schulthess. Ze krijgen, behalve de eerste twee delen van *Lienhard und Gertrud*, ook een exemplaar in handen van *Aufsätze über die Armenanstalt auf dem Neuhofe*. Jean-Jacques en Elise weten dat Rousseau een inspiratiebron is voor Johann Pestalozzi. Maar Jean-Jacques is erg ontgoocheld als hij vaststelt dat Pestalozzi hierbij niet noodzakelijk het oude principe van

Jan Amos Comenius huldigt om alles voor iedereen beschikbaar te stellen. Voor zover Jean-Jacques het begrijpt is de pedagoog vooral bezorgd om uit te zoeken hij het de armen op efficiënte wijze tot zelfredzaamheid kan opleiden. Zijn bewering dat "*Der Arme muss zur Armut auferzogen werden*" is niet direct een verklaring om Kennis en Wetenschap beschikbaar te maken voor iedereen. In de essays over het armenhuis op het Neuhof leest Jean-Jacques ondermeer:

"Ik heb altijd geloofd dat het opvoeden van armen de belangrijkste taak is van de instelling voor wezen. De armen zijn in de eerste plaats arm, omdat ze niet zijn opgevoed werden om in hun behoeften te voorzien. Die bron moet gedroogd worden. Naast de algemene opvoeding die voor alle mensen geldt, is het uiteindelijke doel van de opvoeding van de armen ervoor te zorgen dat ze zich in hun toestand terugvinden. De armen moeten worden opgevoed om arm te zijn. Nagaan of dit echt gebeurt, is de hoofdzaak als men wil weten of een wezeninstelling echt goed is. Het opvoeden van de armen vereist diepgaande, nauwkeurige kennis van de werkelijke behoeften, beperkingen en omstandigheden van wie in armoede leeft. Het vereist kennis van de details hunner waarschijnlijke toestand in toekomstige dagen. Je kan met alle waarheid zeggen dat elke klasse mensen op de eerste plaats zijn deugd beoefent in functie van beperkingen, hindernissen en moeilijkheden van de oude dag. Ik geloof dat de essentie van de leertijd van elk beroep bestaat uit het geduldig beoefenen van de eraan verbonden moeilijkheden en uit het overwinnen van alle verlangens die voortdurende en ononderbroken activiteit in toekomstige hoofdtaken zouden

kunnen hinderen."(1)

Elise merkt op dat Johann Pestalozzi Rousseau blijkbaar interpreteert in de zin dat om kinderen van het platteland gelukkig te houden je ze niet teveel moet bijbrengen maar wel vaardigheden helpen ontwikkelen om hun eigen voedsel te verbouwen op een stukje grond. Als ze bovendien nog wat van hun oogst kunnen verkopen dan zijn ze alvast niet aan liefdadigheid onderworpen.

Blijkbaar ziet ook Pestalozzi de verspreiding van de kennis niet als een mogelijkheid om het lot van alle mensen te verbeteren, maar blijft hij vasthouden aan het denkbeeld dat alle mensen in hun eigen klasse of stand thuishoren waarin ze moeten worden opgevoed tot het leiden van een gelukkig en deugdelijk leven. Hij zegt hierover:

"De filantroop moet afdalen tot in de laagste hut van ellende, moet de arme man in zijn donkere kamer zien, zijn vrouw in de keuken vol rook en zijn kind bij het bijna onmogelijke dagelijkse werk. Mochten deze (wees)kinderen bij arme ouders in arme

---

[1] Ich habe immer die wichtigste Armenanstalt in der Auferziehung der Waisen geglaubt. Der Arme ist mehrenteils arm, weil er zur Erwerbung seiner Bedürfnisse nicht aufgezogen ist. Man sollte hier die Quelle stopfen. Der Endzweck in der Auferziehung der Armen ist, neben der allgemeinen Auferziehnng des Menschen, in seinem Zustande zu suchen. Der Arme muß zur Armut auferzogen werden. Und hier ist der Brüfungsgnoten, ob eine solche Anstalt wirklich gut sei. Die Auferziehung des Armen fordert tiefe, genaue Kenntnis der eigentlichen Bedürfnisse, Hemmungen und Lagen der Armut, Kenntnis des Details der wahrscheinlichen Lage ihrer künftigen Tage. Denn es ist in alleweg Wahrheit, daß jeder Stand des Menschen seine Tugend vorzüglich in den Einschränkungen. Hemmungen und Beschwerlichkeiten seiner ältern Tage üben soll, und ich glaube, das Wesentliche der Lehrzeit eines jeden Berufes bestehe in den Übungen der Beschwerlichkeiten desselben, in der Geduld und Überwindung aller Wünsche, die an einer fortgehenden, ununterbrochenen Tätigkeit in künstigen Hauptpflichten hindern würden.

hutten wonen, dan zouden ze noodzakelijkerwijs zo gewend zijn aan al deze beperkingen, dat dit geen last voor hen zou zijn, ze zouden rustig en gelukkig kunnen leven onder deze lasten. Een goede onderwijsinstelling mag hen van deze rust en tevredenheid niet beroven. En dat zou net wel het geval zijn mocht de filantroop die arme kinderen wil opvoeden niet voldoende bekend zijn met de armoede en haar eigen hulpbronnen"(1).

Voor het Neuhof was de vorming van de zwerfkinderen vooral praktisch en gericht op weven, spinnen en kleinschalige akkerbouw aangevuld met de eenvoudige lessen van de kleine school. Maar die vorm van *Selbstbefreiung durch das Wissen,* of zelfbevrijding door kennis was voor Pestalozzi zelf niet zo evident, denkt Jean-Jacques, als je weet dat het Neuhof in 1780 moest sluiten nadat het insolvent werd verklaard. Ondertussen zijn Johann en Anna met nieuwe onderwijsprojecten bezig terwijl de kinderen van de jaren 70 als jong volwassenen in de plaatselijke industrie werken tegen een hongerloon. Of ze even gelukkig zijn als Johann en Anna is moeilijk na te gaan.

In principe is het uiteraard interessant om zelfredzaamheid te stimuleren en zo te vermijden dat iemand afhangt van liefdadigheid. Jean-Jacques weet hoe een goed hart vaak mensen afhankelijk maakt. Maar is het voorstel van Johann

---

[1] Der Menschenfreund muß hinabsteigen in die unterste Hütte des Elends, muß den Armen in seiner dunklen Stube, seine Frau in der Küche voll Rauch und sein Kind am fast unmöglichen Tagewerk sehen Wenn diese Kinder so bei armen Eltern, so in armen Hütten lebten, so würden sie notwendig an alle diese Einschränkungen so gewöhnt, daß sie ihnen nicht beschwerlich sein würden, sie würden unter diesen Beschwerlichkeiten ruhig und glücklich leben können. Eine gute Auferziehungsanstalt soll ihnen diese Ruhe, diese Zufriedenheit nicht rauben. Und das würde geschehen, wenn der Menschenfreund, der arme Kinder auferziehen will, nicht genügsame Kenntnisse der Armut und ihrer Hilfsmittel hat.

Pestalozzi om de armen te leren arm zijn de enige wijze om die liefdadigheid te vermijden? Wat hij uiteindelijk voorstelt is om ongelukkige armen op te voeden tot gelukkige armen:
"De opvoedingskamer van het arme kind moet zoveel mogelijk lijken op zijn toekomstige woonkamer. Ik huiver bij de ellende die de ongelukkigen treft wanneer ze omkomen als gevolg van onverstandige liefdadigheid die ze huilend zal laten zwoegen onder het gewicht van onbekende armoede, huilend hun brood zal laten eten, als ik ze vandaag zie wegkwijnen als ziekelijke kinderen. Waarlijk, ook mijn hart koestert die brandende warmte, die liefde voor het welzijn, voor het grootst mogelijke welzijn, van deze verlatenen; maar ik zie dit enkel gebeuren doorheen het extreem laten wennen aan de strengste beperkingen, door het geven van het hoogst noodzakelijke onderricht om in de meest belovende industrie te kunnen gaan werken. Dit moet samengaan met een ernstige en volgehouden gewenning aan alle soorten van ontberingen van 's Lands armen en aan het ongemak van gemeenschappelijk amusement."(1).
Is dat geen gemakkelijkheidsoplossing? Jean-Jacques spreekt er met Elise over. Die heeft van Mathilde *Politique Naturelle* meegekregen na hun laatste bezoek aan Oostende. Hoewel het boek geen auteur vernoemt, zijn ingewijden ervan overtuigd dat

---

[1] Seine Auferziehungsstube soll seiner künftigen Wohnstube soviel möglich gleich sein Mir schauert vor dem Elende der Unglücklichen, die durch unweise Wohltätigkeit verloren gehen, wenn ich sie unter der Last der unbekannten Armut in Thränen arbeiten, in Thränen ihr Brot essen, wenn ich sie wie kränkelnde Kinder ihr Leben durchserben sehe. Wahrlich, auch in meinem Herzen brennt innige Wärme. Liebe zum Wohl, zum größten möglichsten Wohl dieser Verlassenen; aber ich sehe es nur in der äußersten Angewöhnung der strengsten Einschränkungen, in der angelegensten Ausbildung, der tätigsten Industrie, verknüpft mit ernsten, anhaltenden Übungen in allen Arten von Beschwerlichkeiten der im Lande üblichen Unterhaltungswege der Armut.

het een werk is van baron D'Holbach gekend door zijn salondebatten wanneer filosofie het belangrijkste ingrediënt is. Daarom merkt Elise op: "Wat mij het meest opvalt is dat Johann Pestalozzi in zijn gedachtengang het absoluut verschil in standen bewaart. En hierin verschilt hij niet van Comenius of La Salle — wacht even," voegt ze eraan toe, wanneer ze Jean-Jacques ziet reageren. "Ik weet dat Comenius en La Salle van mening verschillen wanneer ze het hebben over hoe Kennis en Wetenschap te verspreiden, maar je moet wel aanvaarden dan geen van beiden het verschil van standen echt in vraag stellen. Beiden constateren dat verschil gewoon. Comenius is alleen genereuzer wanneer het erom gaat iedereen op de hoogte te brengen van wat de mensheid weet. Maar ik kom op Johann Pestalozzi terug. Hoewel we ondertussen honderdvijftig jaar ná Comenius leven blijft hij toch vasthangen aan de premisse van Démia, of La Salle, om de armen minder te laten leren dan de gegoeden. Démia en La Salle stelden dat voor gewoon omdat volgens hen armen nu eenmaal minder moeten weten dan de gegoede burgers en de aristocratie. Uit de woorden van Pestalozzi blijkt zijn bezorgdheid om de armen gelukkig te laten zijn. Dat lijkt me een vrije interpretatie van de *Rousseauaanse* gedachte van de gelukkige onwetende. Natuurlijk spraken Démia en La Salle vanuit rooms-katholieke hoek en de onderwerping aan een dogma dat ze zelf absoluut aanvaardden. Dat is hoe ik de redenering van D'Holbach begrijp wanneer hij het over gewetensvrijheid heeft en zegt: *'Pour être libre, il ne suffit pas que la personne & les possessions du Citoyen soient à couvert de l'oppression; il faut encore que son esprit débarrassé des*

chaînes de la Tyrannie, puisse suivre en liberté les idées qu'il juge vraies, utiles, nécessaires à son bien - être. Les hommes sont religieux, mais ils ne le sont point de la même manière. Les divisions religieuses ont surtout les conséquences les plus terribles, lorsque l'Autorité Souveraine a la folie de vouloir mettre de l'uniformité dans des sentimens qui n'en sont pas susceptibles, ou de prétendre régler sur les siennes, la conduite & les idées des Sujets relativement à une chose plus respectable pour eux, que toutes les lois humaines, que l'Autorité des Rois & que leur propre vie.'(1).
Volgens D'Holbach is een juiste Staatspolitiek die waarbij één bepaald geloof of levensbeschouwing niet over suprematie beschikt ten aanzien van alle andere. De seculiere overheid moet die vrijheid van denken waarborgen. Maar zo'n waarborg dient tot niets als je enkel over onderwijzende priesters beschikt die de mensen misleiden en bedriegen. En dat is, nog steeds volgens D'Holbach, net wat ze doen. Hij zegt letterlijk: *'Des prêtres trompeurs ou fanatiques, loin d'instruire les peuples, les rendent insociables et turbulens. Égarés par de tels conducteurs, les hommes ont rarement des idées saines de liberté, et se conduisent en bêtes féroces pour l'acquérir ou la défendre.'*
Ik onderschrijf D'Holbach als hij zegt dat je van dergelijke

---

[1] Om vrij te zijn, is het niet voldoende dat de persoon en de bezittingen van de burger worden beschermd tegen onderdrukking; het is ook noodzakelijk dat zijn geest, bevrijd van de ketenen van tirannie, vrijelijk de ideeën kan volgen die hij als waar, nuttig en noodzakelijk beschouwt voor zijn welzijn. Mensen zijn religieus, maar niet allen op dezelfde manier. (...) Religieuze verdeeldheid heeft de meest verschrikkelijke gevolgen, vooral wanneer de Soevereine Autoriteit zo waanzinnig is om uniformiteit te willen geven aan gevoelens die hier niet voor vatbaar zijn, of te beweren het gedrag & de ideeën van de onderdanen te willen afstemmen, wanneer we spreken over iets dat hen respectabeler is dan alle menselijke wetten, dan het gezag van koningen en dan hun eigen leven.

onderwijzers weinig positiefs kan verwachten. Meer, nog, D'Holbach beweert: '*Sous de tels instituteurs, les Peuples ne contractent qu'un esprit de servitude, que l'habitude de se laisser guider sans raisonner, qu'une apathie funeste pour les objets les plus intéressants de ce monde. Les leçons de ces maîtres ne parlent aux hommes ni de liberté, ni d'amour du bien public, ni de l'ambition de mériter l'estime de ses associés, ni de l'activité nécessaire à la vie sociale ; ... elles ne font que décourager l'homme,* …'(1). En om te antwoorden op wat je me over Johann Pestalozzi vroeg; ja, het lijkt me dat hij op zijn minst een gemakkelijke oplossing voorstelt: laat de armen als armen leven, leer ze overleven en laat ze daarmee gelukkig zijn. Smeer ze geen dogma aan dat ze vervolgens fanatiek verdedigen, maar doe wel zoals vele priesters doen en help hen om niet te leren nadenken. En om hen gelukkig te houden leer je hen beter omgaan met hun conditie, liefst door hen aan te raden niet van conditie te veranderen en ervoor te zorgen dat ze geen contact hebben met andere leefcondities."

Elise en Jean-Jacques hebben wellicht nooit geweten dat in de periode dat ze hierover van gedachten wisselen de Oostendse armenschool voor wezen en verlaten kinderen aan het Centrale Bestuur in Brussel de vrijstelling van taksen aanvraagt op de door de kinderen geproduceerde witte kant om zo het hele land

---

[1] Onder zulke leraren neemt het volk enkel een geest van dienstbaarheid aan, enkel de gewoonte om zich zonder redenering te laten leiden, enkel een rampzalige apathie zelfs voor de meest interessante objecten van deze wereld. De lessen van deze meesters spreken de mensen noch over vrijheid aan, noch over liefde voor het algemeen belang, noch over de ambitie om de achting van zijn medewerkers te verdienen, noch over de nodige activiteiten voor het sociale leven; ... Het enige wat ze doen is de mensen ontmoedigen, ...

als afzetmarkt te verkrijgen. Het argument is dat de kinderen op die wijze beter voorzien in het onderhoud van de school. Het lijkt wel een Pestalozzi-voorstel.

De al lang tot verdwijnen gedoemde Oostendse Compagnie is nu definitief van de baan. De goederenruil met Hamburg waar velen hun hoop op legden toen men zag hoe die zich in de Noordelijke Nederlanden ontwikkelde kwam in het begin niet echt van de grond in de Zuidelijke Nederlanden. Daar is de laatste paar jaren veel verbetering in gekomen en vandaag levert Oostende Hamburg steeds meer goederen zoals koffie, thee, suiker, rijst, sago, tabak, specerijen, huiden, hoorn en katoen, afkomstig van overzeese gebieden in Oost en West. De uitvoer van producten naar die overzeese gebieden, die van Oostende een wereldhandelscentrum maakten tijdens de onlangs beëindigde zeeoorlogen tussen Spanje, Frankrijk, Holland en Engeland, neemt nu terug af. Hetzelfde geldt voor de door de Oostenrijkers ondersteunde ondernemingen van de *Aziatische Associatie van Triëst*, die naast Triëst en Livorno ook Oostende van koloniale waren voorziet. Vandaag zijn het de interne moeilijkheden van de havens van Nantes, Bordeaux, Marseille en Le Havre die de haven van Oostende ten goede komen.
De families Lesmeister en Lemaître hebben ondertussen bijna al hun investeringen verlegd naar de plaatselijke rederij, visserij en verwerking van zeeproducten en hun belangen in de koopvaardij bijna helemaal weggewerkt.

Weten, een voorbehouden voorrecht

Het is de Lemaîtres onduidelijk of de politiek van Keizer Jozef II beïnvloed is door de ideeën van D'Holbach maar het is wel zeker dat de monarch een inperking beoogt van het kerkelijk onderwijsmonopolie. Je zou kunnen zeggen dat de Paus hem zelfs een handje toestak door de ontbinding van de Orde der Jezuïeten. Vooral het secundair onderwijs komt in andere handen terecht. De Keizer wil verder natuurlijk over betrouwbare ambtenaren beschikken om het bestuur van het hele gebied beter te centraliseren.

De afschaffing van de bisschoppelijke seminaries en de traditionele priesteropleiding, gevolgd door het oprichten van een door de staat geleid Seminarie-Generaal in Leuven met een filiaal in Luxemburg zet kwaad bloed in *Belgium Austriacum*. De hele kerkelijke leiding komt in opstand tegen de door Jozef II bedoelde opleiding van een humanistisch en regeringsgezind priesterbestand. De invloed van de behoudsgezinde kerkleiding is sterk genoeg om ook de seminaristen in opstand te laten komen en overal duiken pamfletten op die de keizerlijke politiek aanvallen. Toch ziet men ook het tegengestelde. Niet enkel onder de seminaristen duiken teksten op die de politiek van de Keizer verdedigen.

De familie Lemaître en hun vrienden en werkmakkers willen op de hoogte blijven maar zien vlug in dat die strubbelingen uiteindelijk weinig invloed hebben op de kleine of eerste school. Er is nog steeds een schrijnend tekort aan echte kinderboeken, er is nog steeds een sterke scheiding tussen armen- of

wezenscholen en de scholing van kinderen uit aristocratische en hoge burgerij middens.

Wanneer Jan het hierover heeft met zijn correspondenten uit Sluis, krijgt hij een ironisch antwoord van zijn vriend:

"*We ondergaan in de Noordelijke Nederlanden vandaag de publicatie van* De Proeve van Vaderlandse Gedichtjes voor Kinderen *door Van Ollefen. Het is misschien een soort persoonlijke straf omdat we vaak om kinderliteratuur smeekten. We waren wel even vergeten te zeggen wat we hiermee bedoelen…*

Deze gedichtjes zullen alvast dienen om de religieuze vernauwing te blijven bewerkstelligen bij de jeugd. Stel je voor dat je kinderen kunt doen klagen dat ze te jong zijn om tegen andersdenkenden ten strijde te trekken. Zie één van die parels:

Vader! 'k zie met groot vermaak,
Dat gij, voor de goede zaak,
Wapens draagt, en op moet komen.
Waarom ben ik nog een kind?
'K zou zo gaarne iets verrichten,
Om de bastaards te doen zwichten

Geloof het of niet Jan, maar vandaag is onze droom nog sterker om van eender welk van de Zeeland-eilanden een nieuw Utopia te maken. Mochten jullie ooit zin hebben om mee te helpen bouwen aan zo'n wereld in de wereld, laat het ons dan weten!"

Uit Schotland is het nieuws beter. De *Thomas Braidwood's Academy* (Zie deel 03: *Uit de hand lopende publicaties*) laat weten dat de *Royal Society* het *fellowship* heeft toegekend aan hun oud-student John Goodricke. Die werd ernstig doof in zijn kinderjaren in Groningen, na een infectie van roodvonk. Zijn

ouders waren zo verstandig om hem naar de school voor dove leerlingen van Thomas Braidwood te sturen. Dank zij de opleiding die hij er kreeg kon hij als volwassene aan de slag in het observatorium van zijn buurman Edward Pigott in York. Samen bestudeerden ze de periodieke variatie van bepaalde sterren. De astronomen wisten al van het bestaan van veranderlijke sterren af. Die eigenschap wekte ook de belangstelling van beide mannen. John Goodricke slaagde er enkele jaren geleden in de berekeningen uit te werken die de observaties kunnen verklaren na verregaande observaties van Algol. Hij nam als hypothese aan dat Algol in feite twee sterren zijn die rond elkaar draaien en, vanop de aarde gezien, elkaar regelmatig bedekken. Hij kreeg er in mei 1783 de jaarlijkse Copley Medaille voor. Helaas heeft hij niet meer geweten tot tot Fellow verkozen te zijn. Slechts 24 jaar oud, overleed hij door ziekte vier dagen na de verkiezing.

Jan en Madeleine zien in dit verhaal de perfecte illustratie van wat mogelijk zou zijn mochten alle kinderen een dergelijke begeleiding van hun leerproces krijgen. De op jonge leeftijd doof geworden John had het geluk dat zijn ouders over geld beschikten ***en*** over de wetenschap dat er degelijk onderwijs bestaat voor dove kinderen. Maar het onderwijzerskoppel gaat er vanuit dat studeren niet van geluk, geld of toevallige kennis mag afhangen en aan iedereen moet gegeven zijn. Ze praten hierover met vrienden van de onlangs naar Utrecht uitgeweken Karel van de *'loge des trois niveaux établies à l'Orient d'Ostende'*. De kleine internationale groep houdt zich hoofdzakelijk bezig met liefdadigheidswerken. Jan en Madeleine praten over

projecten zoals de Schotse school met de bedoeling aan te tonen dat liefdadigheid kan bestaan uit schenkingen die degelijk onderwijzend werk mogelijk maken, en niet uit het rechtstreeks helpen van behoeftigen. Dat kan ook nuttiger zijn als antwoord op afhankelijk makende liefdadigheid dan arme mensen gelukkig te houden zoals Johann Pestalozzi voorstelt.

Mathilde denkt na over de tijdgeest. De veralgemening van de scholing van kinderen is duidelijk in opmars maar betekent weinig voor de kinderen van het volk die in spinnerijen en weverijen werken of die ingeschakeld worden op het veld en bij de visserij. Het schoolhuis van haar zoon en zijn ploeg en ook dat van haar kleinzoon en zijn vrouw zijn lofwaardig. Maar ze zijn niet meer dan twee druppels op een hete plaat. Overal merkt ze de tegenstrijdigheid tussen wat vele humanisten en andere vrije denkers zeggen als ze het hebben over de rechten van de mens en wat vaak concreet gebeurt: wie macht heeft, probeert de macht van anderen te beknotten, wie er niet over beschikt, zelfs onder humanisten, beperkt er zich vaak toe de plaats te willen innemen van wie macht uitoefent.
Hiervan is wat er begin 1787 in de Oostenrijkse Nederlanden gebeurde een mooi voorbeeld. Op 1 januari liet het Hof twee decreten van kracht worden met hervormingen op gerechtelijk en bestuurlijk vlak. Centralisatie zou eenvormigheid met zich meebrengen en talrijke eeuwenoude privileges voor plaatselijke jurisdicties en rechtbanken doen vervallen. De overheid komt in het nauw te zitten omdat het kerkelijk ongenoegen hierover op de steun kan rekenen van andere maatschappelijke standen en

groepen. Die zijn de kerkelijke macht niet noodzakelijk genegen, maar reageren vooral omdat ze zich zelf bedreigd voelen. De vaak voorname families van de ambtsadel zien in de nieuwe decreten een bedreiging voor hun functies, vergoedingen, maatschappelijke status en voelen een deel van hun machtsbasis verdwijnen.
Mathilde vreest dat het uiteindelijk resultaat van die centraliserende decreten een versterking zullen betekenen van de macht van de Keizer en niet een beter en door meer mensen gecontroleerd plaatselijk bestuur van het gemene goed en van het volk zelf.
Ze denkt aan Nicolas de Caritat die onlangs nogmaals schreef dat hij de rechten van de mens in het algemeen voorstaat, meer in het bijzonder de rechten van de vrouw en van de kleurlingen. Dat is natuurlijk interessant. De markies ziet in de ontwikkeling van de jonge Verenigde Staten deels de verwezenlijking van zijn ideeën. Hij haalt er voorbeelden uit om politieke, economische en bestuurlijke hervormingen voor de Franse maatschappij voor te stellen. Volgens Mathilde denkt hij vooral aan het bestuur van de Natie, terwijl zij zich vragen stelt over het begrip natie op zich.
Het lijkt zo eenvoudig als je het hoort. In de korte en krachtige inleiding van grondwet van de Verenigde Staten staat:
"*We the People of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquility, provide for the common defence, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity, do ordain and establish this Constitution for the United States of*

America."
Men kan zich uiteraard afvragen wie "*wij, het volk*" zijn. Zijn dat ook de kleurlingen en de vrouwen waar Nicolas de Caritat het over heeft? Is "*wij, het volk*" een paternalistische omhelzing van alle europese inwijkelingen in Amerika vanwege de grondleggers van de Natie? En wat met het nageslacht van de bevolking voorafgaand aan de Europese kolonisatoren? Is dat geen gevaarlijk beginsel om te spreken in naam van aan wie mondigheid is ontnomen?
Ook de grondwet van de Unie van Amerikaanse Staten zelf is een mooie, duidelijke en eenvoudige tekst.
Artikel 1 zegt dat "*All legislative Powers herein granted shall be vested in a Congress of the United States, which shall consist of a Senate and House of Representatives*" (1). Zoals Montesquieu het voorschreef is de wetgevende bevoegdheid netjes gescheiden van de uitvoerende macht. Dit wordt onmiddellijk duidelijk met artikel 2: "*The executive Power shall be vested in a President of the United States of America; Before he enter on the Execution of his Office, he shall take the following Oath or Affirmation: 'I do solemnly swear (or affirm) that I will faithfully execute the Office of President of the United States, and will to the best of my Ability, preserve, protect and defend the Constitution of the United States'* (2)." God komt er niet bij te pas en de bijbel ook niet. Alleen

1 Alle hierin verleende wetgevende bevoegdheden zullen berusten bij een Congres van de Verenigde Staten, dat zal bestaan uit een Senaat en een Huis van Afgevaardigden.

2 De uitvoerende macht berust bij een president van de Verenigde Staten van Amerika; Voordat hij aan de uitvoering van zijn ambt begint, zal hij de volgende eed of bevestiging afleggen: 'Ik zweer (of bevestig) plechtig dat ik het ambt van president van de Verenigde Staten getrouw zal uitvoeren en de grondwet van de Verenigde Staten naar mijn beste vermogen zal behouden, beschermen en verdedigen'.

koningen hebben God nodig om zich te legitimeren. Hier kan de verkozene zelf beslissen of hij gaat bevestigen of zweren. Het gaat over het kennen van de wetten van de mensen door mensen samen gemaakt en over de aanstelling van iemand om erover te waken dat iedereen die wetten toepast.
Maar Mathilde heeft haar twijfels. Hoe lang zal het duren eer de uitvoerder zich geroepen zal voelen zelf de wetten te willen maken die hij ter uitvoering wil brengen? Hoelang zal het duren vooraleer de zwerende verkozene toch weer God's wil en toezicht zal inroepen? Dat is altijd een beschermend schild tegen wie hem verwijt te autocratisch te werk te gaan? En wat met de vrijheid van volkeren van de rest van de planeet? Komt die niet in het gedrang als gevolg van de gemeenschappelijke verdediging die de woordvoerders van de Amerikanen in de grondwet verwerkten?
Mathilde denkt verder. Wie is bekwaam om een grondwet uit te werken? Kan een grondwet de mensheid dienen, of enkel een op artificiële manier samengebrachte groep tot Natie gesmede individuen? Werkt een grondwet bevrijdend of knechtend? Onlangs nog gaf Jean-Jacques haar een uittreksel te lezen van een epistel van Jan Baptiste Verlooy die eind jaren zeventig in Leuven rechten studeerde en ondertussen advocaat is bij de Raad van Brabant. Verlooy die duidelijk de rede voorstaat, ook in bestuursaangelegenheden, zegt veel te verwachten van een constitutie, zolang die met de nodige aandacht wordt opgesteld en uitgewerkt. Volgens hem hangt goede politiek af van een goede structuur, en een duidelijke grondwet waarborgt die structuur.

De gedachten van Verlooy interesseren Mathilde wel. Ze is blij dat Jan en Karel lid worden van de *Cercle Littéraire d'Ostende*. Het is niet de kring waar je snel vissers of handarbeiders zult vinden, zelfs niet diegenen wiens zonen en dochters de Keizerskaai frequenteren. Maar de gesprekken die de initiatiefnemers van het schoolhuis hebben met ouders van scholieren maakt dat ze op de hoogte blijven van wat er aan politieke gedachten rondgaat en van wat wetenschap en techniek aan nieuws te bieden heeft. Sommige leden zoeken de *Cercle* enkel op om de krant te lezen. Maar Jan en Karel bezoeken graag het *Groot Cafféhuys* van Pieter Salzgeber, op de hoek van de Apestraat en de Comediestraat, waar de *Cercle* haar bijeenkomsten houdt in het ruime lokaal van het koffiehuis.

Vanaf 1788 breekt er een onrustige tijd aan. Dit heeft duidelijk te maken met de toenemende vervreemding tussen oude adel enerzijds en ambtsadel en gegoede burgerij anderzijds. De belabberde levensomstandigheden van vooral de stedelijke bevolking hebben ook hun invloed. Landbouwers stellen het beter dan de stedelijke arbeiders en ambachtslui. Vrij veel mensen uit het boerenbedrijf slagen er zelfs in hun zonen naar het seminarie of naar de Leuvense universiteit te sturen.
De familie Lemaître zal tijdens de volgende jaren nog maar eens de Oostenrijkse Nederlanden verlaten om zich voorlopig in Sluis te vestigen. Maar het is nog niet zover. Het schoolhuis blijft goed werken. Het Brugse Schoolhuis van Jean-Jacques en Elise heeft vorig jaar het aanbod leeractiviteiten voor kinderen en jonge volwassenen, zowel jongens als meisjes versterkt. Elise is

zwanger. Dat is voor Mathilde en Maria een goede reden om een tijdje in Brugge door te brengen.
Kort voor Mathilde naar Brugge verdwijnt heeft ze het met Jan over de voor- en de nadelen van de ver doorgevoerde regionale macht waarover de meeste plaatselijke Heren en geestelijken nog altijd beschikken. Hoewel ze beiden het idee van een sterk centraal gezag verfoeien en het gevaar zien dat uitgaat van absolutistische vorsten, koesteren ze niet direct de romantische fantasie dat al wat plaatselijk is daarom alleen ook beter is. Er zijn immers veel plaatselijke misbruiken van wie macht heeft over wie geen macht heeft. Daarbij denken ze niet alleen aan politieke macht of religieuze overmacht maar ook aan grote bezitters. Doorgaans zijn ze geen deugdelijk ethisch voorbeeld. En ze komen steeds op hetzelfde terug: zonder een lang, gemengd, ernstige opvoedingsproces dat kennis en wetenschap inbouwt, dat kritisch denken ontwikkelt en dat wijst op de noodzaak om bij onderhandelingen verder te denken dan enkel aan onmiddellijke vreedzame co-existentie, kan plaatselijke macht even corrosief en nefast zijn voor de menselijke verhoudingen als een absolute centrale macht.
Moeder en zoon denken zo'n opvoedingsproces ook spanningen kunnen wegnemen traditionele plaatselijke gezagsdragers en de centrale regering. De arrogantie van beide zijden jaagt lokale gezagsdragers op stang tegen centraal aangekondige vernieuwingen. De eersten beschouwen elk initiatief van het centraal gezag als bemoeizucht en een aantasting van de relatieve zelfstandigheid die vorstendommen en steden al eeuwen genieten. Maar de verandering van dergelijke attitudes

met een degelijk opvoedingsproces neemt tijd in beslag.
Moeder en zoon herinneren zich maar al te goed het verzet in alle Provinciale Staten, eerst in Henegouwen, daarna in Brabant en ook in Vlaanderen. Er was het massaal protest van talloze instellingen en besturen. Maar ook wie voordeel kon hebben bij het indijken van de macht van plaatselijke potentaten veroorzaakte rellen. Dit gaf aanleiding tot de oprichting van stedelijke burgerwachten voor handhaving van de orde. De landvoogden Albert van Saksen-Teschen en Maria Christina, zuster van de keizer, schrokken van het protest. Ze raadden de keizer aan op enkele maatregelen terug te komen, maar de stijfkoppige Jozef II hield voet bij stuk. Als resultaat hiervan kreeg hij ongeveer het tegengestelde van wat hij wilde bereiken: meer in plaats van minder ongenoegen. Bovendien leek het wel of zijn regering steeds meer de greep op de gebeurtenissen verloor. In Oostende hoort men dat er in Antwerpen zelfs doden vielen onder de burgerbevolking tijdens het gewapenderhand ontruimen van het bisschoppelijke seminarie.
Uiteindelijk gaf de Keizer toe omtrent enkele gerechtelijke en bestuurlijke eisen, maar over de kerkelijke hervormingen wilde hij niet meer onderhandelen.

Eind mei is er heuglijk nieuws uit Brugge. Mathilde laat Jan en Madeleine en Elises ouders weten dat ze er flinke kleinzoon bij hebben. De bevalling was niet te moeilijk en Elise herstelt snel. Het jongetje schijnt het goed te stellen, ondanks de naam die zijn ouders voor hem bedachten, voegt Mathilde met enige ironie toe. Het werd Lodewijk. Zijn overgrootmoeder vraagt zich

af hoe je in Frankrijk kan uitleggen dat een Jean-Jacques voor een Louis kiest! Maar Jean-Jacques glimlacht en zegt dat ze het helemaal verkeerd voor heeft. Oorspronkelijk betekent Lodewijk *vrije strijder* en dat is het wat ze hopen dat hun zoon zal zijn. Jean-Jacques en Elise kunnen moeilijk vermoeden dat de naam Lodewijk later toch wat kopzorgen zal brengen.

Begin juli keren Maria en Mathilde terug naar Oostende. Ze zijn nog niet lang terug thuis wanneer de hele streek getroffen wordt door een heel zware windstorm. Op 13 juli heeft die zelfs het karakter van een grote wervelwind. Enkele weken later weet men dat de storm enorme schade heeft aangericht, niet enkel in Vlaanderen, Zeeland en Holland, maar vooral in Île-de-France, Picardië en Artesië. Wind en hagel vernielden zo ongeveer overal het bijna rijpe graan en men bereidt zich voor op een tekort aan meel en brood. Mathilde hoort van Parijse vrienden dat nu al kleine opstanden opduiken omwille van het reeds begonnen speculeren op de prijs van het meel.

Verder hoort Mathilde dat begin dit jaar het Edict van Versailles in werking trad. Formeel moet dit de discriminatie van veel niet-katholieken beëindigen. Het Edict herbevestigt wel de Katholieke Kerk als staatskerk zodat de katholieken een reeks voorrechten behouden ten aanzien van calvinisten, lutheranen en joden. Eigenlijk is het edict eerder een regeling tussen de Franse monarch en de Paus over kerkelijke aangelegenheden. De Franse Katholieke Kerk erkent hiermee het gezag van de paus als hoofd van de Kerk maar dwingt voorwaarden af die het gezag van de Franse koning bevoorrechtten. De kerk krijgt een duidelijk nationale identiteit gekenmerkt door een aanzienlijke

autonomie ten aanzien van de Paus. Minister Étienne Charles de Loménie de Brienne roept ondertussen op tot een algemene Franse Staten-Generaal die op 1 mei 1789 zal starten. Volgens Mathilde's vrienden wijst dat op spanningen tussen wie meer macht voor de Koning nastreeft en wie komaf wil maken met de absolute macht.

Mathilde denkt aan het gesprek met haar zoon, enkele maanden terug. Ze ziet hier een paralel met wat in de Oostenrijkse Nederlanden aan de gang is, ondanks het verschil in aanpak van beide vorsten. Het centrale bestuur wil kerk en geloofsvrijheid aanpakken maar ook de lokale macht onder controle krijgen. Ze weet niet wat de algemene Staten-Generaal concreet zal betekenen voor de Derde Stand in Frankrijk. De hervormingen van keizer Jozef II schijnen wat dat betreft duidelijker te zijn, of ze worden op zijn minst als dusdanig ervaren. Volgens Jan verklaart dat de steun die de Keizer geniet van de plattelandsbevolking. Het terugdringen van stedelijke belastingvoordelen, van gilden en van marktrechten is erg populair, zeker in de rurale streken waar er nog veel huisnijverheid heerst. Men staat er ook meer argwanend tegenover de Brabantse patriotten die voortdurend tot verzet aanporren. Dat stoken heeft de hand van vooral conservatieve bestuurders die het behoud van hun eigen privileges willen veilig stellen en de onwetende bevolking misleiden. De beweging die Jan Frans Vonck aanvoert is er dan weer op uit de macht van de stedelijke notabelen te vergroten, zo zegt men hier en daar. Toch is er ondermeer in Schorisse en Avelgem een zekere sympathie voor de fiscale rebellie tegen de Staten van

Vlaanderen.
"Je denkt dat we nogmaals donkere tijden tegemoet gaan?" vraagt Madeleine aan Mathilde.
"Ik vrees ervoor. Alles wijst in die richting. We voelen de spanning stijgen. Ik moet eerlijk zeggen dat ik denk dat Keizer Jozef II op desastreuze wijze in de juiste richting stuurt. Veel kleine machthebbers nemen zijn hervormingen niet in dank af," antwoordt Mathilde.
"Ik ben akkoord met Mathilde," zegt Karel. "En ik vrees dat die plaatselijke machthebbers met de steun van slecht gevormde pastoors erin slagen een groot deel van de bevolking die nauwelijks onderwijs heeft genoten, of enkel de meest povere kleine school heeft gekend, achter hen te scharen."
"Ja," meent Boudewijn, "het is nu wel duidelijk dat je over heel wat redeneerkunde moet beschikken om de ware aard van de argumenten voor en tegen de maatregelen van de Keizer te begrijpen."
"Om het maar niet te hebben over hoe de handelingen van de Keizer zelf te begrijpen," lacht Tiene. "Daar heb je een hele vlucht uilen voor nodig!"
"Een vlucht uilen," verwondert zich Gertrude.
Mathilde glimlacht. "We kregen onlangs een document in handen dat wellicht van de *Orde van de Volmaakbaren* afkomstig is," begint ze.
"En daarin konden we vernemen hoe die *Illuminati* nog altijd de kennis hoog in het vaandel dragen," gaat Gertrude verder. "Als herkenningsbeeld gebruiken ze Minerva's uil op een open boek. En daar moest ik aan denken: we zullen vele uilen nodig om de

duistere tijden met wijsheid te verlichten…”
“Wel een poëtische kijk op onze tijdsgeest,” meent Jan.
“Ja,” begint Madeleine, “als jullie zo spreken, kunnen we bevestigen dat jullie niet behoren tot wie de moederlijke taal veronachtzaamt. Het schoolhuis heeft zijn goede kanten…”
Iedereen lacht.
Madeleine denkt natuurlijk aan de *Verhandeling op d'Onacht der moederlyke Tael in de Nederlanden* die net anoniem werd gepubliceerd. De familie Lemaître heeft net als vele anderen het sterke vermoeden dat de tekst van de hand van Jan Verlooy is.
“Waarom Jan Verlooy?” vraagt Boudewijn.
“Als we die verhandeling lezen naast teksten waarvan we weten dat ze van Jan Verlooy zijn, dan zien we grote paralellen, denk ik,” zegt Jan. “Hij toont niet politiek territoriaal verbonden te zijn met de gewoontes en de taal van elke streek. Hij toont zijn bewogenheid met de volksmensen en het is wel duidelijk dat hij veel sympathie heeft voor de meer radicale ideeën die uit Frankrijk overwaaien. Dat klopt aardig met de toon van de verhandeling.”
Madeleine zegt: “Als ik hem enigszins begrijp betekent nationale soevereiniteit voor Verlooy ook volkssouvereiniteit. Hij schijnt Rousseau te onderschrijven die het hoogste gezag aan de koning onttrekt om het aan het volk toe te kennen.”
Mathilde vraagt: “Dus hij denkt dat iedereen zichzelf kan vertegenwoordigen, in directe democratie?”
Madeleine antwoordt: “Nee, ik denk niet dat hij Rousseau zo onvoorwaardelijk volgt. Hij is eerder voorstander van volksvertegenwoordiging en niet van zelfvertegenwoordiging.”

Boudewijn vraagt: “Denken jullie dat Verlooy dichter aanleunt bij Montesquieu?”
“Dat lijkt me waarschijnlijker, ja,” beaamt Madeleine. “Hij is pragmatischer over vertegenwoordiging dan wie het zelfbestuur en de zelfvertegenwoordiging voorstaat.”
“Maar ondertussen heb ik wel mijn bedenkingen over wat de onrust met zich meebrengt,” herneemt Mathilde. “Ik wil geen onheilsbode zijn, maar ik denk dat van het gestook tegen Keizer Jozef II niet veel goeds zal terecht komen… laten we hopen dat ik het mis heb.”

Dit jaar is de winter opnieuw erg koud. Rond nieuwjaarsdag schommelt in de Oostenrijkse Nederlanden de minimum temperatuur tussen de 16 en 19 graden negatief op de Réaumurschaal (20 tot 24 graden negatief op de Celsiusschaal). In Frankrijk wakkert die koude winter in combinatie met het meeltekort dat zich steeds meer laat voelen volgens sommigen de onrust alleen nog maar aan. De Lemaîtres houden zich op de hoogte en bereiden zich voor om familie of vrienden te ontvangen mochten die Frankrijk ontvluchten.
Ondanks de vrieskou zijn de vrienden uit Sluis op bezoek om samen met de Lemaîtres Kerst te vieren. Zij vertellen dat bij hen het schoolsysteem de schoolmeesters steeds beter in de hand houdt. Een terugkerend fenomeen was de bedenkelijke moraal van velen onder hen: hoererij, dronkenschap en ruzie in het openbaar werden weliswaar al lang aangepakt maar met wisselend succes. Veel schoolmeesters verwaarloosden daarbij het lesgeven zelf. Vaak werd de school te vroeg gesloten. De

kerkvaders maken zich ook zorgen over de slechte opvolging van de catechismus. Het goede nieuws is dat er eindelijk een teruglopende trend is waar het de tuchtiging van meesters betreft. De gaandeweg betere opleiding heeft blijkbaar een positief effect. Men pakt ook de aanwerving van nieuwe schoolmeesters ernstiger aan. De vergoedingen zijn nog altijd aan de magere kant, maar ook hier zie je toch een lichte verbetering. Kortom het schoolse onderwijs zit in de lift ginds in de Noordelijke Nederlanden.

Tijdens die kerstdagen is de hele familie verenigd. Jan en Madeleine toverden één van de bibliotheekruimtes om tot een gezellige zitplaats. Familieleden en vrienden hebben allemaal ergens plaats genomen.
“Grootmoeder, heb je geen verhaal voor ons?”, vraagt Jean-Jacques.
Mathilde denkt even na. “Heb ik jullie al over de gnomon van St-Sulpice verteld?” vraagt ze.
“Wat is een gnomon?” vraagt Gertrude.
“Het is een soort oriënterende wijzer. De afgeworpen schaduw volgt een een welbepaald traject, in functie van de schijnbare beweging van de zon. Door die schaduw te observeren, kan je elke dag zien wanneer de zon het hoogst staat en het dus precies middag is. Je kan er een uurwerk op afstellen,” weet Jean-Jacques.
Mathilde steekt van wal: “Juist. Maar de zonnewijzer van Saint-Sulpice is geen echte gnomon. Eigenlijk is het een op de grond vastgelegde zuid-noord lijn, waarop een lichtvlek valt. In het

glasraam boven de lijn zit een klein gaatje ongeveer 80 voet boven de grond. Daar schijnt de zon door en zorgt voor de lichtvlek.
In de eerste helft van deze eeuw was Jean-Baptiste Languet de Gergy pastoor van Saint Sulpice. In 1727 wilde hij zelf, ter plaatse, de "echte middag" meten, om precies te weten wanneer de klokken moesten worden geluid. Om die echte middag op de plaats van de Saint-Sulpice kerk kunnen waarnemen was een pendule-uurwerk niet genoeg. Die geeft de gemiddelde middagtijd geeft en houdt geen rekening met de variaties van de zonnemiddag. Die variaties zijn het gevolg van schommelingen bij de asrotatie van de Aarde. Jullie moeten weten dat de huidige wetenschappelijke waarnemingen aantonen dat de rotatie van de Aarde en de oscillatie van haar as alle schijnbare bewegingen van de zon kunnen verklaren. In de praktijk moet men in Saint Sulpice tot 16 minuten bijtellen of aftrekken van de pendule-tijd om de middag te geven voor die plaats. Gergy wilde dat De Sully in de kerk in de praktijk bracht wat hij schreef over aparente tijd en evenwaardige tijd om uurwerken te regelen en er gelijk de middagklok referentie van maken voor heel Parijs. Maar De Sully stierf een jaar later en in 1729 beschikte het Observatorium van Parijs over een zichtbare meridiaan waaruit men precies de gemiddelde middag kon afleiden. Toch wilde …"
"Was die berekening niet toegeven dat Galileu gelijk heeft?", onderbreekt Boudewijn. "Kwam die pastoor zo niet in conflict met de Kerk?"
Mathilde beaamt dat en vervolgt: "Toen Gergy zijn wens

oorspronkelijk uitte, zou de het idee dat de aarde beweegt nog tegen de kerk ingaan. Daarom was het wellicht eenvoudiger dit soort metingen aan een natuurkundig instituut toe te vertrouwen. De pastoor kon natuurlijk aanhalen dat hij de beweging van de zon wilde vastleggen, niet die van de aarde. En Jean-Baptiste de Gergy houdt vol.

In 1742 komt hij met een aangepast voorstel. Naast de juiste middag te bepalen wil hij ook een detailstudie maken van de Paas-equinox: *Ad Certiorem Paschalis Aequinoctii Exploratorium* laat hij later op het voetstuk van de gnomon zetten.

Toch is ook dat eerder een wetenschappelijke dan een religieuze bekommernis. Zoals jullie misschien weten is de obsessie van Christenen omtrent de precieze datum voor Pasen van tweeërlei aard: enerzijds wil men het exacte moment van de resurrectie weten. Dit moment stemt overeen met de Pessach, de joodse viering van de bevrijding van het Hebreeuwse volk uit de Egyptische slavernij. Je mag niet vergeten dat Jesus een Jood was en dat hij dit belangrijk feest met zijn discipelen vierde. Maar de Joden bepalen de Pessach aan de hand van een maan-zon kalender van 12 maanden die de maancycli volgen aangevuld met een variërende dertiende maand om de jaarlijkse omcirkeling van de zon bij te houden. Voor de joden is Pessach vrij eenvoudig vast te leggen op de volle maan van de eerste lente-maanmaand, 14 Nisan.

Tegenwoordig houden de bestuurders van de plaatsen waar christenen leven een jaarkalender van 12 maanden aan. Het aantal dagen per maand varieert, zonder rekening houden te met de maancycli. Om Pasen vast te leggen wordt dus een

andere tijdsberekening gevolgd. Uiteraard wist men reeds in de tijd van het Concilie van Nicea dat de lente-equinox rond 21 maart valt. Op dat Concilie besliste men dan ook dat Pasen de zondag zou zijn die volgt op de eerste volle maan na 21 maart. Daarmee was het religieuze aspect voor het vastleggen van het christelijk pasen opgelost.

Zoals jullie weten hebben we tegenwoordig de gregoriaanse kalender. Door de eeuwen heen ontstond er een mistelling van het aantal dagen en uren in een zonnejaar. En dat werd verbeterd, nadat Paus Gregorius rond 1580 de juiste datum voor de Paas-equinox liet berekenen door middel van een gnomon.

De Gergy heeft niet de bedoeling een nieuwe jaarrekening in te voeren. Hij wil enkel in de voetstappen van zijn Italiaanse voorgangers treden en hiervoor over de juiste meetinstrumenten beschikken. Een gnomon alleen is niet genoeg. De maanfases zijn eenvoudig te observeren. Bovendien is het paasfeest liturgisch vastgelegd in een soort fictieve eeuwigdurende maankalender die de gemiddelde bewegingen van een fictieve maan beschrijven.

Even een opmerking in verband met wat Boudewijn zei. Paus Benedictus XIV liet de werken van Galileu in 1757 uit de Index halen. Maar gelijk sinds zijn verkiezing tot Paus 17 jaar eerder, werd het duidelijk voor de clerus met interesse voor de wetenschap dat de kijk erop minder dogmatisch zou zijn tijdens dit pontificaat.

Uiteindelijk geeft De Gergy de toen nog jonge astronoom Le Monnier de opdracht een meridiaan aan te leggen in de kerk van Saint-Sulpice. Een zonnelichtvlek kruist dagelijks op de

echte zonnemiddag een in wit marmer ingebedde messing stang. De dag van de winter zonnewende valt de vlek op het hoogste punt van de op het noordeinde gebouwde obelisk doorgetrokken lijn. Die obelisk is nodig omdat de lichtvlek op de dag van de winter zonnewende anders zo'n 65 voet buiten de kerkmuur te zien vallen. De dag van de equinoxen glijdt de vlek over de koperen equinoxen cirkel niet ver van het altaar. De dag van de zomer zonnewende beschijnt de vlek dan weer het in een vierkante marmeren blok ingebed zuidelijke punt van de lijn. Zelfs vandaag nog gaat Le Monnier elk jaar op de dag van de zomerzonnewende de precieze plaats vaststellen van de zonnelichtvlek op de middaglijn in dat marmeren vierkant. Door die jarenlange observaties heeft hij de variatie in de obliquiteit van de aarde kunnen berekenen. Volgens wat hij aan de Academie der Wetenschappen meedeelde, zou die variatie zo'n 45 boogseconden per eeuw bedragen.

Ik vind de geschiedenis van de aanleg van de *meridiaan* van Saint-Sulpice, die verkeerdelijk *gnomon* wordt genoemd, een mooi verhaal. Het vertelt ons iets over hoe in de marge van de grenzen van twee denkwerelden te werken. Problemen bestaan er enkel als een denkwereld zich aan de andere wil opleggen.

Erg is wanneer wetenschap wordt gedogmatiseerd, maar ook wanneer een dogma als wetenschap wordt voorgesteld.

Het wetenschappelijk onderzoek hangt af van het bevestigen van hypotheses en van het aanvaarden dat hypotheses verkeerd kunnen zijn, of in andere opgaan. Er is geen absolute waarheid in de wetenschap. Le Monnier lijkt de hypothese van de variatie in de obliquiteit van de aarde te kunnen bevestigen met zijn

berekeningen. Op zich helpt die hypothese de hypotheses voor andere fenomenen te ondersteunen. En dat is het.
Een dogma is expressie van een groep die cultureel verbonden is of wordt. Een dogma als wetenschap voorstellen heeft het preken van de absolute waarheid als gevolg. We hebben al vaak gezien dat het preken van de absolute waarheid volgens culturele maatstaven een ramp is die in oorlog ontaardt.
Voor mij is Saint-Sulpice een minuscuul voorbeeldje van de cosmopolitische gedachte: een meetinstrument opnemen in een gebedsoord, tegemoetkomend zowel aan wetenschappers als aan priesters, die, elk op hun manier, gebruik maken van het instrument. De priester wil weten wanneer precies op te roepen tot het middaggebed en de bevestiging krijgen dat Pasen op het juiste moment wordt gevierd; de wetenschapper wil bijkomende observaties kunnen doen voor zijn astronomisch onderzoek."
Jean-Jacques zucht even. "Je kan zo boeiend vertellen grootmoeder. En de moraal van de vertellingen van Mathilde Larouge is volgens mij omvattender dan die van de fabels van Jean de La Fontaine".
Het hele gezelschap barst in vrolijk lachen uit. Na uitgebreid afscheid te nemen van elkaar en van het oude jaar, keren de bezoekers huiswaarts en trekken de huisgenoten zich in hun slaapvertrekken terug.

Het jaar 1789 is nog geen maand oud wanneer Johannes aan Jan meedeelt dat mevrouw Marie Van Den Heede haar eigendom in de Langestraat verkocht heeft aan een Antwerpse groothandelaar. Théodore Van Moorsel is één van de twee

directeurs van de *Compagnie d'Assurance de La Flandre Autrichienne*, enkele jaren eerder in Oostende opgestart door de Schot Herries. Johannes denkt dat dit het juiste moment is om samen met Van Moorsel te onderhandelen over mogelijke kapitaalinbreng, maar ook om over te verzekeren goederen te praten, nu duidelijk blijkt dat de toenemende onrust in Frankrijk naar de Oostenrijkse Nederlanden kan overslaan wat financiële operaties nog maar eens moeilijker kan maken.
Er volgen enkele weken van lange gesprekken en de familie Lemaître ziet hierna niet alleen haar belangen in de visserij en visverwerking maar ook in haar onderwijsactiviteit financieel beter omkaderd. Zoals Jan het verwoordt, is het absoluut nodig over eigen gelden te beschikken om het schoolhuis en hieraan verbonden onderzoek leefbaar te houden zowel aan de Keizerskaai, als in Brugge.

Maar het politiek klimaat blijft woelig.
In de Zuidelijke Nederlanden is het vooral onrustig in Brabant en Henegouwen. De plaatselijke bestuurders zijn niet te spreken over het intrekken, verbreken en annuleren van privileges ten gunste van een centraal bestuur met aangestelde ambtenaren. Wanneer kort daarop de aartsbisschop tussenkomt en protesteert tegen het regeringsonderwijs in het Seminarie-Generaal, krijgt de oppositie tegen de hervormingen van de Keizer meer de wind in de zeilen. Maar er is nog steeds geen unanieme veroordeling. De plattelandsbevolking blijft de hervormingen steunen. De kleine lieden in de steden zijn sterk beïnvloedbaar, waardoor je ze nu eens in de oppositie vindt, dan

weer onder de voorstanders. Overal duiken relletjes op.
In Frankrijk verzamelt men de *Cahiers de Doléances* voor de aangekondigde Staten-Generaal. Men start ook met de aanduiding en de verkiezingen van afgevaardigden voor de drie standen in die Staten-Generaal. De derde stand lijkt door te breken met de toegeving om zeshonderd vertegenwoordigers te sturen, net hetzelfde aantal als de eerste twee standen samen.
Van haar Parijse vrienden hoort Mathilde dat Nicolas de Caritat, Markies van Condorcet zich steeds openlijker opstelt om de vrouwen een grotere rol te geven in het politieke en wetenschappelijke leven. Hij zou erop gewezen hebben dat slechts een zeer kleine elite van aristocratische vrouwen wat heeft in te brengen en dan vooral om dynastieke redenen. Vrouwen in het algemeen hebben geen politieke rechten, stemmen niet en bekleden geen politiek ambt. Mathilde is helemaal akkoord dat het niet kan blijven duren om vrouwen nog als "passieve" burgers te laten doorgaan aangewezen op mannen om te bepalen wat het beste was voor hen.
De Staten-Generaal zal in Versailles zal plaatsvinden. Zoals vele andere afgevaardigden komt Maximilien de Robespierre in het voorjaar in Parijs toe. Hij vertegenwoordigt de Derde Stand voor zijn provincie. Over enkele maanden zal hij deel uitmaken van de Nationale Grondwetgevende Vergadering en de *Club der Jakobijnen* vervoegen. Hij verklaart nogmaals geen monarchist maar ook geen republikein te zijn en hij blijft zich verzetten tegen de doodstraf.
Op 5 mei wordt de Staten-Generaal plechtig geopend en iedereen zoekt zijn plaats op. Rechts van de voorzitter zitten de

edellieden, kerkelijke leiders en monarchistische burgers die het bestaande regime zonder meer in stand willen houden. Links van de voorzitter zitten de seculiere liberalen die de macht van de traditionele orde wil doorbreken ten bate van de burgerij.
Over het gewone werkvolk en diens deelneming aan het uitoefenen van de macht spreekt niemand. En zelfs mocht iemand hierover praten, de Staten-Generaal zou niets veranderen aan de stand van zaken. De traditie is per stand te stemmen en elke stand heeft 1 stem. Dat betekent uiteraard een groot voordeel voor de conservatieven van de Eerste en Tweede Stand. De uitslag is zo ongeveer altijd 2 tegen 1. De vertegenwoordigers van de Derde Stand eisen hoofdelijke en gezamenlijke stemming. Dat zou hen in het voordeel brengen. Niet alleen beschikken ze over evenveel plaatsen als de beide andere Standen maar ze weten op steun te kunnen rekenen van medestanders uit de kleine aristocratie in de Eerste Stand.
Matilde krijgt nu tot twee brieven per week van haar franse vrienden. Ze volgt de gebeurtenissen vrijwel op de voet. Zo weet ze eind juni al dat de Staten-Generaal zichzelf heeft uitgeroepen tot *Assemblée Nationale*, nadat de Koning de eisen van de Staten-Generaal verwierp. Half juli weet Mathilde dat er een akkoord is in het *Assemblée* niet uit elkaar te gaan vooraleer het land een grondwet heeft zodat de bijeenkomst nu geldt als *Nationale Grondwetgevende Vergadering*. Ze verneemt ondertussen dat Jean-Joseph Mounier een verklaring heeft opgesteld van de natuurlijke en niet te verjaren rechten van de mens.
De Markies van Condorcet apprecieert ondertussen de protesten van vele vrouwen in de *Cahiers de Doléances* tegen de gang van

zaken in Frankrijk. Hiermee leggen ze in de praktijk een politieke verklaring af.
Tot echt bloedige rellen was het eind april gekomen, toen het gerucht rondging dat de groothandelaar in papier Jean-Baptiste Réveillon de lonen van zijn 300 arbeiders zou verlagen en een voorstel zou indienen om de vaste broodprijs af te schaffen. Réveillon, die ook interesses heeft in de ballon-productie met het speciaal azuurblauwe behangpapier voor de ballonnen, nam daarop de vlucht naar Engeland terwijl zijn huis en de inboedel grotendeels in vlammen opging.
Voorlopig eindigen de rellen met het bestormen van de Bastille-gevangenis. Daar nemen ook vrouwen aan deel. Vooral markt- en wasvrouwen organiseren zich steeds beter om te protesteren tegen haar slechte economische toestand.
In al die maanden laat de slechte graanoogst van vorig jaar zich echt voelen. Op veel plaatsen heerst er hongersnood. Zo neemt generaal Jean-Pierre du Teil niet ver van Dijon de beslissing een hongeropstand te onderdrukken. Hij vertrouwt de opdracht toe aan de jonge luitenant Napoleon Bonaparte.

Ook in Oostende is door voedselschaarste de spanning voelbaar. Wanneer het er echt lelijk uitziet besluit het schepencollege onder leiding van André Van Iseghem premies toe te kennen aan wie graan naar Oostende brengt. Ondertussen wordt de tol op graan afgeschaft. Maar een reden om de stad te verlaten is er voorlopig niet denken Mathilde, Jan en Madeleine. De activiteiten van het schoolhuis lopen gewoon door. In de kleine gemeenschap proberen schoolmeesters, kinderen en ouders zo goed mogelijk

solidair te zijn onder elkaar.
Terwijl in de Oostenrijkse Nederlanden de plattelandsbevolking haar sympathie blijft betuigen voor de hervormingen van de Keizer, kent Frankrijk een echte boerenopstand ondanks de eerste stappen om de feodale rechten af te schaffen. Voor de enen gaat die hervorming niet vlug genoeg voor de anderen gaat ie te ver…
Het Prinsbisdom Luik heeft grenzen zowel met de Oostenrijkse Nederlanden als met Frankrijk. Het nieuws over de bestorming van de Bastille in Parijs veroorzaakt er een plaatselijke opstand. De autoritair regerende Prins-Bisschop wordt verjaagd. In de stad Luik waren er al langer conflicten tussen de industriële burgerij, de lagere clerus, de adel en de autocratische Prins-Bisschop. Al snel blijkt de industriële burgerij over voldoende middelen en macht te beschikken om het stadsbestuur over te nemen. Daarbij slaagt ze erin de adel en de geestelijkheid te dwingen het grootste deel van hun privileges af te staan. De opstandelingen in het prinsbisdom willen hervormingen zoals die van de Oostenrijkse Keizer om komaf te maken met de eeuwenoude privileges van de clerus en adel. Maar terwijl dit in de Oostenrijkse Nederlanden centraal gebeurt met hiervoor aangestelde ambtenaren zou in Luik een meer directe actie van de industriële burgerij voor de verandering zorgen. Hoe dan ook is de opstand in Luik een motivatie voor de opstandelingen in Brabant en Henegouwen en sinds kort ook in enkele Vlaamse steden. Het verzet tegen de centrale besluitvorming heeft in de Oostenrijkse Nederlanden stoelt echter op twee totaal tegengestelde motivaties. De Keizer is wel de geviseerde figuur

maar de conservatieven willen hun privileges herwinnen, terwijl wie zoals de Luikenaars met de Fransen sympathiseert een meer veralgemeende inspraak willen in de besluitvorming.

Tegen eind oktober hangt er in de Oostenrijkse Nederlanden een meer bedreigende sfeer mede door Parijse gebeurtenissen. Er komt een nieuwe massale opstand deels als gevolg van een wellicht sterk overdreven bericht in een aantal nieuwsbladen, als zou de kokarde onteerd zijn op het koninklijk paleis. Daar was er een een enorm feestmaal net terwijl de hongersnood in heel Frankrijk toeslaat. De protestmars naar het koninklijk paleis telt vooral volksvrouwen. Dat wordt snel verder verteld niet enkel in Frankrijk maar ook erbuiten. Één van de vrouwen is Pauline Léon. Zij eist algemene politieke rechten voor de vrouw en zal later ook de wapendracht voor vrouwen verdedigen, tijdens de korte bestaansperiode van de *Société des Citoyennes Républicaines Révolutionnaires*. Ze volgt hierin anderen inclusief van Nicolas de Caritat die met zijn artikelen in het *Journal de la Société* gedurende heel dit jaar 1789 de politieke rechten van de vrouwen blijft verdedigen.

Het blijvende dreigend graantekort, de voortdurende onlusten in Parijs en de opstand in Luik tegen de autoritaire Prins-Bisschop wakkeren uiteindelijk ook in Oostende oproerige geesten aan. Op het eind van dezelfde maand oktober is er aan de Keizerskaai wie vreest dat de vlam in de pan zal slaan wanneer het bericht komt dat de Oostenrijkse troepen een bloedige nederlaag leden te Turnhout. Men hoort steeds meer

spreken over twee aanvoerders tegen de Oostenrijkse Keizer, Hendrik Van der Noot en Frans Vonck. Daarom zijn Jan en Madeleine zijn blij te zien dat ondanks alles veel Oostendenaars eerder kalm blijven en hun vrees wellicht ongegrond is. Enkel de Oostenrijkse generaal Graaf De Rindsmaul die ter plaatse is ingekwartierd maakt zich erg druk. Hij laat een vergadering van het college der schepenen samenroepen door de burgemeester en verklaart dat de corporaties te willen bewapenen om de stad te verdedigen. De corporatie-dekens, Burgemeester Van Iseghem op kop, vinden echter dat dit niet aan de orde is. Wanneer de generaal toch kanonnen begint te plaatsen op de fortificaties, stellen burgemeester en schepenen voor bloedvergieten te vermijden door zo nodig gewoon de poorten van de stad te openen. Daarop ziet de graaf in dat hij die beslissing beter kan aanvaarden en hij verlaat de stad met heel het garnizoen.

In Frankrijk gaat de confrontatie tussen de verschillende standen gewoon door. De sfeer is nu verbetener. Men spreekt openlijk van revolutie en steeds meer stemmen gaan op om de oude aristocratie gewoon aan de kant te zetten. Er zijn er zelfs die de hele aristocratie aan de kant willen zetten, ook dat deel dat toch in eerste instantie de republikeinse ideeën verspreidt. De regering zou niet langer in handen van de adel mogen blijven. Vooral de Kerk krijgt veel te verduren. In november worden alle kerkelijke bezittingen in beslag genomen. Priesters zullen voortaan door de Staat bezoldigd worden. De kerkelijke tienden waren al eerder afgeschaft. De door de kerk georganiseerde armenhulp en scholen vallen stil.

Dit soort berichten maakt dat de conservatieven in de Oostenrijkse Nederlanden al snel elke revolutionaire wind uit Frankrijk afdoen als het boze werk van de duivel terwijl ze wel eender welke Keizerlijke poging tot hervorming blijven dwarsbomen. In vergelijking met de zuiderburen gaan de hervormingen van de Keizer minder ver maar ze zouden wel eens snel armslag kunnen geven aan wie met de Franse revolutionairen sympathiseert. In Brabant bestaat er nog steeds een alliantie tegen de Keizer tussen wie het vandaag toch zo ongeveer over alles oneens is, behalve de wens om de Keizer te zien vertrekken.
Nu vreest Mathilde dat ze echt gelijk had, toen ze indertijd het begin van een inlandse oorlog tussen verschillende standen maar ook tussen mensen van dezelfde stand zag opduiken. Slecht geïnformeerde volgelingen van tegenstrijdige leiders met tegenstrijdige vaak dogmatische informatie staan tegenover elkaar. En dat zou snel kunnen leiden tot het bloedbad dat de schepenen willen vermijden. Mathilde raadt haar zonen in Oostende en in Lille aan zich klaar te maken om met hun familie elders onderkomen te vinden, en stelt voor om alle vrienden van de Keizerskaai en het Brugse schoolhuis hierin te betrekken. Hier in de kuststreek lijkt Sluis nogmaals de uitwijkhaven te zullen zijn.

Er breken vier zware en moeilijke jaren aan voor de familie Lemaître. De drie onderwijzerskoppels willen hun project aan de Keizerskaai niet laten verkommeren maar zullen in die periode slechts zelden samen in Oostende verblijven.

Het begint al dadelijk op 11 januari van 1790, wanneer de *Confederatie van de Verenigde Nederlandse Staten* zichzelf onafhankelijk verklaart van de Oostenrijkse kroon. De leiders met Hendrik Van der Noot voorop spreken over gewonnen vrijheid. Het lijkt er wel op dat Keizer Jozef II buiten gesloten is. In het kielzog van Brabant hebben alle landsdelen van de Zuidelijke Nederlanden op het hertogdom Luxemburg na zich onafhankelijk verklaard. De confederatie organiseert zich in een Staten-Generaal en kondigt het *Tractaet van Vereeninge* af. Dit inspireert zich op de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring en op de organisatie van de Noordelijke Verenigde Provinciën. Maar alles laat vermoeden dat er veel obstakels zijn. Uiteindelijk zal de confederatie een erg korte leven beschoren zijn…

De conservatieven willen snel terug naar de machtsstructuur zoals die was vóór de door Keizer Jozef II ingevoerde veranderingen. De aanhangers van de ideeën van Rousseau daarentegen willen de weg van de Fransen volgen. Dergelijk grote verschillen blijken onoverbrugbaar. Het voorstel van de Henegouwse Staten om nieuwe instellingen voor te bereiden om 'de Natie' te vertegenwoordigen zorgt onmiddellijk voor ongerustheid en agressie jegens de vernieuwers. De conservatieve meerderheid van de Brabantse Staten stelt op 30 januari de in de confederatie verblijvende Pruisische generaal Schönfeldt aan als opperbevelhebber van het leger. Een dag later laat kardinaal Franckenberg van zich horen met een vastenbrief. Hierin veroordeelt hij uitdrukkelijk de aanhangers van nieuwe ideeën zoals de scheiding van Kerk en Staat.

Handig bespeeld door de oude gevestigde machten zullen eerst

de stedelijke middengroepen en daarop de plattelandsbevolking zich keren tegen de aanhangers van Vonck. Het was nochtans hij die hen nota bene een plaats in het landsbestuur wilde geven. Het conflict groeit wanneer de groep die zich in Rousseau inspireert na de adel, de geestelijkheid en de boeren nu ook de Brusselse gilden tegen zich krijgt. Op massabijeenkomsten komen gewapende gildeleden en boeren op tegen nieuwe ideeën tegen tolerantie en tegen de aanhangers van Vonck. Kranteneigenaars wakkeren de afkeer verder aan tegen wat ze de antireligieuze filosofie noemen.
De familie Lemaître staat dank zij het schoolhuis goed aangeschreven bij de verschillende bevolkingsgroepen van Oostende maar toch is Jan ongerust. Hij weet maar al te goed hoe door haatpredikers van de conservatieve kerk opgezweepte lieden zonder meer tot gewelddaden kunnen overgaan. Boudewijn en Gertrude zijn kritisch ten aanzien van bepaalde houdingen van weinig geschoolde pastoors, maar ze zijn wel goed thuis in de katholieke gemeenschap van Oostende. Karel en Tiene houden zich eerder op de vlakte. Over hen kan eender wie natuurlijk gemakkelijk aanvoeren dat ze, door zo lang met Jan en Madeleine samen te werken, toch wel een beetje verdacht zijn waar het om kerkelijke aangelegenheden gaat. Jan stelt voor dat Boudewijn en Gertrude op de Keizerskaai intrekken en indien mogelijk een deel van het schoolhuis open houden terwijl ze zelf Oostende voorlopig verlaten. Officieel nemen ze een pauze voor opzoekingswerk en om te schrijven. Karel en Tiene blijven voorlopig en zullen de stad verlaten wanneer meer mensen dit doen.

Iedereen is ervan overtuigd dat het om een korte afwezigheid zal gaan maar toch is het afscheid vrij emotioneel. Net voor Carnaval vertrekken Jan, Madeleine en Mathilde naar Sluis met medename van hun belangrijkste studiemateriaal.
Het drietal trekt in bij hun bevriende schoolmeesterfamilie. Hier horen ze van de opperstuurman die al eerder verhalen uit het buitenland meebracht over het werk van Andrew Bell in Madras, in OostIndië. Andrew verblijft er sinds 1787 en is ondertussen kapelaan van enkele Britse regimenten aldaar. Sinds hij vorig jaar benoemd werd tot hoofdinspecteur van een weeshuis voor de onwettige en verweesde zonen van officieren, geeft hij vaak lezingen. Hij beweert ondermeer te hebben gezien hoe Malabar-kinderen anderen het alfabet aanleren door in het zand te tekenen. Daarom nam hij het besluit iets gelijkaardigs te doen in het weeshuis: slimme kinderen nemen de leiding over degenen die minder slim zijn. Hij stelt zich duidelijk op tegen lijfstraffen en ontwikkelde blijkbaar een systeem van beloningen.

In Frankrijk is er wie de rurale bevolking opzweept tegen het voorstel van secularisering van de sociale functies van de Staat. De agitatie startte toen de *Constituante* besloot dat priesters een constitutionele eed van trouw moeten zweren om erkend en betaald te blijven. Contemplatieve kloosterorden moeten verdwijnen en bischoppen die de eed niet afleggen worden afgezet en vervangen door constitutionele ambtsgenoten. De protesten geven aanleiding tot een bittere verdeeldheid van de bevolking hoofdzakelijk in rurale gebieden en in het westen van het land. Ze dragen bij tot de impopulariteit van de aan de gang

zijnde hervormingen die steeds vaker met de naam *Revolutie* worden aangewezen.
Mathilde hoort van haar in Rijsel achtergebleven familie dat de zoon van Emilie de Châtelet zich als hertog van Châtelet voorstelt. Hij trad niet in zijn moeders voetsporen. Hij toonde weinig interesse voor het zuiver wetenschappelijk onderzoek, ondanks zijn moeder's pogingen die ondermeer *Institutions de physique* aan hem had opgedragen. Hij koos voor een militaire carrière. Tot 15 juli van vorig jaar was hij kolonel van de Gardes Françaises, het elite-korps in dienst van de koning. Tijdens zijn kort mandaat werd hij snel impopulair onder zijn soldaten die vaak uit het volk voortkwamen. Zij sympathiseerden met de vertegenwoordigers van de derde stand terwijl hun kolonel duidelijk de adel vertegenwoordigt in de Staten-Generaal. Daar blijft hij de koning trouw en houdt ondermeer aan dat enkel de koning beschikt over het recht om oorlog en vrede te verklaren. Nee, denkt Mathilde, dat is echt de zoon van zijn vader, niet de zoon van zijn moeder…

In de net opgerichte *Confederatie van Verenigde Nederlandse Staten* is het ondertussen overduidelijk dat de conservatieve Statisten niet de minste interesse hebben voor door het volk verkozen vertegenwoordigers in het staatsbestuur. Eindelijk begrijpen de beter geïnformeerde boeren en textielarbeiders dat de hervormingen van Keizer Jozef II dichter bij de eisen van de Derde Stand aanleunen. Die hervormingen komen ook iets meer tegemoet aan het gewone volk dan de voorstellen van de Statisten. Ze tonen de Keizer te steunen, door zwarte kokardes

op te spelden.
Maar Jozef II sterft eind februari aan een tuberculose-infectie. Zijn jongere broer Leopold II volgt hem op en kan niet begrijpen waarom de hervormingen van zijn broer die precies gelijk zijn aan dewelke succes hadden in Toscane, in de Nederlanden op zoveel tegenstand stuiten. Zelfs nadat hij akkoord gaat om een aantal beperkende maatregelen tegen de kerk te laten vallen, wil de Staten-Generaal van geen ophouden horen. Het Oostenrijks gezag moet weg. Punt.
De familie die zich in Sluis verblijft is vaak sneller dan wie in Oostende bleef op de hoogte van wat in de *Confederatie van Verenigde Nederlandse Staten* gebeurt. Zo verneemt Mathilde dat in de Staten van Limburg en Overmaas de bevolking veel twijfels heeft. Veel vrijwilligerskorpsen zijn niet zomaar bereid de eed van trouw af te leggen aan de Staten van Brabant, die ze te behoudsgezind vinden. Dat heeft tot gevolg dat amokmakers in dienst van de conservatieve aristocratie en clerus de onwetende bevolking van Brussel en omstreken ophitsen. De huizen van sympathisanten van de meer liberale Franse omwenteling worden systematisch geplunderd en vernield. Daarbij is er een haatcampagne tegen de aanhangers van Jan Frans Vonck. Hij en zijn ambtsgenoot Verlooy sturen de opstand tegen het Oostenrijks gezag niet richting terugkeer naar de privileges van aristocratie en kerk zoals Hendrik van der Noot dat wenst. Beiden verdedigen ze het Montesquiaanse model met de scheiding der machten en met meer inspraak van de rest van de bevolking. Hoewel de Statisten erin slagen veel aanhangers van Jan Vonck en Jan Baptist Verlooy naar Frankrijk te doen

vluchten, blijven er verzetshaarden in Limburg, Gent en Henegouwen.

Jan en Madeleine zijn het eens met Mathilde dat de *Confederatie der Verenigde Nederlandse Staten* geen lang leven beschoren zal zijn. Het is nu zeker dat er helemaal geen sprake is van een omwenteling. Er is gewoon een soort politieke contra-reformatie aan de gang door wie de macht bezigt waarover ie nog beschikt om alle oude privilegies terug te winnen. De eerste en tweede stand heeft korte tijd handig gebruik gemaakt van de verdedigers van de derde stand om haar positie tegen de Oostenrijkse Keizer te versterken. Nu de Statisten van oordeel zijn de macht te hebben terug gewonnen, willen ze die ongewenste bondgenoot zo snel mogelijk afstoten.
“Er is zelfs een genie op het idee gekomen om penningen uit te geven met dezelfde leeuw die tweehonderd jaar geleden diende om de opstand tegen Spanje te gedenken,” zegt Jan wat ironisch tegen zijn gastheer en gastvrouw. “Die oude Heren, die altijd gedacht hebben in termen van macht en volgzaamheid van de onwetende knechten, tonen hiermee duidelijk dat ze inderdaad in het verleden leven.”
“Verder begrijp ik niet goed de informatie als zouden plots veel mensen met oranje kokardes rondlopen. Wat betekent dat nu?” vraagt Mathilde. “Is het nog maar eens een voorbeeld hoe men bijna iedereen naar zijn hand kan zetten zolang men de mensen maar onthoudt van kennis en informatie? Ik kan me moeilijk voorstellen dat een groot deel van het gewone volk zich plots verbonden voelt met het huis van Oranje en dat wie van een

Katholieke Republiek droomt, de protestantse *Republiek der Zeven Nederlanden* als voorbeeld, laat staan als bondgenoot wil."
Hun gastheer moet even lachen. "Misschien kunnen we een generaliteit-kokarde ontwerpen. We schenken twee exemplaren aan elke inwoner van Staats-Vlaanderen, met de vraag er een te geven aan de inwijkelingen uit Vlaanderen. We kunnen een soort grensoverschrijdende generaliteit eisen waarop onze Staten-Generaal en de Staten-Generaal van Van der Noot en Van Eupen mogen ruziën over wie er het bestuur van neemt."
"Vergeef mij mijn onwetenheid," zegt Madeleine, "maar wie is Van Eupen?"
"Ik las over hem een paar dagen geleden in de courant. Kanunnik Petrus Van Eupen is de allesdoener voor Bisschop Nelis van Antwerpen. Hij is ultramontaan en heeft van bij de start de hervormingen van Jozef II bestreden. Hij werkte zich op tot belangrijkste adviseur van Hendrik Van der Noot. Maar ik wilde graag weten Mathilde, wat je ons kan vertellen over wat je uit Lille te weten kwam."
"Mijn zoon die in Lille achterbleef," steekt Mathilde van wal, "schreef me dat Jan Vonck en Jan Verlooy ginds verblijven, sinds Van der Noot en zijn aanhangers de intolerantie aanwakkerden. Ze hebben blijkbaar afgesproken samen enkele teksten te schrijven of opnieuw uit te geven en te verspreiden. Ik denk dat ze de link willen maken tussen het eerdere despotisme van de Keizer waar ze zich tot vorig jaar tegen verzetten en wat ze het huidige despotisme beschouwen van wie de Staten-Generaal vandaag beheerst. Ik herinner jullie aan de woorden van Verlooy in *Les intrigues du despotisme demasquées*. Hij zegt: '*Mais le*

Despotisme! le Despotisme, qui ne regne que par la crainte, qui selon sa monstreuse nature doit toujours ou fraper, ou tenir le bras levé, cherchoit des victimes pour inspirer la terreur.' Verder kan je stellen dat hij iedereen oproept om zich te verzetten tegen gelijk welke vorm van bewind waarbij de macht in handen is van één persoon.
Wanneer ze vluchten voor de bedreigingen van een door conservatieven opgehitste slecht geïnformeerde bevolking en zich in Lille vestigen, schrijft Verlooy dat de Statisten zich reeds in december 1789 op wederrechtelijke wijze van de macht en de soevereiniteit hadden meester gemaakt. Ze verjoegen Jozef II, maar doen precies hetzelfde: ze gedragen zich despotisch. Dat is de stelling die hij aanhoudt, zowel in zijn '*Projet raisonné*' als in het pamflet '*De Nederlandsche volksgezinde*' wanneer hij zegt: '*Dogh Staeten zonder Souvereyn, of Souvereyn zonder Staeten, zyn 't zelve. Dit zyn altyd dwingelanden, Despoten.*' In '*H. Van der noot ontmaskert*' schrijft Verlooy dat '*staeten zonder Prins, niet min tyrannen zyn als eenen Prins zonder staeten*'. Hij voegt er aan toe hoe verkiezingen te organiseren, iets wat de conservatieven niet willen.
In zijn '*Brief van de Vluchtige Nederlanders*' die hij, net zoals '*Projet raisonné*' ondertekent met '*De Nederlandsche volksgezinde*' en liet verspreiden vanuit Lille, heeft hij het over de aantijgingen tegen van oproerigheid beschuldigde volksgroepen: '*Maer wat oproerigheid vind men in de volkskeuzen die reeds geschied zyn in Gend, Doornik, Ostende, Meenen, Mechelen, …? Zyn die Vandernootsche afgoderyen en boere processien naer de hoofdsteden niet tienmael oproeriger, als eenen keus binnen elke*

parochie?' Je voelt Verlooy's gedrevenheid als je zijn teksten leest. En het is gemakkelijk te zien dat Jan Vonck nog wat radicaler is dan zijn collega."
"Maar hoe ziet Verlooy de organisatie van de bestuurszaken?" vraagt Mathilde's gastheer verder.
"Hij spreekt net als de Amerikanen en de Fransen over de noodzaak van een grondwet. En die moet stevig zijn. Daar had hij het al over in 1787 toen hij zei: '*Une Constitution née au hazard, une Constitution trouvée ou composée nonchalamment ne promettroit pas de durée. L'ouvrage de votre vigueur vous sera plus cher & sera plus solide!*' Volgens hem is geen goede politiek mogelijk zonder goede structuur."

Een onrustige *Confederatie der Verenigde Nederlandse Staten* is niet de wens van de belangrijkste koningshuizen. Die willen in de eerste plaats de Zuidelijke Nederlanden als buffer tegen de verspreiding van de franse republikeinse gedachten waar tegenwoordig geen of nauwelijks plaats is voor een vorstenhuis. Eind juli maakte de Conventie van Reichenbach een eind aan de openlijke rivaliteit tegen Oostenrijk. Zo valt de Pruisische steun aan de Confederatie weg. En nu, twee maand later, in Den Haag, tekenen vertegenwoordigers van de keizer, van Pruisen, van Groot-Brittannië en van de Verenigde Provinciën een conventie die de voorwaarden voor het herstel van het keizerlijk gezag vastlegt, waarbij alle eerdere keizerlijke hervormingen op kerkelijk, bestuurlijk en gerechtelijk gebied worden ingetrokken. Dat is de doodsteek voor de Onafhankelijke Staten zoals de Statisten van Hendrik Van der Noot die zien. Ze kunnen immers

moeilijk blijven strijden enkel met de bedoeling zelf aan de macht te blijven tegen de Oostenrijkse Keizer wanneer de koningshuizen, het Oostenrijkse incluis, het herstel van alle privileges waarborgen.

Sinds het begin van het avontuur van de Confederatie zijn Jean-Jacques, Elise en de kleine Lodewijk zonder grote zorgen in Brugge gebleven. Van de spanningen tussen aanhangers van Vonck en Verlooy en aanhangers van Hendrik Van der Noot is hier niet veel te merken. Over het algemeen voelde men oorspronkelijk een zekere sympathie voor de opstandelingen die neigen om niets aan de oude toestand te veranderen. Enkel uitgesproken keizergezinden krijgen het nu en dan zwaar te verduren, in die maanden waarin men dacht dat de Oostenrijkers Vlaanderen voorgoed hadden verlaten.
Dat ziet Jean-Jacques ook op jaarmarkten en andere handelsplaatsen. Hij beweegt zich vrij gemakkelijk onder gildeleden van verschillende ambachten en neringen en kent de belangrijkste stokhouders die veilingen en openbare verkopingen leiden. Van de oude stokhouder Greysel weet hij dat men in Brugge heel goed overweg had gekund met het bestuur van Keizerin Maria Theresia en dat ook haar kort geleden overleden zoon oorspronkelijk goed onthaald was bij zijn eerste bezoek aan Brugge kort na zijn troonsbestijging tien jaar geleden.
Maar in Brugge gebeurde wat Maria Theresia gevreesd had, haar ongeduldige zoon kennende. Hij pakte zijn hervormingen erg radicaal aan en de op haar privileges gestelde bevolking van

kleine adel, clerus, gilden en dekens kwam onmiddellijk in opstand tegen die despotische wil om te moderniseren en komaf te maken met lang geleden vastgelegde regels en plaatselijke wetten en bestuursvorm. De aansluiting bij de Brabantse Omwenteling liet niet lang op zich wachten. Meer liberale Vonck-aanhangers deden eerst wel mee maar toch volgde Brugge snel de lijn van de Statisten van Van der Noot.

Zowel de oude Greysel als de jonge Greysel komen goed overeen met Jean-Jacques, en plagen hem regelmatig met de keuze van de naam voor zijn zoon… Lodewijk… denken Jean-Jacques en Elise al aan een Lodewijk XVII? grappen ze vaak. Hoe je in hetzelfde gezin een Jean-Jacques en een Lodewijk kunt aantreffen, grappen ze ook. Jean-Jacques herhaalt dat ze zich eerder lieten verleiden door de etymologische betekenis *vrije strijder* en, met wat schroom voegt hij eraan toe, heel misschien ook door de Duitse verbuiging Ludwig. Dat is de naam van wonderkind Beethoven niet van een monarch met absolutistische neigingen.

Jean-Jacques prijst de vriendschap van de traditioneel katholieke Greysel familie en de Greysels hebben veel bewondering voor de wijze waarop Jean-Jacques erin slaagt om jonge mensen te laten nadenken en te laten spreken soms over de moeilijke grenzen heen van stand, nering of ambacht, op een aanvullende en niet op een aanvallende toon. Die vriendschap is erg belangrijk voor de erkenning van hun werk ook door wie zich bedenkingen maakt over een schoolhuis buiten de controle van de kerk, waar een vrouw nauw bij betrokken is en bovendien voor zowel jongens als meisjes. Jean-Jacques’

vreugde is uiteraard groot als de jonge Greysel hem aankondigt dat er een kleine Hanne het levenslicht zag op 7 september en dat Jean-Jacques en Elise over enkele jaren alvast op een Greysel-leerling kunnen rekenen.
Brugge ligt slechts op vier uur gaans van Sluis en dus had de familie het niet nodig gevonden de Brugse tak eerder dan nodig uit voorzorg naar Sluis te brengen. De zomermaanden waren misschien wat benauwender voor keizergezinde Bruggelingen, maar ook wat dat betreft kunnen Jean-Jacques en zijn gezin gerust zijn. Hun standpunten in verband met het onderwijs zijn gekend en het schoolhuis ook. Maar er is een traditie onder de leden van de Lemaître-familie geen aanmatigende houdingen aan te nemen. De invloed van de kerk in het gemeentelijk onderwijs wordt niet zomaar in het openbaar veroordeeld. Het pedagogengezin wijst op mogelijk machtsmisbruik van keizergezinden, van conservatieve Statisten en van liberale aanhangers van Vonck en Verlooy. Het is er hen om te doen mensen te helpen nadenken. Enkel een of ander kleinzielige haatdragende pastoor kan hen vanop de kansel met woorden bedreigen, maar, zoals de Greysels zeggen, ze zijn beschermd door hun eigen integriteit, zelfs in deze verwarde tijden…
Mathilde heeft ondertussen ingezien dat het in de Zuidelijke Nederlanden alles bij elkaar rustiger is dan in Frankrijk. Ze begrijpt vandaag hoe het vrijheidsprincipe kan misbruikt worden door de liberalen die gaandeweg eender welke professionele vereniging als een aantijging beschouwen tegen het recht op vrij ondernemen. Ze spreekt er met Jan over. Kan alles zomaar, en kan iedereen zomaar doen wat ie wil. Kan je

een gemeenschap organiseren zonder vaste structuren? Wanneer? Wat houdt dat in op gebied van vorming, onderwijs, kennis en wetenschap?

Gaandeweg wordt het de familieleden die in Sluis verblijven duidelijk dat ze misschien wat te snel hebben gereageerd ten aanzien van wat iedereen als een dreigende toestand beschreef. Karel en Tiene laten weten dat burgemeester André Van Iseghem weliswaar vaak naar de Staten van Vlaanderen trekt maar dat alles bij elkaar de toestand in Oostende rustig is. Het schepencollege houdt de stad onder controle ondanks de oorspronkelijke verdeeldheid tussen wie de Keizer weg wilde om terug naar vroeger te keren, wie een nieuw beleid zonder hem en wie hem terug wil. Misschien speelden de dood van Jozef II, de beloften van zijn broer en het slecht georganiseerde patriottenleger hierbij een rol. Het gaat allemaal een beetje aan de Oostendenaars voorbij.
In wat meer bedekte termen schrijft Karel dat de volgelingen van Van der Noot analfabete werkers en boeren ophitsen om de huizen van wie bekend staat als aanhanger van Vonck te plunderen. Je kan weer eens vaststellen hoe de Heer zich nog maar eens laat misbruiken op dit minuscule stukje planeet waarover de machthebbers de leuze *Domini Est Regnum,* het Koninkrijk van de Heer, uitspreiden. Die aanhangers zijn in Oostende wel erg discreet, als ze al bestaan, grapt Karel, want van terreurdaden tegen het schoolhuis bijvoorbeeld is niets te merken. Trouwens voor de rest ook niet. Men heeft een vrijheidsboom geplant maar die vrijheid wordt blijkbaar op

verschillende manieren opgevat.
Karel schrijft verder dat de meeste Staten ondertussen opnieuw bezet zijn door Oostenrijkse troepen en dat Vlaanderen zonder teveel geweld onder controle staat van de nieuwe Keizer Leopold II die blijkbaar de afspraken nakomt van de Conventie van Den Haag. Hij dringt er bij Jan en Madeleine op aan om vóór 11 december terug te komen. Burgemeester Van Iseghem heeft namelijk afspraken gemaakt met generaal Graaf De Baillet-Latour voor het logeren van officieren tijdens de bezetting van de stad om het Oostenrijks gezag te bevestigen. Indien ze op tijd terug komen zal de Keizerskaai slechts gedeeltelijk opgevorderd worden en blijven de schoollokalen en de bibliotheek integraal beschikbaar voor het schoolhuis dat het afgelopen jaar slechts zes maanden open was.
Jan en Madeleine zijn dus op tijd terug om het einde mee te maken van de vreemde omwenteling die er geen was. Het is weer tijd om feest te vieren met carillon en avondverlichting. Je vraagt je soms af, merkt Mathilde op, of veel mensen eigenlijk niet onverschillig staan ten aanzien van het bestuur van de stad en de staat als er maar regelmatig kan gefeest worden.
Wat Mathilde minder leuk vindt is dat de keurvorst van Beieren zich door de katholieke kerk laat overtuigen om met een edict de *Illuminati* tot verboden organisatie maakt. Kerk en keurvorst willen liever alles wat ruikt naar vrijmetselarij of geheime kring uitbannen. Uiteraard hebben veel genootschappen een duidelijke reden om de identiteit van hun leden geheim te houden. Velen willen zich gewoon beschermen tegen het teveel aan macht en de arrogantie van kerkelijke en wereldlijke

machthebbers en hebben niet noodzakelijk plannen om komaf te maken met de bestaande machtsstructuur. Zelfs veel jaren na het verbod van de *Illuminati* belasteren conservatieve en religieuze critici nog vaak wie ervan verdacht is lid geweest te zijn van de groep. Ze beweren onder meer dat de *Volmaakbaren* ondergronds verantwoordelijk zijn voor de Franse Revolutie, iets wat Mathilde zoals veel anderen als ongeloofwaardig afschrijft.
In volle licht blijft Markies van Condorcet ondertussen bij zijn pleidooi voor de rechten van de vrouwen en publiceert *De l'admission des femmes au droit de cité,* waarvan Mathilde via Lille een exemplaar ontvangt.
Jan neemt enkele weken na zijn terugkomst in Oostende opnieuw contact op met de litteraire kring. Net voor hij aan de eerste bijeenkomst van het nieuwe jaar deelneemt krijgt hij het tweede reglement van de kring dat kort voor de kerstdagen werd goedgekeurd.

De jaren 1791 en 1792 zullen uiteindelijk toch politiek onrustig zijn. In Oostende is daar niet vaak veel geweld bij maar het regelmatig inkwartieren van vreemde soldaten nu eens uit Frankrijk dan weer uit Oostenrijk maken het onderwijzend werk van de koppels van het schoolhuis wel een stuk moeilijker. Met de kinderen op stap gaan is dikwijls onmogelijk.
In het binnenland van Vlaanderen maar vooral in Brabant, Henegouwen en nu ook het prinsbisdom Luik gaat het er veel heftiger aan toe.
Wanneer de landvoogden in juni naar Brussel terugkeren, valt hen de weerspannigheid op van de plaatselijke kleine

machthebbers, soms gesteund door de rest van de bevolking, soms niet. Daar hebben wisselvalligheden met voedsel, klimaat en plaatselijke belastingen mee te maken. Het Habsburgse huis weet heel goed dat men in deze contreien de vorsten altijd al het recht betwistte om de plaatselijke adel, de clerus en de machtige dekens van de gilden als gewone onderdanen te besturen en te behandelen. De derde stand blijft met haar ogen op Frankrijk gericht, de kleine adel ook. De clerus houdt het op de Statisten van Hendrik van der Noot. Volksopruiers komen af en toe uit Parijs overwaaien en vaak wagen de ordediensten het niet om tussen te komen. Men weet dat landvoogdes Maria Christina klaagt over alle weerspannigheid. Velen hopen toch nog op een omwenteling nu de Staten schijnen open te staan voor de verdedigers van de Derde Stand en eventueel zelfs voor volksverkiezingen.

Vanuit Lille komt het bericht dat aanhangers van Vonck en Verlooy samen met antiklerikale Luikse vluchtelingen clubs en groepen oprichten beschermd door de Franse *Constituante*. De leden van die clubs zijn er vast van overtuigd dat *Belgium Austriacum* binnenkort de *États-Belgiques-Unis* zullen zijn en dat Luik hier deel van zal uitmaken.

Die groepen zijn allemaal heel duidelijk. Ze willen de macht van de kerk in seculiere zaken beknotten en zijn dus zeker geen bondgenoten van Van der Noot en Van Eupen. Ze verdedigen vooral het recht op vrijheid van de enkeling, eerder dan een economische of zelfs sociale gelijkheid.

Verlooy is bijvoorbeeld enthousiast over de afschaffing van de

feodale rechten en de standenverdeling die verhinderen dat eender wie zich in volle vrijheid kan ontwikkelen. De vriendenkring van Jan's broer en Madeleine's familie heeft heel wat bedenkingen over de wet van Le Chapelier die sinds juni alle professionele groeperingen verbiedt. Maar Verlooy is duidelijk. Frankrijk is volgens hem vandaag het land van '*den waeren vrydom, den genen zelfs van een waere gelykheyd in rechten, …*' Je kan op zijn minst zeggen dat Verlooy niemand bedriegt met valse beloften. Hij weet dat goederen of fortuinen niet gelijkwaardig verdeeld zullen worden. Hij schrijft: '*Men maekt u ook wys dat eene volle gelykheyd ook medebrengt de gelykheyd van fortuenen en verdeyling van goederen en eygendommen. Neen dit is bedrog*'. Volgens Jan en Madeleine komt wat Verlooy zegt ongeveer overeen met wat Emmanuel Sieyès schrijft: '*Les inégalités de propriétés et d'industrie sont comme les inégalités d'age, de sexe, de taille, de couleur etc …*'. Jan vat samen dat uit Frankrijk wel een gedachte overwaait voor politieke en juridische gelijkheid maar niet voor algemene gelijkheid. Die liberale denkers voor wie een school voor iedereen niet hoeft vinden het nastreven van algehele gelijkheid niet logisch, laat staan verwezenlijkbaar.

De hervormende vorsten denken niet aan vertegenwoordiging van het volk door middel van verkiezingen en nog veel minder aan een republiek zonder vorst. Daar is Karel van overtuigd sinds augustus van dit jaar. Eind september weet hij te vertellen dat er vorige maand een bijeenkomst plaatsvond op het kasteel van Pillnitz tussen keizer Leopold II en Frederik Willem II van

Pruisen. Volgens zijn bronnen was de mislukte vluchtpoging van Lodewijk XVI van Frankrijk uit Parijs er de aanleiding voor. De vorstenhuizen waarmee beide vorsten familiebanden hebben moedigden hen aan hun onderlinge geschillen bij te leggen en zich over het lot van Lodewijk te buigen. Madeleine en Mathilde proberen meer te weten te komen. Die bijeenkomst in Pillnitz diende in de eerste plaats om geschillen en gewapende conflicten tussen vorsten bij te leggen. Er was ook wel wat aandacht voor de situatie in Frankrijk meer als geste ten aanzien van de broer van Lodewijk die, net als andere leden van de franse adel, voorlopig liever in veiliger oorden verblijft. Beide vrouwen kunnen via Lille al snel de vermoedelijk juiste tekst van de verklaring van Pillnitz bemachtigen. Die luidt als volgt: "*Sa majesté l'Empereur, et sa majesté le roi de Prusse, ayant entendu les désirs et les représentations de Monsieur et de monseigneur le Comte d'Artois, se déclarent conjointement qu'elles regardent la situation où se trouve aujourd'hui le roi de France comme un objet d'un intérêt commun à tous les souverains de l'Europe. Elles espèrent que cet intérêt ne peut être méconnu par les puissances dont le secours est réclamé, et qu'en conséquence elles ne refuseront pas d'employer, conjointement avec leurs dites majestés, les moyens les plus efficaces relativement à leurs forces pour mettre le roi de France en état d'affermir dans la plus parfaite liberté, les bases d'un gouvernement monarchique, également convenable aux droits des souverains et au bien-être de la nation française. Alors, et dans ce cas, leurs dites majestés, l'Empereur et le roi de Prusse sont résolues à agir promptement et d'un mutuel commun accord avec les forces nécessaires pour obtenir le but proposé en commun. En attendant,*

elles donneront à leurs troupes les ordres convenables pour qu'elles soient à portée de se mettre en activité."
De inhoud van deze verklaring maakt de uitspraken van Anne Josephe Théroigne de Méricourt wat belachelijk, ondanks de amazone-houding die ze in Brussel aanneemt waarmee ze bovendien de ergernis oproept van veel Statisten. Zij beroemt er zich immers op dat ze met de keizer gesproken heeft en hem bekeerde tot de door haar verdedigde grondbeginselen.
Maar in Frankrijk reageert men erg boos op die verklaring. Voor wie de republiek voorstaat, zo circuleert het gerucht in Lille, is die mededeling een regelrechte oorlogsverklaring van de vorsten van Europa, hiertoe aangepord door de uitgeweken franse royalisten. Kort hierop vermengen in Frankrijk anti-royalistische houding en anti-klerikale houding zich nog meer en de *Constituante* bepaalt dat alle niet-constitutionele priesters automatisch verdacht zijn.
Aan de Keizerskaai vreest men dat er nu echt oorlog op komst is.

Dodelijke arrogantie en ignorantie

De Keizerskaai rouwt. Op de eerste dag van het jaar 1792 overleed Mathilde. Jan en Madeleine zijn erg aangeslagen. Jean-Jacques, Elise en de bijna vierjarige kleuter Lodewijk zijn naar Oostende gekomen om Jean-Jacques' ouders bij te staan. Ook Boudewijn en Gertrude hebben het gevoel een wijze grootmoeder te hebben verloren.

Jan belooft werk te zullen maken van de tekst waar hij met zijn moeder de laatste hand aan het leggen was om hem voor het eind van het jaar te publiceren. Het essay is een huldebetuiging aan grootouders John en Mariana en vernieuwt hun schema, waarmee ze arrogantie en ignorantie in kaart probeerden te brengen.

De activiteiten van het schoolhuis hernemen hun gewone gang nu het Oostenrijks regiment soldaten de stad heeft verlaten. Jan maant Jean-Jacques tot wat voorzichtigheid aan bij het publiek innemen van zijn standpunten vooral wanneer het over het politiek deelnemingsrecht van het gewone volk gaat. Dit soort ideeën zijn duidelijk afkomstig van vooral de *Club des Jacobins* en steunen op de werken van Rousseau die handelen over de soevereiniteit van het volk. Het deelnemingsrecht lijkt vandaag wel een contradictie in de termen in het bestuurlijk gebied door haar Staten-Generaal zelf als het *Koninkrijk van de Heer* betitteld. De leiders willen hier nog steeds liever bij gratie Gods dan bij gratie van het volk regeren. De scheiding der machten legt de wetgevende macht nauwelijks in handen van het hele volk. Zelfs de liberalen zijn erg confuus als ze het hebben over

kiesstelsels. Hoewel de groepen uit Lille nog steeds bereid zijn om samen te werken met wie de Oostenrijkers verdrijven is het beter niet te vlug van de daken te schreeuwen de algemene soevereiniteit van het volk voor te staan. Het lijkt Jan nuttiger kalm en vastberaden met kinderen en jongeren om te gaan om hen te leren samen werken en samen regels voor dat werk te bedenken.

De verklaring van Pillnitz zorgt effectief voor een eigenaardige politieke wending in Frankrijk. De *Constituante* die de verklaring ziet als een aanval op de aan de gang zijnde hervormingen gaat akkoord met het voorstel tot oorlogsverklaring van Lodewijk XVI tegen wie Pillnitz mee ondertekende. Jan vraagt zich af of revolutionaire ijver voor blindheid zorgt. Volgen hem is het de Franse koning erom te doen na de dood van Leopold II en de kroning van Frans II tot Keizer van het Heilig Roomse Rijk snel alle in binnen- en buitenland verspreidde behoudsgezinde krachten te verzamelen met het doel de Kroon te verdedigen. Maar nee, heel wat leden van de Wetgevende Vergadering beschouwen dat de Franse oorlogsverklaring nodig is om de revolutie verder uit te dragen. In de Club der Jakobijnen verklaart medelid Robespierre niet akkoord te kunnen gaan met dit argument gezien niemand graag met gewapende missionarissen te maken heeft. Hij bevestigt niet koningsgezind is maar ook geen revolutionair te zijn. Hij blijft zich ook tegen de doodstraf verzetten.
De eerste uitvallen van de Franse legers bijgestaan door legioenen uit Luik en uit de opstandige Zuidelijke Nederlanden

verzamelen enkel nederlagen en blijven dood en verderf zaaien. De familie Lemaître hoort met droefenis hoe in Lille een soort kleine burgeroorlog woedde. Generaal Dillon werd omgebracht op verdenking van aristocratische samenzwering. Later op het jaar sterven de daar nog wonende familie tijdens de belegering van Lille. De stad houdt stand en het komt niet tot een overgave maar alles wat de familie er nog mee verbond is plots verdwenen. Nooit hoort de familie nog iets van de broers van Jan en Madeleine. Woonsten en bibliotheken zijn blijkbaar in vlammen opgegaan. Het zijn weer eens donkere dagen. De enige cynische troost is dat Mathilde deze ramp niet meer hoefde mee te maken.
In Oostende duikt terug een Oostenrijks garnizoen op dat er blijft tot kort na de beëindiging van het beleg van Rijsel. Dan verlaten de Oostenrijkers hals over kop de stad waarop Franse troepen de stad innemen. Veel Oostendenaars die al lang niet meer weten wie waarvoor staat vluchten tussen 12 en 17 november nogmaals Zeeland. Jan en Madeleine wagen het erop in Oostende te blijven. Karel, Tiene, Boudewijn en Gertrude nemen geschreven documenten en proefdrukken van Jan en Madeleine mee met de bedoeling ze in Utrecht of Amsterdam te laten uitgeven. Het schoolhuis gaat weer voor enkele tijd dicht.

In de tijdspanne die loopt van de nieuwe bezetting van de stad door Oostenrijkse troepen tot het planten van nog een Franse vrijheidsboom op de grote markt, gaat het geweld in Frankrijk over naar terreur. Voor de familie was zoveel al duidelijk na de ramp in Lille.

De vervolging van niet-constitutionele priesters gaat verder. Volgens de *Constituante* volstaan twintig aanklachten om een priester vogelvrij te verklaren. De koning weigert die wet te tekenen maar tijdens de zomermaanden veroorzaakt het wetsvoorstel verschillende moord- en lynchpartijen van priesters waarvan men vermoedt of weet dat ze de revolutionaire interpretatie van *Vrijheid en Gelijkheid* niet met hun leven willen verdedigen.
De bewoners van de Keizerskaai horen met groeiende ontzetting de getuigenissen van uit Frankrijk gevluchte burgers, die onderdak zoeken waar ze maar kunnen. Bij Jan en Madeleine verblijven vier kennissen van hun familie uit Lille. Ze komen met echte terreurverhalen. In augustus zet de *Constituante* de koning af en in september proclameert men de afschaffing van de monarchie. Veel royalisten worden vermoord zonder enige vorm van proces zomaar op straat of in de gevangenissen. Ondertussen vinden de boeren dat de in 1789 vastgestelde regels die de afkoop van rechten mogelijk maakten niet ver genoeg gaan. Er komt een nieuwe regeling maar ook op het platteland blijft het onrustig vaak omdat de informatie gebrekkig of verkeerd is.
De totaal onverantwoordelijke houding van arrogante ignoranten in verband met de vroedvrouwen opleiding van Madame du Coudray is een harde slag voor de vrouwen. Madeleine ziet er niet alleen de onwetendheid, maar ook en vooral de blinde arrogantie in van wat ze betittelt als de conflict zoekende mannenwereld.
“Je bent echt boos,” stelt Karel vast, niet lang voor hij en Tiene

Sluiswaarts reizen.
“Het is meer dan een schandaal,” zegt Madeleine. “Je moet weten dat Madame du Coudray nu zo’n 77 jaar moet zijn en bij een nicht inwoont. Als gevolg van de beweging tegen de monarchie is ze haar koninklijk pensioen kwijt. De hele besluitvorming in de *Constituante* die tegenwoordig blijkbaar *Nationale Conventie* heet blijft een mannenzaak. En die hebben helemaal geen aandacht voor de opleiding van vroedvrouwen buiten de grote steden. Die is voor de mannen gewoon niet langer belangrijk.”
“Ik vraag me echt af of die onverschilligheid over het in pijn bevallen en vaak met dodelijke afloop te maken heeft met mannelijke stupiditeit, met religieuze arrogantie of met algemene onwetendheid,” meent Jan. “Bovendien gaat het om een rare vorm van revolutionair medeleven als mannen niet alles willen doen om de vrouwen waarmee ze kinderen hebben te helpen beschermen.”
“De vrouwen en de kinderen,” vervolgt Madeleine. “Ik vernam dat de nicht van Madame du Coudray een brief naar de Wetgevende Vergadering stuurde waarin ze het belang van opgeleide vroedvrouwen benadrukt. Ze geeft hierin het voorbeeld van La Fayette wiens bijna wonderbaarlijke geboorte te danken is aan Madame du Coudray. Maar de politieke spelletjes en lage slagen onder machtswellustige mannen zorgde ervoor dat La Fayette ondertussen in ongenade viel en diens opposant dokter Alphonse Leroy maakt daarvan gebruik om de onwetendheid van alle vroedvrouwen te hekelen. Ik hoorde dat hij het laatdunkend had over de *Demoiselle* die bevallingen met

een pop leert."
"Om de man even te situeren," vervolledigt Jan: "hij is in Parijs gekend als een arrogante opiniemaker die zich zelfs als dokter meer laat leiden door eigen sympathieën en antipathieën dan door wetenschappelijk werk. Hij schrikt er niet voor terug om uitvindingen of technieken van anderen als van hemzelf voor te stellen als hem dat goed uitkomt."
"Op dit ogenblik heeft dokter Vicq d'Azyr een vrij groot landelijk onderzoek klaar. Hieruit blijkt dat buiten Parijs veel geneesheren achter Madame du Coudray staan," zegt Madeleine. "De vrouwenhaat van Leroy die zich notabene specialiseerde in bevallingen richt veel meer kwaad aan dan de enkel op praktische ervaring gebaseerde cursus van Madame du Coudray, zowel aan de wetenschap als bij de bevallende vrouwen. Ver van het hospitaal en de geneesheer-specialist geeft de cursus met een pop de vroedvrouwen het inzicht in de bevalling dat ze anders niet zo eenvoudig kunnen opdoen. Door dit te ridiculiseren opent de arrogante Leroy zelf de poort voor alle obscurantistische amateurs. Mannen en vrouwen maken vandaag gebruik van de revolutionaire ondoordachtheid titels te hebben afgeschaft wat ook cursussen en studies devalueert. Die misstap van de revolutionairen weegt zwaar op een voordien al door de kerk onwetend gehouden bevolking."

Met de afschaffing van de monarchie komt er in Frankrijk een republikeinse kalender. De christelijke feestdagen worden omgeturnd tot lekenfeestdagen. Veel kerken krijgen een nieuwe bestemming onder de naam *Tempel van de Rede*. Madeleine en

Jan twijfelen sterk of zo'n verandering enige zin heeft. Zal in het vervolg de rede een dogma zijn? De burgerlijke liturgie *Cultus van de Rede* lijkt er wel een soort kinderlijke uitdrukking van te zijn, denkt Jan. Zouden de leden van de Jacobin-clubs dit echt menen? Niets is erg duidelijk. Waarom de rede niet in de universiteiten ontwikkelen, nu men ook die instellingen van hun kerkelijke invloed probeert te ontdoen? Maar naderhand horen ze van uitgeweken Fransen dat er binnen de *club van Jacobin* zich langzamerhand een groep vormt, waarin Maximilien de Robespierre een vooraanstaande rol speelt. Er wordt over dictatoriale neigingen gesproken, wanneer hij die zich altijd tegen de doodstraf uitsprak vandaag gevangenis- en straatmoorden afdoet met '*Citoyens, vouliez-vous une révolution sans révolution?*'. Enige tijd later krijgt Jan een nummer van de *Chronique de Paris* in handen. Hierin schrijft Condorcet: '*Men vraagt zich soms af waarom zoveel vrouwen Robespierre volgen, bij hem thuis, op de Jacobijnse tribune, bij de Cordeliers, bij de Conventie? Het is dat de Franse Revolutie een religie is waarvan Robespierre een sekte maakt: hij is een priester die toegewijde discipels heeft, maar het is duidelijk dat hij zich maar… sa puissance est en quenouille… hij laat zich al te graag vertegenwoordigen. Hij noemt zichzelf de vriend van de armen en de zwakken, zijn volgelingen zijn vrouwen en zwakzinnigen. Ernstig ontvangt hij hun aanbidding en hun eerbetoon. Bij het minste gevaar verdwijnt hij om pas opnieuw op te duiken als het gevaar geweken is. Robespierre is een priester en zal nooit meer dan dat zijn.*'

Door de toevallige lectuur van de *Chronique*, of van andere

nieuwsbladen en tijdschriften die vluchtelingen met zich mee brengen, krijgen Jan en Madeleine nu wel een duidelijker beeld dat steeds meer verschillende groepen iets anders willen dan de monarchie. Toch besteden die groepen meer tijd met elkaar aan te vallen dan uit te vinden waarin ze elkaar aanvullen. Thomas Morus zou hen waarschijnlijk naar Utopia sturen…

Twee dagen nadat de vrienden van het schoolhuis uitweken, trekt Kolonel Maschalk met zijn troepen Oostende binnen. De Fransen zijn nog maar net in de stad wanneer ze een einde maken aan de bestaande postdienst. Volgens hen gaat het om een Germaanse privé-dienst. Ze kondigen de oprichting van een staatsdienst aan die vanaf nu de hele bevolking moet dienen. De *Post Comptoir* opent in de Lange Straat en zal de volgende jaren bestuurd worden door postmeester De Rudder.
Op 17 november horen Jan en Madeleine dat er weeral eens een vrijheidsboom op de markt werd gepland. Net zoals burgemeester Van Iseghem begrijpen ze niet goed waarom die boom bovendien ook nog een Phrygische Muts krijgt. Die muts is van oudsher weliswaar een symbool voor verkregen vrijheid maar tegenwoordig gebruiken vooral de Jakobijnen hem. En je kan je terecht afvragen hoe wat de Jacobijnen voorstellen tot meer algemene vrijheid leidt. Je kan natuurlijk stellen dat genereuze doelstellingen om betere werkomstandigheden te betrachten, lonen te verhogen en herendiensten af te schaffen eventueel de vrijheid van enkelingen in de hand werkt. Maar de algemene vermindering van de belastingen komt waarschijnlijk de bezitters ten goede en niet wie niets bezit… En wat te

denken van deze voorstellen:

- Het christendom moet worden verboden en kerkgoederen ingenomen (vooral grond, om door te verkopen aan rijke boeren). In de plaats van het goddelijke, zal men het menselijke aanbidden.
- De koning en alle anderen die zich tegen de Republiek keren moeten worden terechtgesteld.
- De opvoeding en scholing van iedereen moet in het teken staan van de revolutie.
- De maanden van het jaar zullen voortaan revolutionaire namen moeten dragen.

Andere talen dan het Frans zijn verboden.
Zoals Jan en Madeleine uit de annalen van de familie weten komt algemene vrijheid er niet door simpelweg te verbieden wat eerst was en daarbij iets anders in de plaats te stellen met dezelfde exclusiviteit. Ze zullen opnieuw aan die vrijheidsboom met Phrygische muts denken als ze anderhalf jaar later horen dat op 8 pluviose III de Jakobijn Vieuzac pleitte voor het Frans als enige toegestane taal in het Franse gebied met '*Citoyens, la langue d'un peuple libre doit être une et la même pour tous*'. De achterliggende bedoeling is niet helemaal dezelfde als het voorstaan van een gemeenschappelijk taal in wetenschap en scholing om kennisoverdracht gemakkelijker te maken, zo denkt Jan. Zullen alle vrije en gelijke mensen enkel wonen binnen de grenzen van het frans territorium? Of wordt heel de planeet frans territorium? Interessant imperium project…

Zonder erg verrast te zijn over de gebeurtenissen, voelen Jan

en Madeleine een zekere ontgoocheling nu ze vaststellen dat die op gang zijnde omwenteling in Frankrijk net zoals Mathilde voorspeld had niet veel meer betekent dan het uit handen nemen van de macht bij wie de gewone mens minacht door wie de gewone mens veracht.

Dit jaar geeft Jan '*Nieuwe beschrijving van de denkende mensen en hoe de gedachte gestuurd wordt. Een poging om arrogantie en ignorantie te begrijpen*' uit. Het is een aanpassing van het werk van zijn grootouders John en Marianne over personenkarakters. De wijze waarop hij hierin de relatie tussen arrogantie en onwetendheid bekijkt is natuurlijk beïnvloed door wat er in Europa op politiek gebied aan de gang is.

Waar Mathilde en Jan het over eens waren toen ze de beschouwingen van Jan's grootouders terug ter hand namen, is dat personen met gelijktijdige extreem lage ignorantie en arrogantie in Europa erg zeldzaam zijn. Beïnvloed door zijn gesprekken met Mathilde, Madeleine, Karel en Boudewijn, maar ook door het lezen van de filosofen die in zijn grootvaders bibliotheek staan, is Jan niet overtuigd door de mythes van de nobele wilde aangezwengeld dank zij de verhalen die de eerste Spaanse en Portugese reizigers naar West-Indië ophangen. Volgens Jan is voor die West-Indische autochtonen niet de *onwetendheid* omtrent het begrip bezit een pluspunt maar wel de *wetenschap* dat de natuur niet te bezitten maar enkel te gebruiken is. In de hele christelijke wereld en bij uitbreiding in alle op dogma's gesteunde samenlevingen die het geloof in het bestaan van een heerser aannemen daarentegen staat de poort wijd open voor het opstellen van hiërarchieën. Er kunnen geen

heersers zijn zonder beheersten. De meester bestaat enkel als er ook een knecht is. En hoewel de filosoof die het *sociaal contract* schreef het nooit over die nobele wilde heeft, stelt hij wel dat de mens van natuur goed is en gecorrumpeerd wordt door de samenleving. Hij wordt hierbij gesteund door zijn moeder. Bij het herwerken van de tekst van zijn grootouders vertrekt Jan vanuit het standpunt dat algemene ignorantie slechts kan verminderen wanneer iedereen in een cultuur opgenomen is waarin alle wetenschap *per se* toegankelijk gemaakt wordt voor iedereen. Dat wil niet zeggen dat eender welk individu alle wetenschap kan bevatten. Collectief weten de mensen tegenwoordig zó veel, dat één enkele persoon wel gek zou worden indien hij alle kennis zou moeten opnemen. Maar de bibliotheken zijn door de mensen uitgevonden verlengstukken van hun eigen geesten en geheugens. En over die bibliotheken zou iedereen vrij kunnen beschikken mocht iedereen kunnen lezen, verschillende talen begrijpen en de tijd ter beschikking hebben om zich onbeperkt met het verrijken van zijn of haar geest bezig te houden. Een kosmopoliet humanist kan enkel bestaan in een wereld waarin cultureel erfgoed *per definitie* publiek erfgoed is; in een wereld waarin niemand ten dienste staat van de andere maar waarin iedereen de andere aanvult. Dat, op zijn beurt, kan enkel als dogma's en naties geen grenzen trekken tussen mensen. Menselijke uitvindingen hebben niets te maken met het houden van een jachtgebied, zoals we zien bij dieren en afgelegen volksstammen maar met uitgesproken culturele gedachten. Ze geven heersers het idee dat door hun bezit te vergroten, ze grenzen doen verdwijnen. Dogma's gaan

daarbij niet in elkaar op. Het meest succesvolle, uiteraard dat van de heerser, wint gewoon van alle andere. Dat maakt de aanhangers van overwonnen dogma's altijd potentieel agressief.

In het essay geven Jan en Madeleine toe eerder pessimistisch zijn over de mogelijkheid om een vreedzame en begrijpende menselijke wereld op te bouwen. Volgens hun zienswijze vertonen zelfs humanisten heersende trekjes ten aanzien van hun medemensen bij een iets hogere arrogantie en een kleine verhoging van de onwetendheid. Verder kan je spreken over neutrale figuren, die hun lage ignorantie niet gebruiken om hun eigen arrogantie in handen te houden maar proberen een beeld op te bouwen het beste voor te hebben voor de anderen. Onder die neutrale figuren, kan je enkel van de mossel zeggen zijn kennis misschien wel te gebruiken om anderen geen kwaad te berokkenen maar ook niets ten dienste van de anderen doet.

In het essay maakt een tabel het overzicht van de personen-karakters duidelijker:

Nieuwe beschrijving van de denkende mensen en hoe de gedachte gestuurd wordt						
Hoge arrogantie en ignorantie						**Neutraal**
Tolerante Europeiest	Europeist (paternalist)	Intolerante europeist			vernietiger	verlichte despoot
Hoge ignorantie lage arrogantie						diplomaat
slaaf	kanonnenvlees	knecht	getemde dwaas			tolerante leider
Hoge arrogantie, lage ignorantie						mossel
despotische koning	oorlogsheer	slavendrijver				
Lage arrogantie en ignorantie						
kosmopoliet humanist	overtuigd humanist	humanist paternalist	tolerant humanist			

Jan legt uit dat hij het essay samen met Mathilde begon te schrijven en dat het door haar overlijden niet afgewerkt raakte. Hij bedankt Madeleine, Karel en Tiene voor de hulp die ze hem gaven bij het uitwerken van onafgewerkte ideeën. Hun bespiegelingen hebben vooral als gevolg dat het essay een kritische houding aanneemt ten aanzien van het vrijheidsideaal van zowel Rousseau als Condorcet dat het individu op de eerste plaats stelt. De absolute *individuele vrijheid* staat de vrijheid van alle individuen gewoon in de weg, volgens Jan. En dat komt vooral omdat een individu zich zijn eigen vrijheid verbeeldt in functie van eigen bewustzijn van eigen arrogantie en ignorantie. Daaruit leidt hij de rol van de school en het onderwijs af. Het is op basis van deze gedachtengang dat hij het credo van Comenius nog altijd het bespreken waard vindt. Hij legt daarop de basisfilosofie uit van het schoolhuis waaraan hij met Madeleine een groot deel van zijn leven gaf en waarvan ze het model met Karel en Tiene en later ook met Boudewijn en Gertrude hebben verbeterd. Het schoolhuis is bedoeld als een plaats die *collectieve vrijheid* mogelijk maakt, door de kinderen hun verschillen als aanvullend te laten ervaren en niet als hiërarchisch of als uitsluitend. Het essay eindigt met een pleidooi voor algemene volksopvoeding steeds rekening houdend met de gemeenschappelijk voor handen zijnde kennis. Het laatste hoofdstuk bevat ook een oproep tot het publiceren van goede kinderboeken die de kinderen helpen om aanvullend in plaats van hiërarchisch te leren denken. Wat dat betreft merkt Jan nog op is wat Johann Pestalozzi in de praktijk brengt niet

noodzakelijk een vooruitgang zolang de pedagoog blijft volhouden dat men de armen met hun armoede moet leren omgaan. Die armoede is immers het gevolg van de rijkdom van anderen en er leren mee omgaan herleidt zich nogmaals tot de hiërarchie van bezitters ten aanzien van niet bezitters. Jan is niet echt verbaasd met het bericht dat Johann Pestalozzi dit jaar van de Franse regering het ereburgerschap aangeboden kreeg. In de Federatie van XIII Kantons verwijt men hem natuurlijk onmiddellijk te heulen met de vijand. In Frankrijk daarentegen meent men dat hij sympathiseert met wie tegen het alom aanwezig onrecht opkomt. Bovendien zijn er wellicht veel revolutionairen van de Derde Stand die het met Pestalozzi eens zijn dat er ook een klasse armen bestaat die je beter in de hand houdt als je ze het gevoel geeft gelukkig te zijn. In zijn voordeel kan je stellen dat hij het wel opneemt tegen geweld, of dat nu revolutionair is of niet.

Het pessimisme van Jan en Madeleine in verband met de wijze waarop mensen elkaar zien en bejegenen heeft invloed op Jean-Jacques en Elise. Reeds in Leuven ondervonden ze hoezeer de toegang tot de wetenschap nog gebonden is aan status en geslacht. Dat heeft al snel tot gevolg dat beiden meer met volwassen dan met kinderen werken. De Brugse Studiecirkel die ze leiden groeit snel. Veel deelnemers kwamen uit nog bestaande rederijkerskamers overstappen. Anderen zoeken toenadering omdat ze eerder al het onderwijs van hun kinderen aan het koppel hadden toevertrouwd. De studiecirkel volgt nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap op de voet. Onder elkaar maken de deelnemers er veel werk van om dogmatisch

denken te vermijden. Vrij snel kan daarom gesproken worden over de twijfel of men Gods bestaan kan bewijzen en of het ook enige zin heeft dit bewijs te willen leveren wanneer men een samenleving vooropstaat van mensen met uiteenlopende ideeën en niet van mensen waarbij sommigen paternalistisch tolerant doen ten aanzien van allen die het (juiste?) licht nog niet zouden hebben ontwaard.

Ditmaal kunnen de vrienden van Jan en Madeleine snel een aantal nieuwtjes over de Noordelijke Nederlanden doorsturen uit Sluis. Ze bevestigen het gerucht dat het octrooi van de West-Indische Compagnie niet werd verlengd anderhalf jaar geleden. Dat gebeurde inderdaad voornamelijk om economische redenen en niet omdat er veel aan de afbouw van de slavernij werd gedacht. Volgens informatie uit Middelburg is die economische terugloop hoofdzakelijk het gevolg van het feit dat de slavenhandel een vrijgegeven handel is zonder regels voor exclusiviteit. Als gevolg hiervan gaan investeerders op zoek naar nieuwe winstterreinen en het is vandaag nog onduidelijker te weten welk deel van de winst van een onderneming uit slavenhandel voorkomt. Het blijft wel duidelijk dat de winsten uit de handel van goederen uit de kolonies grotendeels het gevolg zijn van slavenarbeid. De winsten op in Europa geproduceerde goederen zijn evenzo grotendeels consequentie van de belachelijk lage vergoedingen die handarbeiders krijgen. De armen arm is net zoals elders een noodzakelijkheid voor alle bezitters, aristocratie en derde stand incluis, die hun eigendom willen uitbreiden.

Het dilemma blijft bestaan voor Jan en Madeleine. Ze moeten op andere inkomsten kunnen rekenen om het schoolhuis lopende te houden. Dus besluiten ze nogmaals hun beleggingen te herzien. Ze stoten de laatste belangen in de overzeese handel definitief af en breiden hun deelname in de plaatselijke vissersrederij nog wat uit. Jan neemt Jean-Jacques in hun gesprekken op zodat die weet hoe de familiebelangen in elkaar zitten. De toekomst is natuurlijk moeilijk te voorspellen en Jan sluit niet uit dat de huidige onrustige periode wel eens komaf kan maken met veel beleggingen. Daarom komen ouders en kinderen overeen een deel van hun bezit in goud en zilver om te zetten.
Ondertussen proberen de Franse bezetters meer greep te krijgen op de Vlaamse, Henegouwse en Brabantse gewesten. Eigenlijk staan enkel de plaatselijke Jakobijnse Clubs onvoorwaardelijk achter de Franse revolutionairen. De behoudsgezinde Statisten hadden als enig doel de Oostenrijkers uit de Zuidelijke Nederlanden weg te houden maar de Franse bewindhebbers zijn nog feller tegen de kerkinmenging in het staatsbestuur dan de Oostenrijkers dat waren. Jan en Madeleine begrijpen niet altijd wat de actievelingen van de mislukte onafhankelijke *Confederatie der Verenigde Nederlandse Staten* tot dit soort allianties drijft. Door het decreet van 15 december van 1792 zijn de steden zowat verplicht alle franse revolutionaire wetten over te nemen. Het is duidelijk dat de Franse bezetter in de veroverde gebieden hoofdzakelijk een rijk wingewest ziet om te plunderen en met de opbrengst hiervan de revolutie in het vaderland te bekostigen. De voortdurende berovingen van

kerken zijn daarbij een bron van ergernis bij de plaatselijke katholieke bevolking. Men probeert te onderhandelen maar de Fransen laten niet veel marge. Zodra de commissarissen denken weerstand te bespeuren ontbinden ze een stadsbestuur zonder daarna een algemene verkiezing toe te laten. Dat is onder meer het geval in Leuven, Brugge, Gent, Aalst, Ieper, en Antwerpen. Van de familie Greysels horen Jean-Jacques en Mathilde dat vele katholieke gelovigen zich bedreigd voelen bij een kerkbezoek. Voor de rest verdwijnen van week tot week kerkschatten. Niemand weet echt wat geplunderd is door de bezetters en wat door leden van de kerkgemeenschap verborgen werd. Jean-Jacques is dus wel enigszins verwonderd wanneer hij de tekst leest van Jan Baptist Verlooy die sinds de dood van Jan Vonck voorman is geworden. In '*Zyn geloof, vryheyd en eygendommen in gevaer?*' legt Jan Baptist Verlooy uit dat het nieuwe Franse bestuur vooral komaf willen maken met de verkwistende adel en geestelijken die uit de adel voortkwamen. Hij beweert dat de Staat de pastoors uiteindelijk een beter leven schenkt en juist daarom de rijkdommen van opulente bisschoppen aanslaat om die loonlast niet ook door de gewone bevolking te laten betalen. Hij legt uit dat het uiteindelijk gaat om politieke gelijkheid '*daer en zullen vervolgens ook geene edellieden, geen corporaties van ambachten, geene meesterschappen, geene livreyen, geene dry orders, geene Staeten en zoo voorts meer zyn: omdat dit alle politieke ongelykheden zyn.*' Jean-Jacques vermoedt dat, zoals dikwijls het geval is met men in heetst van de strijd hoort, de waarheid noch bij de Greysels, noch bij Verlooy ligt. Er kan sprake zijn van (goede?) bedoelingen, maar de echt gekende

plunderaars zijn nog steeds hoofdzakelijk gewone, slecht betaalde en in naam van hoger belang onwetende soldaten, zonder daarmee te verhelpen aan de door Verlooy aangeduide wantoestanden.
Uit Frankrijk komt vervolgens het nieuws dat de koning wegens verraad werd geëxecuteerd. Het is nu overduidelijk dat de hoofden erg losjes op de schouders zitten en dat dit voor iedereen het geval is. Een vlaag aanhechtingsdecreten trekt over de steden tijdens de maanden februari en maart, zelfs nog na de slag bij Neerwinden van 18 maart die de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden ongedaan maakt. Over de vrije wil van de burgers die liever geannexeerd worden dan terug in Oostenrijkse handen te komen kan iemand natuurlijk twijfels hebben vinden zowel Jean-Jacques en Elise in Brugge als Jan en Madeleine in Oostende. Hoe kon zo'n annexatie nu plots unanieme goedkeuring krijgen in Brussel, in Bergen, ja zelfs in Gent en Namen? Oostende keurt het aanhechtingsdecreet goed op 11 maart maar dat wordt uiteindelijk niet uitgevoerd. Op 30 maart verlaten de Fransen de stad spoorslags langs de Westpoort richting Frans Vlaanderen…
De burgers van Oostende spreken trouwens liever over iets anders dan een aanhechtingsdecreet. Professor Lichtenstein publiceerde een artikel in de *Almanak van Goettingen* waarin hij de wonderbaarlijke geneeskracht van het zeewater bewijst door zijn eigen ervaring toe te lichten. Het artikel komt de zeebaden en dus de economie van Oostende ten goede zoals al het geval is voor enkele Britse steden. Met dit in het achterhoofd ontvangen de burgers van Oostende op 5 april plechtig Ridder

De Wapenaer. Jan en Madeleine horen dat de vrijheidsboom met muts en al tot as verging. Kort daarop organiseren de gilden een groot volksfeest. Hierover schrijft Madeleine naar Jean-Jacques dat ondanks alle '*democratische ideeën*' waar Verlooy het over heeft het volk blijft houden van heren en meesters die feesten aanbieden. Op 22 april loopt de stad boordevol Engelsen. Komen die ook allemaal een zeebad nemen. Maar voor het ogenblik zoekt men vooral die engelse soldaten onder te brengen. Niet ver van de Keizerskaai komen er bij het Witte Nonnenklooster stallingen voor 900 paarden.

Rechtstreeks nieuws uit Frankrijk is nu plots weer moeilijk te krijgen. Jan en Madeleine zijn aangewezen op de getuigenissen van vluchtelingen en op de geschriften van aanhangers van de franse omwenteling zoals Jan Verlooy. Gaandeweg weigert de Nationale Conventie de girondijnse afgevaardigden op te nemen en het aantal onthoofde tegenstanders neemt gestaag toe. Trouwens, tegenstander is een voorbijgaand begrip, want wie vandaag guillotineert kan morgen geguillotineerd worden. De Engelsen hebben heel wat spotprenten over die aan de gang zijnde Franse gewoonte.

De hevigheid van de revolutie staat rechtstreeks in verhouding met de toenemende terreur en iedereen interpreteert naar eigen believen wat er moet gedaan worden.

De Parijse chocolatière Pauline Leon richt samen met de actrice Claire Lacombe de *Société des citoyennes républicaines révolutionnaires* op. De groep heeft een nauwe verbinding met de *Enragés*, nadat Pauline in het huwelijk treedt met de

voortrekker ervan, Théophile Leclerc. Éen van haar revolutionaire eisen is het recht op wapendracht voor vrouwen. Het reglement van de *Société* bepaalt dat haar programma drieledig is: wederzijdse instructie, studie van de grondwet en de wetten van de republiek en de verdediging van elk individu dat het slachtoffer is van willekeur.
Madeleine vindt het idee van wederzijdse instructie interessant en probeert meer te weten te komen over de vrouwenvereniging.
Het is vrij eenvoudig te beweren dat een bepaald deel van het grondgebied niet onder controle is omwille van de vaak door de wet omkaderde terreur. Zo is kapitein Bonaparte betrokken bij het neerslaan van opstanden in Avignon. Hierop schrijft hij *Le Souper de Beaucaire*, een pamflet waarin hij jakobijnse standpunten verdedigt. Dit komt vandaag zijn militaire carrière ten goede.
De vrije boeren zijn een nieuwe opkomende macht nadat ze sinds 1789 de kans kregen komaf te maken met het feodaal recht. Ze verpersoonlijken in zekere zin de fysiocratische ideeën voor de staatshervorming. Ze kunnen die ook economisch waarmaken nu de wet van Le Chapelier de corporaties verbiedt en de Nationale Algemene Vergadering de vrijheid van individueel ondernemen als algemeen principe aanneemt.
De Jakobijnse voorman Maximilien de Robespierre laat opnieuw van zich horen. Als deïst meent hij dat de verregaande hervormingen om kerk en staat te scheiden uiteindelijk ontaardden in een niet tolerante vorm van atheïsme. Dit radicaal atheïsme is volgens hem een decadent aristocratisch verschijnsel, onverenigbaar met de ware aard van het volk. Hij

pleit voor grotere godsdienstvrijheid in heel Frankrijk en zet zich hiermee af tegen de *Cultus van de Rede*. Robespierre gaat ook niet akkoord met Pauline Léon in haar strijd voor de erkenning van het burgerschap van de vrouwen die ze binnen de club der Jakobijnen opstartte. Wanneer hij pleit voor volmaakte gerechtigheid en gelijkheid heeft hij het wel over de afschaffing van de slavernij en over een progressief belastingstelsel. Maar het algemeen kiesrecht dat hij verdedigt is enkel voor mannen, niet voor vrouwen…

Het schoolhuis is na de zomermaanden nog maar net terug open wanneer de ontrust nogmaals voelbaar is in Oostende. De Fransen staan voor Nieuwpoort. Zal de oorlog de stad opnieuw overvallen? Dit maal zijn de Engelsen en Oostenrijkers op de troepenconcentratie voorzien. Ze steken dijken door zodat het Franse leger zich moet terugtrekken. De polderboeren klagen over hun hierdoor verwoeste velden.
Van een Oostenrijkse officier horen Jan en Madeleine dat de Fransen op 16 oktober de jongere zus van de onlangs overleden Keizer Leopold II guillotineerden. Ze is ook de tante van Keizer Frans II en landvoogd Karel van Oostenrijk. Maar ze was helaas ook de echtgemalin van de reeds eerder gedode Lodewijk XVI.
Op het eind van dezelfde maand beslist de Franse Nationale Vergadering elke vrouwenvereniging te verbieden. Vrouwen mogen zelfs niet samen vergaderen ondanks het protest van Louis-Joseph Charlier, die verklaart: '*Je ne sais sur quel principe on peut s'appuyer pour retirer aux femmes le droit de s'assembler paisiblement. À moins que vous contestiez que les femmes font*

partie du genre humain, pouvez-vous leur ôter ce droit commun à tout être pensant?' [Ik weet niet op welk principe men kan steunen om vrouwen het recht te ontnemen om vreedzaam samen te komen. Kunt U hen dit gemeenschappelijke recht van alle denkende wezens ontnemen of betwist U misschien dat vrouwen deel uitmaken van het menselijk ras?]. Madeleine is er niet in geslaagd meer te weten over de wensen en werkwijze van de *Société des citoyennes républicaines révolutionnaires* of zelfs maar in contact te komen met de vrouwen van de nu verboden vereniging. Het is voor Jan en haarzelf een duidelijk teken aan de wand dat de revolutie helemaal de verkeerde kant uitgaat als de mannelijke arrogantie zo snel terug de overhand neemt. De wederzijdse instructie is meer dan nodig, denken ze, niet alleen onder vrouwen, maar ook onder kinderen die uit verschillende standen afkomstig zijn. Het schoolhuis zou wel een *Société d'Enfants Républicains* kunnen zijn. Gezien veel ouders van kinderen waarmee ze vandaag werken ook al hun leerlingen geweest zijn, vindt een dergelijk project misschien wel ingang.

Jan en Madeleine lezen aandachtiger dan voorheen de essays van Jan Verlooy. Die heeft het uiteraard nooit over wederzijds leren, maar verdedigt wel resoluut het algemeen stemrecht. Hij schrijft dat hij niet akkoord kan gaan met de Statisten en zegt dat '*de Democraten of volksgezinden in tegendeel willen geene overigheyd als by keus, en voor een twee of dry jaeren*'. Je kan natuurlijk de vraag stellen wie in staat is om bewust te kiezen en Jan en Madeleine zien voor die vraag een mogelijk antwoord. Kiezers moeten over degelijk onderwijs beschikken, kunnen

redeneren, lezen en schrijven, en leren samenleven met wie niet dezelfde opinie heeft als zijzelf. Nog een idee voor een *Société d'Enfants Républicains.* Ze vinden bij Verlooy geen duidelijke aanwijzingen hoe hij zelf het opvoeden tot stemrecht denkt aan te pakken. Toch kunnen ze wel zijn standpunt onderschrijven dat iedereen van de eenvoudige handwerker tot de grootste rijkaard of voormalig edelman een stem moet hebben, gelijk aan de stem van ieder ander. Wel is het zo, merkt Madeleine op, dat deze Brabander die het Franse gedachtengoed hier probeert te verspreiden, ook niet over de rol van de vrouwen spreekt.

Maar ideeën uit Frankrijk overnemen is op dit ogenblik sowieso niet populair in Oostende, zelfs als ze goed zijn. De Fransen hebben net voor de kust een kotter gekelderd met de bedoeling de toegang te bemoeilijken voor de Engelse schepen en voor het handelsverkeer in het algemeen. Wanneer kort daarop een bureau opent om patriottische giften aan te nemen ten gunste van het Huis van Oostenrijk is het wel duidelijk waar de plaatselijke sympathieën naar toe gaan.

Verder wantrouwt een groot deel van de bevolking nog steeds het anti-klerikalisme van de Fransen. Onlangs verklaarde de Conventie van Parijs voor de zoveelste keer het recht te hebben om de katholieke godsdienst af te schaffen en te vervangen door de Cultus van de Rede. Daar zit de Club der Jakobijnen voor veel tussen, hoewel Robespierre nogmaals afstand neemt van een te radicaal atheïsme. Hij vindt trouwens meer aanhang wanneer blijkt dat de bedoeling om van de Notre-Dame een tempel van de rede te maken om niet de Christelijke God maar de Rede te aanbidden duidelijk misvat wordt. Boze tongen

beweren dat er in de zijbeuken van de kathedraal zelfs orgieën plaats hebben. Maximilien de Robespierre verkondigt hierna dat indien God niet bestaat, hij uitgevonden moet worden.

Begin 1794 is het overduidelijk dat de revolutionairen die vandaag de Franse Staat besturen de Zuidelijke Nederlanden kost wat kost willen aanhechten al was het maar om over meer inkomsten te beschikken. Jan en Madeleine stellen nogmaals het schrijnende verschil vast tussen wie dagelijks probeert te overleven en wie oorlog voert in naam van idealen van gelijkheid waarbij economische gelijkheid ontbreekt. Zo horen ze van een van de nieuwe leerlingen uit de visserswijk die verbaasd is op de Keizerskaai maaltijden te krijgen met wat vis of vlees, dat de dagelijkse kost thuis bestaat uit door moeder in de vroegte gestampte gekookte aardappelen, soms met wat zurkel, karoten of erwten, en indien mogelijk met ajuinsaus overgoten.
Terwijl Jan nadenkt over levensomstandigheden die je bijna een slavenleven zou kunnen noemen, gaat de evacuatie van Oostenrijkers en Nederlanders die in Oostende en Brugge verblijven verder. Madeleine schrijft een brief aan hun vrienden in Sluis en raad hen aan nog even weg te blijven tot het oorlogsgeweld dat er nu weer aankomt opnieuw luwt. Ondertussen laat Elise weten dat ze samen met Jean-Jacques en de kleine Lodewijk nu toch naar Sluis vertrekt. Het is overduidelijk dat de Fransen de inname van Brugge beogen. Jean-Jacques en zijzelf willen liever geen risico's nemen na de verhalen die ze horen over de slecht betaalde soldaten die hun

frustratie afreageren op stedelingen van de bezette steden. Bovendien is het nu wel beter hun zesjarig zoontje niet overal luidop trots te horen zeggen dat hij *Lodewijk de vrije strijder* is. De plagerijen zijn vaak gemeen, en enkele andere Louis, Lodewijks en Ludwigs hebben dat al met messteken ondervonden…

Terwijl men op straat vaak hoort scanderen dat *'le jour de glorie est arrivé'*, is die doorgaans van dodelijke aard, letterlijk voor heel wat andersgezinden figuurlijk voor de meeste organisaties. Uiteraard zijn de diplomatieke en militaire instellingen die de onthoofde koning bedienden uit den boze en wie vroeger zo'n instelling diende is lang niet veilig. Dat is ondermeer het geval voor de hertog du Châtelet, voormalig vertegenwoordiger van de adel in de Staten-Generaal en als militair overste gehaat door zijn troepen. Na de dood van de koning vluchtte hij maar hij kwam snel terug om zijn bezittingen veilig te stellen. Hierbij probeerde hij functionarissen om te kopen om de evidenties over zijn vlucht uit te wissen en zichzelf zo geloofwaardig te maken. Maar hij bleef een netwerk van tegenstanders van de revolutie leiden en dat werd zijn dood. Madeleine verneemt dat hij een goede maand geleden onthoofd is.

Twee dagen voor het einde van de maand juni, vertelt Jan aan Madeleine dat hij op straat net vernomen heeft dat de alliantie tegen Frankrijk het onderspit heeft moeten delven bij Fleurus. De Fransen komen snel dichterbij en veel Oostendenaars

vertrekken nog maar eens hals over kop naar Zeeland. Maar ditmaal is Zeeland volgens Jan niet ver genoeg om de oorlog te ontvluchten. Er zijn aanhoudende geruchten dat de Fransen tot aan de Schelde willen doorsteken, om niet alleen de Zuidelijke Nederlanden in te palmen maar vooral de Schelde en de havens van Antwerpen en Gent open te houden. Ze geven met wie naar Sluis vertrekt brieven mee voor hun vrienden en familie, waarin ze ondermeer zeggen dat ze alles zullen doen wat ze kunnen om te voorkomen dat soldaten worden ingekwartierd in hun leegstaande woningen. Toch zal het beter zijn niet te lang te talmen om terug te komen zodra ze weten dat Oostende werd ingenomen. Uiteraard kunnen ze weinig doen voor Jean-Jacques en Elise maar die hadden eerder al hun voorzorgen genomen door vrienden te laten intrekken in hun eigen woonst met school.

Wanneer de Oostenrijkers op 30 juni alle nog in de stad aanwezige munitie in zee gooien, weet men het wel. En op 2 juli komen 15.000 fransen de stad binnen, die onderdak moeten krijgen bij de burgerbevolking.

François Picard, een van de twee officieren die bij Jan en Madeleine terechtkomt, is afkomstig van Lille. Vrij snel blijkt dat diens grootouders deel uitmaakten van het salongezelschap bij Dieudonné en Mathilde. In de beschutting van het huis en na enkele aftastende en heel discrete gesprekken komen de verplichte gast en gastfamilie tot de vaststelling dat ze het over heel veel zaken eens zijn zelf over het feit dat in Frankrijk de revolutie hoe langer hoe meer een karikatuur van zichzelf is nu morgen geëxecuteerd wordt wie gisteren executeerde.

Van François horen Jan en Madeleine dat Nicolas de Caritat, Markies van Condorcet al op 27 maart te Clamart was gearresteerd en twee dagen later dood aangetroffen in de gevangenis van Bourg-l'Égalité. Er lopen hardnekkige geruchten dat hij zelfmoord zou hebben gepleegd met een verstopt gif dat hij de naam '*le pain des frères*' gaf. Maar er wordt ook gezegd dat hij gewoon van schrik zou zijn gestorven.
Wat droevig gaat François verder: "Ik kom uit een familie waarin studie altijd belangrijker was dan militaire carrière. Maar de laatste vijf jaar is voor wie uit hogere standen komt niet veel keuze. Ofwel probeer je als militair officier te overleven of je wordt zo goed als zeker met de vinger gewezen en door opgehitste onwetenden gelyncht of aangegeven om onder het mes van de guillotine te sterven. Wij zagen in de Markies iemand die oprecht ijverde voor de politieke vrijheid van de vrouwen. Jullie zeggen me dat zijn onderwijsvoorstellen niet ver genoeg gingen, maar ik kan jullie toch verzekeren dat jullie schoolproject wellicht nergens elders zijn gelijke heeft, zeker niet in Frankrijk of in de Zuidelijke Nederlanden."
"Ik weet dat we een door slechts door weinigen nagevolgde droom koesteren," zegt Jan. "En het is ook hier in Oostende niet makkelijk geweest, een groep van zestig, soms bijna tachtig kinderen, aan te houden. Wellicht heeft het feit dat je hier van de conservatieve hoge adel weinig ziet en dat we goede betrekking onderhouden met de belangrijkste parochiepastoors een pluspunt. Maar op Condorcet terug te komen: ik las een paar jaar geleden dat hij Robespierre een soort priester van de revolutie noemde, op een eerder negatieve toon."

"Ik heb niets gelezen hierover, maar wellicht had hij toen een soort voorgevoel. Enkele maanden geleden had Robespierre het over het Opperwezen en de onsterfelijkheid van de ziel. Nu treed hij op als een soort hogepriester van de *Cultus van het Opperwezen* tegenhanger van de *Cultus van de Rede*. Het is zijn antwoord op wat hij het verregaande atheïsme noemt. Het christendom is volgens hem volledig gecorrumpeerd en dus moet er een rationele godsdienst komen: een Eredienst van het Opperwezen, een deïstische staatsreligie. Hierin speelt de allegorische *Godin van het Verstand* een belangrijke rol. Ondertussen moeten katholieke priesters onder dwang nog steeds een eed op de nieuwe orde afleggen, een eed van onderwerping aan de Republiek evenals een van haat tegen het koningschap. Sinds begin dit jaar zijn de kerken van Frankrijk weer bijna allemaal gesloten."

"Helaas sluiten niet alleen de kerken," mengt Madeleine zich in het gesprek. "Verschillende academiën hebben hun werking tot het minimum herleid of zelfs gestopt. Ook de Brusselse Academie die al bijna stil viel tijdens dat rare jaar van Van der Noot waar Vonck en Verlooy hun kleren aan scheurden is nu opgeheven… En dat is toch wel eigenaardig, wanneer zovelen hun mond vol hebben over Rede en Wetenschap."

Hun gast kijkt haar aan en merkt op: "Je zult zien dat dit niet alles is. Een soort alomvattende intolerantie, arrogantie en onwetendheid maakt dat in Frankrijk ook universiteiten verplicht sluiten omdat ze allemaal door de kerk of door vijanden van de revolutie zouden worden gecontroleerd."

Jan brengt een stekelig onderwerp ter sprake: "Kan je ons

zeggen, hier onder ons, aan tafel, of het reeds veilig is voor onze vrienden om huiswaarts te keren?"
"Ik kan moeilijk ver in de toekomst kijken, want, ook hier onder ons, het is erg moeilijk om vandaag te weten wat morgen waar zal zijn. Ik weet dat er orders zijn om heel het Vlaamse gebied in te palmen, Staten-Vlaanderen inbegrepen, dus maakt het weinig verschil voor gewone burgers in Zeeland te verblijven of hier aan de kust. Er komt wellicht een permanent leger in het Brugse Vrije als barrière tegen de Engelsen. Voor Oostende vrees ik dat de gevolgen zullen zijn wat jullie al merkten vóór onze aanwezigheid. De activiteiten van de *Compagnie van Trieste* en de vaart op Indië zullen hier verder afnemen naarmate men het plan in werking zet van Antwerpen opnieuw de belangrijkste haven te maken. Oostende blijft enkel een vissershaven en eventueel een plaatselijke toeleveringshaven. De Engelsen zijn te dichtbij…"
Twee dagen later vertelt François dat het hoe langer hoe eenvoudiger is mensen aan te houden als ze zelfs maar verdacht worden negatieve gedachten te hebben over de revolutie: "Er is op 22 Priarial jaar II een wet gestemd voor de oprichting van het *Tribunal Révolutionnaire*. De weinige garanties op verdediging die de beschuldigden nog hadden, verdwijnen hiermee. Het tribunaal is volgens mij een middel om aristocraten en mensen met bezittingen op dezelfde willekeurige wijze te veroordelen als met de armen het geval is, door hen alles te ontnemen wat hen eventueel nog de mogelijkheid gaf zich enigszins te beschermen. Dat soort gelijkheid is volgens mij geen vooruitgang voor de justitie, maar een achteruitgang. In plaats

van de armen middelen te geven om zich te verdedigen, neemt men die middelen af van wie ze heeft, zodat ze zich ook niet meer kunnen laten horen. Trouwens, Georges Couthon die aan dit project meewerkte, zou gezegd hebben dat *'Le délai pour punir les ennemis de la patrie ne doit être que le temps de les reconnaître; il s'agit moins de les punir que de les anéantir… Il n'est pas question de donner quelques exemples, mais d'exterminer les implacables satellites de la tyrannie ou de périr avec la République.'* [Het uitstel om vijanden van het vaderland te straffen zou zou zich moeten beperken tot de vaststelling dat ze dat zijn; het gaat er niet zozeer om ze straffen dan wel om ze te vernietigen... Het gaat niet om het geven van enkele voorbeelden, maar om de onverzoenlijke satellieten van tirannie uit te roeien of anders samen met de Republiek ten onder te gaan]. Dat lijkt me een eigenaardige wijze om vrijheid en broederlijkheid te verdedigen."

Stilaan komen de Oostendenaars uit Staten-Vlaanderen terug om te ondervinden dat de agenten van het landleger net zoals de maritieme commissarissen grondig tewerk gaan bij het opvorderen van goederen en levensmiddelen. Onmiddellijk worden alle verrekijkers en Ferrariskaarten door generaal Moreau opgeëist. Daarop moeten handelaars en winkeliers al het koper, ijzer, lood, tin, zwavel, salpeter, potas, talk en leder inleveren. Wat harder aankomt is dat het garnizoen elke dag van 18.000 pond brood moet worden voorzien, wat een overlast betekent voor de burgerbevolking. Twee weken later eist het bezettingsleger 300 waterketels en alle beschikbare steenkool

op. De termijnen zijn kort. Zo moet op 21 juli op 24 uur tijd 1.200 pond kaarsen beschikbaar liggen, 6.000 pond kaas, 10 vaten lijnzaadolie, 400 pond rijst, 130 vaten brandewijn, 108 kisten tabak, 54 kisten zeep, om maar een voorbeeld te geven.

"Begrijp het maar," zegt Karel tijdens hun eerste gesprek nadat hij en Tiene terug in Oostende zijn. "We liggen krom onder de opvorderingen van het bezettende leger maar iedereen loopt hier te vieren. Gisteren was er een groot feest op de grote markt en werd er nog maar eens een vrijheidsboom gepland. En op de visserskaai is de dubbele arend van de Oostenrijkers verdwenen. Onwetenheid of schrik?" vraagt hij, met een schuine blik op François.

Die antwoordt: "Ook schrik wellicht. Hoewel we niet direct orders hebben om de burgerbevolking onder de loep te nemen, lopen er wellicht spionnen van de *Tribunal Révolutionnaire* rond. Ik denk, Karel, dat de volgende maanden, misschien jaren, dit legertje arrogante controleurs de plak zal vieren."

Slechts veertien dagen later komt François met groot nieuws uit Parijs: Maximilien de Robespierre heeft zelf het revolutionair tribunaal of een aanpassing ervan niet overleefd en is nu ook geguillotineerd. Men zal later nog veel kunnen schrijven over die figuur die zich lang tegen de doodstraf verzette, de toepassing ervan naderhand toch aanvaardde om er uiteindelijk zelf onder te bezwijken, gedood en verguisd door wie hem gisteren nog bewonderde. Zelfs Jan Verlooy kan het niet laten op 19 Thermidor jaar II te schrijven over '*La trahison de l'infame Robespierre*' waarbij hij duidelijk afstand neemt van deze Rousseau-volgeling.

Maar het hemd is nader dan de rok en de kleine zorgen nemen de bovenhand. Tiene en Madeleine spreken François aan over de aanhoudende opvordering van goederen voor het Franse leger. Het houdt nooit op: deze maand verhuizen van de Oostendse handelaars naar de garnizoenen 120.000 pond meelsuiker, alle lantaarnijzers, 30 vaten brandewijn en 28 vaten jenever, 10.000 paar schoenen en kousen, zeildoek, 40.000 pond rijst, 60.000 pond tabak, en dat is maar een stukje van de lijst. Bovendien gaan de tolrechten van de poort op de steenweg naar Torhout nu rechtstreeks naar de Franse Staatskas. François kan niet anders zeggen dan dat militairen verplicht zijn hun orders uit te voeren.

Tussen een opvordering van kaas en een van verrekijkers komt er in september een decimale indeling van de dag. Die telt nu tien uren van honderd minuten, elk onderverdeeld in honderd seconden. De tijd lijkt trager te lopen voor wie al sinds oudsher aan de Babylonische indeling gewend is. Enkele maanden later zal Parijs het project laten varen. Wel blijft de wet voor decimale maten en gewichten van kracht, iets wat de handel over de grenzen van steden en staten erg vergemakkelijkt.

Tegen het einde van het jaar 1794 heeft de Franse bezetter stevig greep op de Zuidelijke Nederlanden. Oostende is in 15 wijken opgedeeld. Zoals in andere steden worden alle verenigingen ontbonden en alle de bezittingen ervan aangeslagen. Er is slechts één uitzondering. De commissarissen van de Republiek laten de *Cercle Littéraire* verder bestaan. In hun advies klasseren ze de organisatie als noodzakelijk. Jan en Madeleine weten niet goed wat ze hiervan moeten denken. Zien

de commissarissen de literaire kring als een voedingsbodem voor de revolutionaire ideeën? Of is het gewoon een makkelijk te infiltreren groep, gezien Frans de voertaal is? Bij hen thuis zijn er af en toe parallelle bijeenkomsten in het Vlaams, waar François ook aan deelneemt nu hij al een aardig woordje kent van de lokale taal.
Op zo'n bijeenkomst vragen Tiene en Gertrude of François al hoorde spreken over Marie-Anne Pierette Paulze.
"Ik weet enkel dat ze als kindvrouw met Antoine Lavoisier trouwde zo'n goede twintig jaar geleden en steeds met hem heeft samengewerkt zelfs toen ze er een minnaar op na hield."
"Samenwerken is mooi," merkt Gertrude wat ironisch op. "Ik zou eerder zeggen dat Antoine haar nodig had omdat ze engels spreekt en zijn correspondentie met Britse collega's vertaalde. Ze heeft een rol gespeeld in het verspreiden van de flogistontheorie maar ook in de ontkrachting ervan nadat Antoine Lavoisier het belang van de *air vital* aantoonde bij de verbranding van stoffen."
"En ze zette de traditie van andere franse bemiddelde vrouwen verder," zegt Madeleine. "Ze verzorgde de afbeeldingen in het onlangs gepubliceerde werk van haar man '*traité élémentaire de chimie*' en hield verder ook een salon."
"Ze werd gevangen gezet na de executie van haar vader en van Antoine," gaat Jan verder. "Als ik het goed heb begrepen is Antoine ter dood gebracht omdat hij een tijd lang bij de *Ferme Générale* als belastinginner werkte. Maar het assignaat ontwikkelde hij met Condorcet lang voor de Revolutie."
François zegt nu aarzelend: "als jullie dit verder vertellen, dan hang ik. Maar ik kan jullie vertellen dat Lavoisier gevangen is

genomen op grond van wellicht valse beschuldigingen van Marat in *l'Ami du Peuple*. Op het revolutionair tribunaal verklaarde de onwetende maar erg arrogante Jean-Baptiste Coffinhal: '*De republiek heeft geen geleerden of chemici nodig; de rechtsgelding kan niet opgeschort worden*'. Daags na zijn onthoofding heeft men Louis de Lagrange horen verklaren: '*Het heeft hun een moment gekost om dit hoofd te laten vallen wellicht zullen honderd jaar niet voldoende zijn om er een gelijkaardig te produceren*'. Geloven jullie vooral niet dat ik deze terreurdaden onderschrijf. Ik zie ze met lede ogen aan. Echt, deze revolutie heeft al meer kwaad dan goed gedaan voor de mensen in het algemeen en ik zou zelfs zeggen, voor het gewone volk in het bijzonder. We zijn overgeleverd aan arrogante onwetenden zonder scrupules, die alleen maar naar eigen macht hunkeren."

"Dat is hard, wat je nu zegt, François," merkt Karel op. "Helaas zijn er aanwijzingen dat je gelijk hebt. Op vooroordelen gebaseerde onwetendheid lijkt wel steeds opnieuw overal op te duiken. Stel je voor dat ik in Sluis vernam dat op verschillende plaatsen het de vrouwen die zich met wetenschappelijk werk bezig houden verboden is zich te verdiepen in het systeem van Carolus Linnaeus om planten te klasseren. Die klassering is op seksuele eigenschappen en voortplanting gebaseerd en volgens de verbiedende mannen zou dergelijke kennis de vrouwen enkel op immorele gedachten brengen. Vrouwen, en vooral moeders, mogen hiermee niet bevlekt worden zeggen de hoerige onwetende moraaldragers."

Er wordt even gelachen om de gedrevenheid van Karels uitspraak. "Niet alle arrogante mannen zijn daarom ook

hoerenlopers," lacht Boudewijn, "hoewel ik je scherpe uitspraak wel begrijp. Het is om de moed erbij te verliezen… Maar hier en daar is er hoop. Onlangs hoorde ik dat Caroline Herschel die destijds van Hannover naar Bath in Groot-Brittanië verhuisde sinds 1787 de eerste vrouw is die een klein jaarsalaris krijgt van het Hof als astronoom omwille van haar onderzoek naar kometen. Sommigen zeggen zelfs dat ze wel eens zou kunnen publiceren bij de Royal Society. Ik ben erg benieuwd."
"We zullen dit soort verhalen en voorbeelden blijven opnemen in ons schoolhuis," zegt Jan. "Het is absoluut noodzakelijk dat we de kinderen blijven doen inzien dat vrede beter is dan oorlog, tenzij voor een kleine groep arrogante leiders en handelaars, en dat met kennis en scholing, iedereen kan bijdragen tot het vergroten van die menselijke kennis."

En zo gaat 1794 over in 1795 terwijl uit Frankrijk meer angst dan vreugde overwaait. In Oostende worden alle schoenmakers van het ambacht verplicht voor de republiek te werken tot ze 300.000 paar schoenen hebben afgewerkt.
In Brussel begeeft Verlooy zich opnieuw op politiek terrein, zodra de Fransen de stad innemen. Hij krijgt een bevordering eerst als schepen dan als burgemeester, op 1 Floréal van Jaar III. Maar enkele weken later ziet hij zich verplicht het ambt neer te leggen om gezondheidsredenen.
Ondertussen krijgt de adel van de Noordelijke Nederlanden klappen te verduren. Willem V vlucht naar Engeland en de Bataafse Republiek wordt uitgeroepen. Enkele dagen later zijn er overal representanten van het volk aangesteld van Staten-

Vlaanderen over Holland tot in Friesland. Wanneer Frankrijk het landsdeel onder de Schelde onder eigen beheer neemt, dus buiten de Bataafse Republiek, zeggen de vrienden uit Sluis dat er nu eens geen landsgrens is tussen Oostende en henzelf.
De republikeinse ideeën vinden langzaam ingang in de overzeese kolonies van de Noordelijke Nederlanden. Men spreekt er over de aangekondigde vrijlating van slaven op de franse West-Indische eilanden. Dat maakt indruk op Tula, een slaaf met sterke persoonlijkheid op Curaçao. Enige tijd later zullen de vrienden in Oostende over hem horen vertellen.
In Europa praten hogere kringen over Beethoven die in Wenen pianoconcerten geeft en zijn eerste werken publiceert. En mannelijk Europa blijft de vrouwen zo goed als overal weren uit scholing en onderwijs. Maar Gertrude brengt het verhaal van Martha McThier, een vriendin van Elizabeth Hamilton die in Belfast in de sporen van David Manson, thuis een klein schooltje opstartte voor arme meisjes. Hoewel Boudewijn en Gertrude niet per ballon naar Belfast vlogen blijven ze wel regelmatig op de hoogte van wat er gebeurt dank zijn hun vriend die er af en toe aanlegt.
"Het is wel duidelijk," zegt Boudewijn, "dat David Manson volgelingen heeft die ook de roede opbergen en de kinderen in werkparen laten studeren."
"En Martha McThier is één van die volgelingen," vervolgt Gertrude. "Verschillende van haar kennissen liepen school bij Manson en haar gesprekken met hen hadden als gevolg dat ze zelf een schooltje begon, enkel voor arme meisjes."
"Wat ik over haar hoorde," zegt Madeleine, "is dat ze zich laat

inspireren door schrijfsters zoals Mary Wollstonecraft, Anna Laetitia Barbauld, Ann Radcliffe en Elizabeth Hamilton.”

Gertrude zegt enthousiast: “Een tweetal jaar geleden schreef Martha McThier dat ze er prat op gaat dat haar kleine meisjes meer kunnen dan over het nieuwe testament babbelen en moeizaam teksten ontcijferen, en dat ze zo goed lezen dat ze er echt plezier in vinden.”

“Haar succes bracht haar ertoe om dit jaar, samen met Lady Skeffington de stad een project voor te leggen om een woonschool voor meisjes op te zetten, die ook in maaltijden en kleding voorziet,” vertelt Boudewijn. “En de reactie van arrogante mannen bleef niet uit. Kijk, hier in de *Northern Star,* publiceren enkele van die specimen onder de naam ‘the Bucks’, letterlijk ‘de mannetjesdieren’ of ook de reebokken, de rammelaars: ‘*We love girls educated above their rank, and their heads filled with ideas beyond their means. We by experience, know the consequence - we shall always have fresh supplies from your excellent seminary*’. Vertaald is dat ongeveer: we houden van meisjes die boven hun stand zijn opgeleid en die hun hoofden vol hebben zitten met ideeën om ook boven hun stand te leven. Wij weten uit ervaring wat het gevolg is: we zullen altijd verse voorraden hebben uit uw uitstekend seminarie.”

“Je kunt dus zeggen dat we hier met specimen, dat is, een arrogante specie mannen te maken hebben,” lacht Madeleine. “Ik ben benieuwd of Martha McThier in haar opzet zal slagen.”

Op Curaçao is augustus van dit jaar een trieste maand voor wie zich uit de slavernij wil bevrijden. Dank zij de geschreven

getuigenis van Pater Jacobus Schink komt het verhaal wel maar enkele jaren later toe in Europa. Ver van waar de burgerij en de handelaars zich verrijken dank zij de arbeid van wie als zwarte nog altijd slaaf is, weigert de charismatische Tula die dag te werken. Volgens het verhaal was dat op 17 augustus. Met zo'n vijftig medeslaven gaat hij hun bezitter uitleggen dat ze het recht hebben om zich vrij te pleiten, in het licht van de gebeurtenissen in Frankrijk en in de Bataafse Republiek, waar op 4 februari van het jaar ervoor de Franse regering de slavernij had afgeschaft. Hun bezitter Van Uytrecht verklaart zich onbevoegd en zegt dat Tula de zaak in Willemstad moet voorleggen. Die vertrekt met zijn groep en op zijn doortocht door andere plantages, bevrijdt hij gevangen slaven, zodat ze uiteindelijk met zo'n tweeduizend tegenover de Koloniale Raad komen te staan. De Raad zet onderhandelaars in met de bedoeling de slaven naar de plantages terug te sturen. Pater Schink beweert dat Tula, die met de titel 'kapitein' werd aangesproken, zou gezegd hebben niemand kwaad te willen doen, maar de vrijheid te willen van alle negers, gezien de Franse negers reeds vrij zijn, Holland door de Fransen is ingenomen en dus ook de Nederlandse negers moet bevrijden. Volgens Pater Schink zou Tula verder hebben gezegd: '*Heer pater, komen alle mensen niet voort uit Adam en Eva? Heb ik er kwaad aan gedaan dat ik 22 van mijn broeders verlost heb van hun boeien die hun onrechtmatig waren aangedaan? Ach Pater, men draagt meer zorg voor een beest: als een beest een been breekt, wordt het genezen*'. En hij eindigt zijn betoog herhalende: '*Wij verlangen niet anders dan onze vrijheid*'. Maar de Hollandse

plantage bezitters denken er anders over. Met de hulp van het leger van de Koloniale Raad volgt een bloedige vervolging van de Curaçaose slaven. Tula krijgt de bijnaam Rigaud, naar André Rigaud, leider van de slavenopstand in San Domingo.
Het zou wel kunnen dat het lot van een enkele blanke, de schoolmeester Sabel, het lot bezegelde van alle zwarte slaven die voor hun vrijheid opkwamen. Op het ogenblik dat de slaven hun tocht naar Willemstad startten, was Sabel uit zijn plantage ontvlucht maar hij keerde terug om een deel van zijn bezittingen op te halen. Daarbij viel hij in handen van opstandige slaven die niet zo zachtaardig waren als wat hij gewoon was van de zwarte bevolking. Hij werd mishandeld en uiteindelijk doodgeschoten om hem uit zijn lijden te verlossen.
Tula begrijpt dat de blanken zich door wraakgevoelens laten leiden en verschuilt zich in onbewoond gebied. Uiteindelijk verraadt een medeopstandeling hem en wijst tegen betaling zijn schuilplaats aan. De blanke heersers laten daarna toe dat Tula wordt gemarteld tot hij een valse verklaring aflegt dat het zijn bedoeling was alle blanken van het eiland te vermoorden. Dit geeft de Koloniale Raad het argument om Tula ter dood te veroordelen en te executeren. Hier is het niet de onwetendheid die arrogante heersers wetten naast zich neer laten leggen maar enkel winstbejag. Uiteindelijk zal het initiatief van Tula, ondanks de gruwelijke wijze waarop de Koloniale Raad hem vermoordde op basis van valse beschuldigingen toch een miniem resultaat boeken. In November van 1795 gaat een nieuwe wet van kracht die de zondag als vrije dag voorschrijft, een maximale werktijd vastlegt en aanstipt welk voedsel en kledij aan de slaven moet

worden verschaft. Hoewel de wet streng wordt nageleefd betekent dit niet het einde van de slavernij.

Dichter bij huis maken de voortdurende schermutselingen tussen Engelsen en Fransen vooral op zee en in de riviermonding van de Schelde de kustbevolking onrustig in de departementen Leie en Schelde, zoals tegenwoordig de landsdelen die vroeger Vlaanderen uitmaakten, door de Fransen zijn herdoopt.
Ook de republikeinse wil om de scheiding tussen Kerk en Staat te veralgemenen blijft rellen veroorzaken. De verordening eist de verwijdering van alle uiterlijke tekenen tijdens erediensten en alle plechtigheden. Kerkelijke processies, klokkengelui en het dragen van kerkelijke gewaden is verboden. Dit verhoogt de spanning tussen katholiek gelovigen en de rest van de bevolking.
In Frankrijk had de Markies van Condorcet indertijd vernieuwende ideeën voor het onderwijs. Hij benadrukte dat onderwijs door de overheid georganiseerd zou moeten worden. Voorstellen zoals studiebeurzen, kosteloos onderwijs, gemengde scholen (naar geslacht, herkomst en klasse) vonden veel aanhang, maar zijn niet tijdens zijn leven uitgevoerd zelfs niet kort na de Franse Revolutie. Niemand werd namelijk bereid gevonden deze maatregelen te financieren. Na zijn dood sprak niemand hier nog publiekelijk over.
Niets doet men om door middel van scholing, onderwijs of kennisoverdracht, mensen minder onwetend te maken en meer te leren met elkaar om te gaan.

Zowel het schoolhuis van de Keizerskaai als de Brugse Studiecirkel van Jean-Jacques en Elise hebben het niet gemakkelijk. Het gemengd en niet religieus onderwijs is toegelaten maar er komen vaak opmerkingen van commissarissen die niet open staan voor het samenbrengen van kinderen van verschillende herkomst of klasse en die het 'revolutionair karakter' van dit soort initiatieven willen nagaan.
Alles bij elkaar zorgt de aanhoudende onrustige politieke toestand en de gevolgen hiervan op de plaatselijke bedrijvigheid voor een achteruitgang van het aantal schoollopers. Zowel in het vroegere Vlaanderen als in Staats-Vlaanderen klaagt men over de stelselmatige afwezigheid van de kinderen van de armen. De meest behoeftige ouders staan weigerachtig tegenover het naar school sturen van de kinderen. De regering van de de Bataafse Republiek overweegt komaf te maken met het kosteloos onderwijs. Er zijn veel verhalen, zoals dat van een leerling van Jan's collega, die steun kreeg voor studies. Hij ging in de leer ging bij een ambachtsman die hem bovendien toestemming gaf school te lopen. De jongen verzuimde zelf het schoollopen. Toen er later toch aangedrongen werd om naar school te gaan, verklaarde de baas dat hij hem nu niet meer in de zaak kon missen. Het is een voorbeeld tussen andere, schrijft Jan's vriend, dat ook in het Departement van de Schelde niet alles goed gaat. De oplopende kosten voor levensonderhoud doen zowel kinderen, ouders als bazen van de school afzien. Het is een spiraal. Het leger onwetenden neemt snel terug toe en is nog maar eens onderworpen is aan de arrogantie van oude en nieuwe bezitters.

Ironisch is die terugloop wel net nu in de scholen die het Haneboek aannemen het leren lezen iets minder moeizaam wordt. Dit boek neemt tegenwoordig na een korte inleiding waarbij de letters worden aangebracht slechts één steloefening met lettergrepen op waarna de lees- en speloefeningen gebruik maken van betekenisvolle woorden en zinnen. De meeste schoolmeesters stellen zich eindelijk meer open op voor schoolboekjes die als vernieuwend gelden. Bijbelverhalen blijven wel populair en onder de patriottische schoolmeesters vindt, naast het weinig gebruikte *Nieuwlyks Uitgevonden A.B.C. Boek* van Kornelis de Wit, ook *Het Vaderlandsch A-B Boek voor de Nederlandsche Jeugd* van Jan Hendrik Swildens aanhang. Maar dit wil niet zeggen dat de ideeën van Rousseau populair zijn in de departementen van de Schelde en van de Scheldemonding. Dat toont de geringe afname van de boeken van Willem Perponcher Sedlintksy duidelijk aan. Maar hier kan ook de prijs van de boeken en de afkomst van de auteur een rol in hebben gespeeld. Hoe dan ook, de aversie is merkelijk groot tegen Rousseauaanse gedachten over een vrije opvoeding en over natuur en vrijheid. Die staan te ver af van wat in het nabije verleden op de armenscholen werd geïnstrueerd.

Ondanks de tijdelijke afname van de schoolpopulatie beschikken de departementen die het vroegere Vlaanderen bestrijken over om en bij 1 schoolmeester per 800 inwoners. Er komen nieuwe regels, die plaatselijk kunnen verschillen, over wat schoolmeesters wel of niet als bijberoep mogen hebben. Dat heeft deels te maken, denkt Karel, met het feit dat er zich nu

toch een maatschappelijk debat ontwikkelt waarin het onderwijs een prominente plaats krijgt. Hoe langer hoe meer is het duidelijk dat de verbetering van de scholen een belangrijke factor is om verandering te bewerkstelligen. Die verbetering moet door de seculiere overheid gestimuleerd worden. Velen zijn van mening dat de kerk enkel een eventueel ondersteunende rol mag krijgen. Zelfs schoolmeesters die zich niet te expliciet willen uitspreken over de scheiding tussen kerk en staat laten vaak doorschemeren dat gevoelde verbeteringen vaak het werk zijn van de overheid en niet van de kerk.

Karel en Tiene denken terug aan wat ze al vaststelden toen ze enige tijd terug in Sluis verbleven. Je zag toen drie groepen schoolmeesters. Er waren eerst en vooral Nederduitse en Franse schoolmeesters en docenten aan de Latijnse scholen. Die begonnen in dienstverband te werken voor de overheid en er haar aanstelling van kreeg. Verder had je Nederduitse en Franse schoolmeesters en Franse schoolvrouwen, die met toestemming van de overheid school hielden, maar geen financiële steun kregen. Tenslotte had je schoolmeesters die in dienst waren van een liefdadigheidsinstelling.

Samen vormden zij het ‘educatieve markt’ om kinderen te onderwijzen. De regeling van die markt was in handen van ouders en voogden, de overheid en, voor wat het platteland betreft, ook van de kerk. Schoolmeesters uit de Zuidelijke Nederlanden waren er eerder zeldzaam.

In de Zuidelijke Nederlanden, zowel vóór als na de franse annexatie, schommelen de jaarlonen van schoolmeesters minder dan die van privé meesters. Elises ouders weten dat die meesters

in Leuven van iets minder dan 100 gulden tot meer dan 500 kunnen verdienen. Het jaarloon van schoolmeesters in het huidige departement van de Ourthe schommelt tussen 350 en 420 gulden en dat is vaak minder dan 20 jaar geleden.
François weet dan weer te vertellen dat het centrale bestuur van plan is meer greep te krijgen op het onderwijs en een algemeen model wil hebben, wellicht met algemene schoolwetten. De op gang zijnde veranderingen gaan verder dan enkel het onderwijs.

Gaandeweg lijkt zich een nieuwe klasse van bestuurders te installeren. Het ziet ernaar uit de volgende decennia de arme bevolking niet langer slaaf zal zijn van wie grond bezit, maar van wie de macht naar zich toetrekt, niet in naam van God maar in naam van het volk.
We schrijven 31 december 1795 of 10 Nivôse van het jaar IV. 31 Newnomehns 117.95 dus.

Einde van boek 04

een vreemde brief

Lieve Pascal

We maken gebruik van kleine haperingen in het ruimte tijd continuum om je een saga te laten geworden van opvoeders, pedagogen en antropogogen. De saga werd voor de eerste maal gepubliceerde in 122.15 (holocene kalender), wat overeenkomt met het jaar 2215 volgens de kalender die jullie in de XXI eeuw gebruiken.
De dynastie loopt over 20 generaties, van 1630 tot 2222 in jullie jaartelling.
Toen we jouw eeuw bestudeerden bij de voorbereiding van het werk, vonden we jou naam en je interesse in het dialogiserend leren. Dat is de reden waarom we je vriendelijk vragen de documenten, die we opsturen telkens we er de kans toe krijgen, verder te verspreiden.
Je mag gerust zijn. De hapering in het continuum zal geen enkele invloed hebben op het verleden en de toekomst van levende mensen. Er kunnen enkel documenten doorheen gestuurd worden.
In naam van de ploeg schrijvers,

Maria Liber

Umut Aydin interesseert zich voor mythologie en godsdienst en de invloed die dogmatische machtshebbers uitoefenen op de menselijke geest in het algemeen.
Binh Pam interesseert zich voor de geschiedenis van de desinformatie door machtshebbers en hoe hun troepen oorlogen veroorzaken in naam van idealen die vaak niet worden gevolgd.

De familie Lemaître behelst de vierde tot zesde generatie van de Magister-Auctor dynastie in de tweede helft van de 18de eeuw (117de hectojaar).
Zowat overal in de gekende wereld is staat een bredere klasse van burgers op met de bedoeling monarchieën te vervangen door bestuursvormen waarbij meer mensen bij de beslissingen betrokken zijn.
Toch is Kennis nog steeds een voorrecht dat niet aan iedereen is gegeven. Daar proberen Jan Lemaître en Madeleine Lacour met enkele vrienden op kleine schaal iets aan te doen vanuit Jan's grootouderlijke bibliotheek in de zich uitbreidende stad Oostende aan de kust van de Zuidelijke Nederlanden.